GEC S4 01 (M/P)

উন্নয়ন অর্থনীতি

চতুর্থ ষাণ্মাসিক

অর্থ বিজ্ঞান

খণ্ড ঃ ১

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

অধ্যাপক মাধুর্য প্রসাদ বেজবৰুৱা, অর্থনীতি বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপক নিচাৰ আহমেদ বৰুৱা, অর্থনীতি বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° গৌতম মজুমদাৰ, অর্থনীতি বিভাগ,কটন বিশ্ববিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষীঃ চন্দ্রমা গোস্বামী, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	অৰিহণা যোগাইছে	ভাষান্তৰকাৰী
১	চন্দন শর্মা মৰিগাওঁ মহাবিদ্যালয় চন্দ্রমা গোস্বামী কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	ড° মনিশা ভট্টাচার্য্য গোৱালপাৰা মহাবিদ্যালয়
২	চন্দ্রমা গোস্বামী কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	আজিমুল হ'ক, অৰুণাচল ইউনিভাৰচিটি অফ ষ্টাদিচ
৩	চন্দ্রমা গোস্বামী কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	কস্মিৰা শর্মা ডিমাকুছি মহাবিদ্যালয়, ডিমাকুছি
৪	বিদ্যুৎ বিকাশ বৈশ্য প্রাগজ্যোতিশ মহাবিদ্যালয়	আজিমুল হ'ক অৰুণাচল ইউনিভাৰচিটি অফ ষ্টাদিচ
৫	বিদ্যুৎ বিকাশ বৈশ্য প্রাগজ্যোতিশ মহাবিদ্যালয়	কস্মিৰা শর্মা ডিমাকুছি মহাবিদ্যালয়, ডিমাকুছি
৬	বিদ্যুৎ বিকাশ বৈশ্য প্রাগজ্যোতিশ মহাবিদ্যালয় চন্দ্রমা গোস্বামী কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	ড° মনিশা ভট্টাচার্য্য গোৱালপাৰা মহাবিদ্যালয
৭	বিদ্যুৎ বিকাশ বৈশ্য প্রাগজ্যোতিশ মহাবিদ্যালয়	ড° মনিশা ভট্টাচার্য্য গোৱালপাৰা মহাবিদ্যালয়
৮	আজিমুল হ'ক অৰুণাচল ইউনিভাৰচিটি অফ ষ্টাদিচ	ড° বিপুল দাস, সহকাৰী গৱেষক, OKDISCD

সম্পাদনাঃ

বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ জগদীশ গোস্বামী (অৱসৰপ্রাপ্ত), বি. বৰুৱা মহাবিদ্যালয়,
চন্দ্রমা গোস্বামী, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

ভাষা সম্পাদনাঃ (মূল ইংৰাজী) ঃ ড° মানৱ মেধি ,বড়োলেণ্ড বিশ্ববিদ্যালয় , কোকৰাঝাৰ
(অসমীয়া) ঃ ড° মৃণময়ী ভট্টাচার্য্য, সহকাৰী অধ্যাপক, পশ্চিম গুৱাহাটী মহাবিদ্যালয়

প্রথম প্রকাশ ঃ জুন, ২০১৮

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা
দূৰ শিক্ষা ব্যুৰো,বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণী গেট, গুৱাহাটী - ৭৮১০১৭,
উপ-মুখ্য কার্যালয় ঃ হাউচফেড কমপ্লেক্স, দিছপুৰ, গুৱাহাটী - ৭৮১০০৬
Web : www.kkhsou.in

বিষয়সূচী

অধ্যায় ১ঃ **অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাসমূহ**
অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু উন্নয়ন- ধাৰণা, উন্নয়ন আৰু অনুন্নত অৱস্থাৰ সংজ্ঞা, অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ জোখ-মাখ- জনমুৰি আয় (PCI), মানৱ উন্নয়ন সূচ্যাংক (HDI)

অধ্যায় ২ঃ **উন্নয়নৰ লিংগভিত্তিক বিষয়সমূহ**
লিংগভিত্তিক উন্নয়ন সূচ্যাংক (GDI), লিংগভিত্তিক সবলীকৰণ সূচ্যাংক (GEM)

অধ্যায় ৩ঃ **উন্নয়নশীল দেশৰ মূল বক্তব্যসমূহ**
উন্নয়নশীল দেশৰ সংৰচনা আৰু বৈশিষ্ট্য, বিকাশ আৰু উন্নয়নৰ বাধা- দৰিদ্রতা, নিবনুৱা সমস্যা আৰু অসমতাৰ উন্মার্গ চক্র

অধ্যায় ৪ঃ **উন্নয়নৰ তত্ত্ব সমূহ ১**
আদাম স্মিথ আৰু ৰিকার্ড'ৰ সংস্থাপিত উন্নয়ন তত্ত্বঃ ধাৰণা, আলোচনা, গুৰুত্ব সমালোচনা

অধ্যায় ৫ঃ **উন্নয়নৰ তত্ত্ব সমূহ ২**
আর্থাৰ লিৱিচৰ উন্নয়ন তত্ত্ব, ৰ'ষ্টৌৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰ

অধ্যায় ৬ঃ **সুসম আৰু অসম বিকাশ**
সমতাপূর্ণ আৰু সমতাহীন বিকাশঃ ধাৰণা আৰু গুৰুত্ব (উন্নয়নশীল দেশবোৰত)

অধ্যায় ৭ঃ **অর্থনৈতিক উন্নয়নত কৃষিৰ ভূমিকা**
পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা কালৰ ভাৰতীয় কৃষি খণ্ড, কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ, সেউজ বিপ্লৱ, উন্নয়নশীল দেশত কৃষিৰ ভূমিকা

অধ্যায় ৮ঃ **অর্থনৈতিক উন্নয়নত উদ্যোগৰ ভূমিকা**
পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা কালত ভাৰতীয় উদ্যোগৰ বিকাশ, উন্নয়নশীল দেশত উদ্যোগৰ ভূমিকা

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ

অৰ্থনীতি বিজ্ঞান বিষয়ৰ স্নাতক কাৰ্যসূচীৰ এইটো হ'ল পঞ্চম পাঠ্যবিষয়। এই পাঠ্যবিষয়ত উন্নয়নৰ অৰ্থনীতিৰ বিভিন্ন দিশৰ পৰিচয় সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। এই কাকতখন স্নাতক মেজৰ (গুৰুবিষয়) আৰু পাছ (সাধাৰণ) দুয়োটাৰে পঢ়িবললগীয়া উমৈহতীয়া কাকত। উন্নয়ন অৰ্থনীতি হ'ল অৰ্থনীতি বিজ্ঞানৰ এটা শাখা। ই উন্নয়নশীল / অনুন্নত দেশবোৰৰ সমস্যাসমূহ আলোচনা তথা বিশ্লেষণ কৰে। সম্পদ আৱণ্টন প্ৰক্ৰিয়া, মানৱীয় আচৰণ, আনুষ্ঠানিক সজ্জা তথা ব্যক্তিগত আৰু বাজহুৱা নীতিৰ আন্তঃক্ৰিয়াৰ আলোচনা হ'ল উন্নয়ন অৰ্থনীতিৰ ভিতৰুৱা বিষয়। উন্নয়ন অৰ্থনীতিৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ কামটো হ'ল কিছুমান দেশ, সম্প্ৰদায় আৰু ব্যক্তি কিয় ধনী তথা আন কিছুমান কিয় দুখীয়া তাৰ কাৰ্যকাৰণ সম্বন্ধবোৰ বুজাৰ প্ৰয়াস কৰা। উন্নয়ন অৰ্থনীতিত ব্যষ্টিবাদী পৰ্যায় (ব্যক্তি, ঘৰ আৰু ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান)ৰ আলোচনাৰ লগতে মধ্যবাদী পৰ্যায় (সম্প্ৰদায়, সমূহ, নেটৱৰ্ক, অঞ্চল আৰু গাওঁ) তথা সমষ্টিবাদী পৰ্যায় (জাতি ৰাষ্ট্ৰ আৰু মহাদেশ)ৰ বিভিন্ন দিশক সামৰি লোৱা হয়। বিভিন্ন দেশৰ সমস্যা সৃষ্টিকাৰী তুলনাবিহীন সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক কাৰকবোৰ বিচাৰি উলিয়াই সেইবোৰৰ আধাৰত দেশভেদে বিভিন্ন উন্নয়ন কৌশলৰ বিকাশ ঘটোৱাটো উন্নয়ন অৰ্থনীতিৰ কাম। ই উন্নয়নশীল দেশবোৰে মুখামুখি হোৱা প্ৰত্যাহ্বানবোৰৰ অন্বেষণ কৰে আৰু এনে দেশৰ অৱস্থা উন্নত কৰাৰ সমাধান সূত্ৰ বাহিৰ কৰে। অৰ্থাৎ , উন্নয়ন অৰ্থনীতি হ'ল উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়া বুজাৰ প্ৰয়াস আৰু আন্তঃগাঁথনি, শিক্ষা, স্বাস্থ্য তথা প্ৰযুক্তি উন্নতৰ কৰি তোলাৰ পথ বিচাৰি উলিয়াবলৈ কৰা অধ্যয়ন।

খণ্ড পৰিচয়ঃ

পাঠ্য বিষয়টোক দুটা খণ্ডত ভাগ কৰাহৈছে- খণ্ড ১ আৰু খণ্ড ২। খণ্ড-১ ত মুঠ ৮ টা অধ্যায় আছে। অধ্যায় ১ ত অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় ২ ৰ আলোচনাৰ বিষয় হ'ল উন্নয়নৰ সৈতে জড়িত লিংগভিত্তিক সমস্যাসমূহ। ইয়াত লিংগ বিষয়ক উন্নয়ন সূচ্যাংক আৰু লিংগ সৱলীকৰণ সূচ্যাংকৰ আলোচনাক স্থান দিয়া হৈছে। উন্নয়নশীল দেশবোৰত দেখা পোৱা বিভিন্ন সমস্যাৰ বিষয়ে অধ্যায় ৩ ত আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় ৪ আৰু অধ্যায় ৫ ত আদাম স্মিথ, ৰিকার্ড, লিৱিচ আৰু ৰোষ্ট'ৰ উন্নয়ন তত্ত্বকেইটা বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে। সমতাপূৰ্ণ আৰু সমতাহীন বিকাশৰ ধাৰণা দুটা অধ্যায় ৬ত আলোচনা কৰা মূল বিষয়। অধ্যায় ৭ ত এখন দেশৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশত কৃষিয়ে লোৱা ভূমিকা সম্পৰ্কে বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায়টিত সেউজ বিপ্লৱ আৰু কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ বিভিন্ন দিশো আলোচনা কৰা হৈছে। এখন উন্নয়নশীল দেশৰ উন্নয়নত উদ্যোগে লোৱা ভূমিকা অধ্যায় ৮ত আলোচিত মূল বিষয়।

এই পাঠ্যবিষয়টি অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ লগে লগে সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব পাৰে। এইবোৰে আপোনাক মূল পাঠত উল্লেখ কৰা দৰকাৰী ধাৰণাসমূহ সৰল অৰ্থত বুজি পোৱাত সহায় কৰিব। 'জনা উচিত' বাকচবোৰৰ যোগে আপুনি মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্যৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব। 'অনুশীলনী' সমূহে আপোনাৰ অধ্যয়ন অধিক সক্ৰিয় আৰু ফলপ্ৰসূ হোৱাত সহায় কৰিব। আকৌ, প্ৰতিটো শাখাৰ অধ্যয়নৰ অন্তত 'অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ' যোগে আগবঢ়োৱা প্ৰশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে আপোনাক স্ব-পৰীক্ষণৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিব। অধ্যয়নৰ লগে লগে উক্ত প্ৰশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহ লিখি অধ্যায়টিৰ শেষত দিয়া 'অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান' ৰ উত্তৰসমূহৰ সৈতে ৰিজাই চোৱাটো অধিক লাভদায়ক হ'ব।

অধ্যায় ১ ঃ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰধাৰণাসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য সমূহ

১.২ পৰিচয় / পাতনি

১.৩ অর্থনৈতিক বিকাশ

১.৩.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

১.৪ অর্থনৈতিক উন্নয়ন

১.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

১.৪.২ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্য সমূহ

১.৫ অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ মাজৰ প্ৰভেদ

১.৬ উন্নয়ন আৰু অনুন্নত অৱস্থা

১.৬.১ অর্থনীতিৰ শ্ৰেণীবিভাজন

১.৬.২ অনুন্নত অর্থনীতিৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

১.৬.৩ অনুন্নত নাইবা উন্নয়নশীল অর্থনীতিৰ বৈশিষ্ট্য

১.৬.৪ উন্নত অর্থনীতিৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞ

১.৬.৫ উন্নত অর্থনীতিৰ বৈশিষ্ট্য

১.৭ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ পৰিমাপ

১.৭.১ জনমূৰি আয়

১.৭.২ মানৰ উন্নয়ন সূচাংক

১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৯ অধিক জানিবলৈ

১.১০ অগ্ৰগতি খতিয়ান

১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- উন্নয়ন অর্থনীতি কি সেয়া জানিব পাৰিব
- বিকাশ আৰু উন্নয়নৰ প্ৰধান ধাৰণাবোৰৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াব পাৰিব
- বিকাশ আৰু উন্নয়নৰ মাজৰ প্ৰভেদ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- উন্নত আৰু উন্নয়নশীল অর্থনীতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ চিনাক্ত তথা বহলাই বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- অর্থনৈতিক উন্নয়ন কেনেদৰে পৰিমাণ কৰা হয় বুজি পাব

- অর্থনৈতিক উন্নয়ন বিভিন্ন পৰিমাপৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- অর্থনৈতিক বিকাশৰ এক জোখ হিচাপে মানৱ উন্নয়ন সূচ্যাংক (HDI)ৰ গুৰুত্ব বুজি পাব।

১.২ পৰিচয়

উন্নয়ন অর্থনীতি (Development Economics) হ'ল অর্থনীতি বিজ্ঞানৰ এটা শাখা। ই উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ অর্থনীতি উন্নত কৰি তোলাৰ দিশটোত মনোনিৱেশ কৰে। উন্নয়ন অর্থনীতি এনে তত্ত্ব আৰু পদ্ধতি উদ্ভাৱনৰ সৈতে জড়িত যিবোৰে নানা নীতি তথা কার্যব্যৱস্থা নির্ধাৰণত সহায় কৰে। এনে তত্ত্ব পদ্ধতিবোৰ ঘৰুৱা নাইবা আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত প্রয়োগ কৰিব পৰা যায়। দুখীয়া দেশবোৰক কেনেকৈ সমৃদ্ধিশালী দেশত পৰিণত কৰিব পাৰি উন্নয়ন অর্থনীতিয়ে সেয়া নির্ধাৰণ কৰাৰ চেষ্টা চলায়। উন্নয়নশীল অর্থনীতিৰ ৰূপান্তৰ ঘটোৱা কৌশলবোৰ অনন্য ধৰণৰ হ'ব লাগে বুলি উন্নয়ন অর্থনীতিয়ে মত পোষণ কৰে। কাৰণ, এনেবোৰ দেশৰ সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক পৃষ্ঠভূমিবোৰ উন্নত দেশতকৈ পৃথক। উন্নয়ন অর্থনীতিয়ে অর্থনৈতিক বিকাশক বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ স্বাস্থ্য শিক্ষা, কর্ম পৰিস্থিতি আৰু বজাৰৰ পৰিবেশ আদিৰ দৰে কাৰকবোৰ উন্নত কৰাৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্ব প্রদান কৰে।

পূর্বতে, বাণিজ্যিকতাবাদৰ আৰম্ভণিৰে পৰা পশ্চিমীয়া উন্নত অর্থনীতিবোৰে প্রধানতঃ উন্নয়নমূলক দিশটোলৈহে মনোযোগ দিছিল। কিন্তু বিংশ শতিকাৰ ত্রিশৰ দশকত হোৱা গুৰুতৰ মন্দাকাল (great depression) আৰু তাৰ পৰৱর্তী সময়ত আৰম্ভ হোৱা দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাচত অর্থনীতিবিদসকলে অনুন্নত দেশবোৰৰ সমস্যা বিশ্লেষণ কৰাত মনোযোগ দিবলৈ ল'লে। তেওঁলোকে এনে দেশবোৰৰ উন্নয়ন আৰু বিকাশৰ বাবে নানা তত্ত্বৰ উদ্ভাৱন আৰু আর্হি প্রস্তুতৰ কাম আৰম্ভ কৰিলে। এই সময়ছোৱাতে এছিয়া আৰু আফ্রিকাৰ অধিকাংশ দেশেই ঔপনিৱেশিক শাসকৰ পৰা স্বাধীন হ'বলৈ ধৰিলে। কিন্তু ঔপনিৱেশিক শোষণ, যুদ্ধৰ ধ্বংসলীলা, যুদ্ধই জাপি দিয়া মুদ্রাস্ফীতি আদিৰ দৰে সমস্যাৰ বাবে এই দেশবোৰে চৰম দৰিদ্রতা আৰু অনগ্রসৰতাত ভূগিছিল। সেয়েহে, অর্থনীতিবিদসকলে অনুন্নত দেশবোৰত উন্নয়ন ত্বৰান্বিত কৰাৰ লগতে বিশ্বৰ উন্নত দেশবোৰৰ উন্নয়ন অটুট ৰাখিবলৈ বিভিন্ন সমস্যাৰ অধ্যয়নত মনোনিৱেশ কৰিছিল।

এই কথা সকলোৰে জ্ঞাত যে বিশ্বৰ আটাইবোৰ দেশৰেই প্রধান উদ্দেশ্য হ'ল অর্থনৈতিক উন্নয়ন সাধন কৰা। প্রতিখন দেশেই নাগৰিকৰ উপার্জনৰ স্তৰ, জীৱন যাপনৰ মান আৰু সামর্থ বৃদ্ধিৰ প্রয়াস কৰে। প্রতিটো বিনিয়োগ, প্রতিটো নীতিৰেই উদ্দেশ্য হ'ল এই লক্ষ্যক বাস্তৱ ৰূপ দিয়া। অর্থনৈতিক উন্নয়ন পৰিমাণৰ বিভিন্ন পদ্ধতি আছে। কিন্তু বর্তমানলৈকে অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ কোনো সার্বজনীনভাৱে গ্রহণযোগ্য সূচ্যাংক (Index) নাই।

১.৩ অর্থনৈতিক বিকাশ

বর্তমানৰ প্রতিখন অর্থনীতিয়েই অর্থনৈতিক বিকাশ (Economic growth) ক লৈ চিন্তিত। প্রতিখন উন্নত নাইবা অনগ্রসৰ দেশেই নিজৰ বার্ষিক বিকাশ হাৰ (annual growth rate) ৰ সঠিক স্তৰ এটা বর্তাই ৰাখিব খোজে। অনগ্রসৰ দেশবোৰে উন্নত দেশবোৰৰ তুলনাত এক উচ্চ বিকাশ হাৰত উপনীত হোৱাৰ লক্ষ্য বান্ধি লয়। ইয়াৰ দ্বাৰা অনগ্রসৰ দেশবোৰে নাগৰিকৰ জীৱন যাপনৰ মান উন্নত কৰাৰ লগতে কর্মসংস্থাপন সুবিধা বৃদ্ধিৰ প্রয়াস কৰে।

১.৩.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

অর্থনৈতিক বিকাশ কোনো এক অর্থনীতিৰ এক নির্দিষ্ট সময়ৰ তুলনাত আন এক নির্দিষ্ট সময়ত সামগ্রী তথা সেৱা উৎপাদনৰ সামর্থ বৃদ্ধি হোৱাটোক বুজায়। ইয়াৰ দ্বাৰা এখন দেশৰ সামগ্রী তথা সেৱাৰ উৎপাদনত ঘটা অবিৰত বৃদ্ধি নাইবা জনমূৰি উৎপাদন (Product per capita) বৃদ্ধিৰ কথা বুজোৱা হয়। অর্থনৈতিক বিকাশে এখন দেশৰ সামগ্রিক উৎপাদনশীলতা (agregate productivity) ৰ বৃদ্ধি প্রদর্শন কৰে। এক বর্দ্ধিত অর্থনীতিয়ে আগতকৈ অধিক সামগ্রী উৎপাদনৰ লগতে সেৱা আগবঢ়াব পৰা হয়। কিণ্ডল্‌বার্জাৰৰ মতে, "অর্থনৈতিক বিকাশ মানে হ'ল অধিক উৎপাদন। " অধ্যাপক মেডিচনৰ ভাষাত, "ধনী দেশবোৰত বর্দ্ধিত উপার্জন স্তৰটোকে সাধাৰণতে অর্থনৈতিক বিকাশ বুলি কোৱা হয়।"

অর্থনৈতিক বিকাশৰ হাৰে কোনো এখন দেশৰ সামগ্রিক অর্থনীতিৰ অর্ন্তনিহিত সাধাৰণ দিশ আৰু বিকাশৰ ব্যাক্তিৰ সম্পর্কে জনাৰ সুযোগ দিয়ে। অতি উচ্চ স্তৰৰ ঔদ্যোগিকীকৰণ ঘটা দেশবোৰত নিম্ন অর্থনৈতিক বিকাশ হাৰ পৰিলক্ষিত হয়। কাৰণ, এনে দেশবোৰৰ অর্থনৈতিক কাম-কাজৰ আধাৰ ইতিমধ্যেই অতি বিশাল হৈ পৰিছে যেনে- আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রৰ দীর্ঘম্যাদী অর্থনৈতিক বিকাশ হাৰ হ'ল প্রায় ২ ৰ পৰা ৫% । ইয়াৰ বিপৰীতে ভাৰত আৰু চীনৰ দৰে দ্রুত বিকশিত অর্থনীতিৰ দেশবোৰত এই হাৰ ১০% লৈকে হ'ব পাৰে। অৱশ্যে দীর্ঘকালৰ বাবে এনে উচ্চ বিকাশৰ হাৰ বর্তি নাথাকিবও পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা কওক-

(ক) এক বর্দ্ধিত অর্থনীতিয়ে আগতকৈ অধিক সামগ্রী উৎপাদন কৰিব নোৱাৰে। (সঁচা/মিছা)

(খ) মানৱ সম্পদে কর্মশক্তিৰ গুণ আৰু পৰিমাণে দুয়োটাকে সামৰি লয়। (সঁচা/মিছা)

(গ) অর্থনৈতিক বিকাশ অবিৰত কৰি ৰাখিবলৈ ঘৰুৱা চাহিদা বৃদ্ধি কৰিব লাগিব। (সঁচা/মিছা)

প্রশ্ন ২ ঃ উন্নয়নশীল অর্থনীতি বোৰতকৈ ঔদ্যোগিক দিশেৰে উন্নত অর্থনীতিবোৰৰ বিকাশ হাৰ নিম্ন কিয় বর্ণনা কৰক।

.....

.....

.....

১.৪ অর্থ নৈতিক উন্নয়ন

অর্থনৈতিক বিকাশে এক অর্থনীতিৰ উৎপাদন স্তৰত ঘটা পৰিৱর্তন জোখে। অর্থনৈতিক বিকাশৰ প্রকৃতি পৰিমাণগত। ই কোনো এক অর্থনীতিৰ গুণগত পৰিৱর্তনবোৰ সূচাব নোৱাৰে। যদি কোনো এখন দেশৰ উচ্চ বিকাশৰ হাৰৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ সময়তে দেশখনত অসমতা বৃদ্ধি পায় তেন্তে সেই দেশখনক এখন আদর্শ ৰাষ্ট্র (good state) বুলি ক'ব পৰা নাযায়। দেশ এখনৰ গুণগত পৰিৱর্তন জুখিবলৈ অর্থনৈতিক উন্নয়ন (Economic development) বোলা অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

১.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

অর্থনৈতিক উন্নয়ন মানে হ'ল কোনো এখন দেশৰ নাগৰিকৰ জীৱন যাপনৰ মানত ঘটা অবিৰত পৰিৱর্তন। ই এনে এক প্রক্রিয়াৰ কথা সূচায় যিটোৰ জৰিয়তে এখন দেশে ইয়াৰ নাগৰিকৰ অর্থনৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক কল্যাণৰ মান উন্নত কৰে। অর্থনৈতিক উন্নয়নে কোনো এক অর্থনীতিৰ বর্দ্ধিত উৎপাদনৰ লগতে দেশৰ নাগৰিকৰ সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক কল্যাণৰ দিশত হোৱা উন্নতিকো সামৰি লয়। অর্থনৈতিক উন্নয়নে সাধাৰণতে কর্মসংস্থাপন আৰু উপার্জনৰ ক্ষেত্রত হোৱা উন্নতিৰ জোখ আগবঢ়ায় যদিও ই মানৱ উন্নয়ন, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, মানুহৰ পচন্দ আৰু পাৰিপার্শ্বিকতাৰ বহনক্ষমতা দিশত হোৱা উন্নতি আদিৰ দৰে বিষয়কো সামৰি লয়। সংস্থাপিত অর্থনীতিবিদসকলে ৰাষ্ট্রীয় আয় (National Income) আৰু বাস্তৱ জনমুৰি আয় (real per capita income) ত হোৱা বৃদ্ধিৰ আধাৰত অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ সংজ্ঞা দাঙি ধৰে। আনহাতে, আধুনিক অর্থনীতিবিদসকলে অর্থনৈতিক কল্যাণ (economic welfare)ৰ আধাৰত অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ সংজ্ঞা আগবঢ়ায়। অধ্যাপক মীয়েৰ আৰু অধ্যাপক বল্ডৱিনৰ মতে, 'অর্থনৈতিক উন্নয়ন হ'ল এনে এক প্রক্রিয়া যিটোৰ জৰিয়তে এক দীঘলীয়া সময়ৰ অন্তত কোনো এক অর্থনীতিৰ বাস্তৱ ৰাষ্ট্রীয় আয় বৃদ্ধি পায়।" চালভেট'ৰৰ মতে, "অর্থনৈতিক উন্নয়ন হ'ল এনে এক প্রক্রিয়া যিটোৰ জৰিয়তে এছোৱা অবিৰত কালৰ

ভিতৰত জনমুৰি উৎপাদনশীলতাৰ অবিৰত উন্নতিৰ সহায়ত এখন দেশৰ বাস্তৱ জনমুৰি সৰ্বমুঠ ৰাষ্ট্ৰীয় উৎপাদন (GNP) নাইবা আয় বৃদ্ধি কৰা হয়।"

১.৪.২ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্য সমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা উপভোক্তৰ ভাৰসাম্যৰ অর্থ আৰু তাৰ আহৰণ সম্পর্কে স্পষ্ট হৈছে। এই অধ্যায়ৰ এই খণ্ডটিত চাহিদা সম্পর্কে আলোচনা। কৰা হ'ল। পাতনিতে উল্লেখ কৰা অনুসৰি উপভোক্তাৰ ক্ৰয় ক্ষমতাৰ ভিতৰত কোনো এটা সামগ্ৰী ক্ৰয়ৰ যি ইচ্ছা বা আকাংক্ষাই হৈছে সামগ্ৰীটোৰ চাহিদা।

১.৪.২ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল-

১। ই এক গতিশীল প্ৰক্ৰিয়া।

২। ই এক দীৰ্ঘম্যাদী পৰিঘটনা।

৩। ই উন্নয়ন চলকবোৰৰ পৰিমাণগত তথা গুণগত দুয়োধৰণৰ উন্নতিৰ কথা সূচায়।

৪। অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ এক অপৰিহার্য চর্ত হ'ল বিতৰণশীল ন্যায় (Distributive Justice)। অর্থাৎ, সম্পদৰ ন্যায্য তথা সমান বিতৰণ।

৫। আধুনিক অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল মানৱীয় দৃষ্টিভংগী অৱলম্বন।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা কওক-

(ক) অর্থনৈতিক উন্নয়নে কোনো এক অর্থনীতিৰ উৎপাদন বৃদ্ধিৰ কথাটোহে সূচায়। (সঁচা/মিছা)

(খ) আধুনিক অর্থনীতিবিদসকলে কল্যাণৰ আধাৰত অর্থনৈতিক উন্নয়ন এক স্থিৰ প্ৰক্ৰিয়া । (সঁচা/মিছা)

(গ) অর্থনৈতিক উন্নয়ন এক স্থিৰ প্ৰক্ৰিয়া (সঁচা/মিছা)

প্রশ্ন ৪ ঃ অর্থনৈতিক উন্নয়ন মানে কি? (৪০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

.....

.....

.....

.....

১.৫ অর্থ নৈতিক বিকাশ আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ মাজৰ প্ৰভেদ

বহুদিন ধৰি অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নক একে অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু অধ্যাপক শ্বামপিটাৰে ১৯১১ চনত প্ৰকাশিত গ্ৰন্থ (অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ তত্ত্ব) ত দুয়োটা ধাৰণাৰ মাজত থকা প্ৰভেদবোৰ স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিছে। অর্থনৈতিক বিকাশতকৈ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাটো বহল। উন্নয়নে সামাজিক তথা অর্থনৈতিক দুয়ো ধৰণৰ অগ্ৰগতিকে প্ৰতিফলিত কৰে। উন্নয়ন ঘটিবলৈ অর্থনৈতিক বিকাশ ঘটাৰ প্ৰয়োজন। সহজ অর্থত, অর্থনৈতিক উন্নয়নে অর্থনৈতিক বিকাশক সামৰি লয়। বিকাশ উন্নয়নৰ এক অত্যাৱশ্যকীয় আৰু অপৰিহার্য চর্ত। কিন্তু বিকাশে উন্নয়নৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰিব নোৱাৰে বাবে ইয়াক এক পর্যাপ্ত চর্ত বুলি ধৰা নহয়। তলৰ তালিকাখনত অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ মাজত থকা প্ৰভেদবোৰ তুলি দিয়া হ'ল-

ভিত্তি	অর্থনৈতিক বিকাশ	অর্থনৈতিক উন্নয়ন
অর্থ	এখন দেশৰ উৎপাদন স্তৰত হোৱা বৃদ্ধি	এখন দেশৰ উৎপাদন স্তৰত হোৱা হোৱ বৃদ্ধি লগতে নাগৰিকৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক কল্যাণৰ দিশত হোৱা উন্নতি
ধাৰণা	একমাত্রিক, অর্থাৎ কেৱল উৎপাদন বৃদ্ধি	বহুমাত্রিক, অর্থাৎ উৎপাদন বৃদ্ধিৰ লগতে কাৰিকৰী তথা প্ৰতিষ্ঠানগত ব্যৱস্থাপনা প্ৰণালীবোৰৰ পৰিৱর্তন
পৰিসৰ	মুঠ জনমূৰি আয় আৰু মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন সূচকবোৰৰ স্থিতি উন্নত কৰা	আয়ুসৰ হাৰ বৃদ্ধি সদ্যোজাতৰ মৃত্যুহাৰ হ্রাস, সাক্ষৰতাৰ হাৰ বৃদ্ধি, দৰিদ্রতাৰ হাৰ হ্রাস ইত্যাদি
সম্পর্ক	উন্নয়ন অবিহনেও বিকাশ সম্ভৱ	উন্নয়নৰ বাবে বিকাশ প্ৰয়োজনীয় কিন্তু পর্যাপ্ত নহয়
ম্যাদ জোখ	হ্রস্বম্যাদী প্রক্রিয়া ৰাষ্ট্রীয় আয়ৰ উর্দ্ধগামী গতি	দীর্ঘম্যাদী প্রক্রিয়া জীৱন যাপনৰ মানৰ উর্দ্ধগামী গতি

পৰিৱর্তন	পৰিমাণগত পৰিৱর্তন	পৰিমাণগত আৰু গুণগত পৰিৱর্তন
প্রাসংগিকতা	উন্নত দেশৰ বাবে প্রাসংগিক	অনুন্নত দেশৰ বাবে প্রাসংগিক

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা কওক-

(ক) জীৱনৰ প্রত্যাশিত আয়ুস অর্থনৈতিক বিকাশৰ এক সূচক। (সঁচা/মিছা)

(খ) বিকাশে জীৱনৰ যাপনৰ মান জোখে। (সঁচা/মিছা)

(গ) অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাটো অর্থনৈতিক বিকাশৰ ধাৰণাতকৈ বহল। (সঁচা/মিছা)

প্রশ্ন ৬ ঃ অর্থনৈতিক বিকাশৰ উচ্চ হাৰে অর্থনৈতিক উন্নয়ন নিশ্চিত কৰেণে? আলোচনা কৰক। (প্রায় ৪০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৭ ঃ অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ মাজত থকা মৌলিক প্রভেদবোৰ কি কি? (প্রায় ৪০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

১.৬ উন্নয়ন আৰু অনুন্নত অৱস্থা

পৃথিৱীৰ সকলো দেশেই সমানে উন্নত নহয়। কিছুমান দেশ অন্যতকৈ অধিক উন্নত আৰু আগবঢ়া। সেইমতে অর্থনীতিকো দুটা ভাগত ভগোৱা হয়- উন্নত অর্থনীতি আৰু অনুন্নত অর্থনীতি। অনুন্নত অর্থনীতিৰ দেশবোৰক উন্নয়নশীল নাইবা কম উন্নত দেশ বুলিও কোৱা হয়।

১.৬.১ অর্থনীতিৰ শ্রেণীবিভাজন

এখন দেশৰ অর্থনীতি উন্নত নে অনুন্নত তাক ঠাৱৰ কৰাৰ সবাতোকৈ সাধাৰণ উপায়টো হ'ল দেশখনৰ জনমূৰি সর্বমুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন উলিওৱা। দেশবোৰৰ জনমূৰি আয়ৰ আধাৰত বিশ্ববেংকে পৃথিবীৰ দেশবোৰত প্রচলিত অর্থনীতিবোৰক তিনিভাগত ভগাইছে-

(১) নিম্ন আয় অর্থনীতি (Low income economies)

(২) মধ্য আয় অর্থনীতি (Middle income economies)

(৩) উচ্চ আয় অর্থনীতি (High income economies)

নিম্ন আয় অর্থনীতিক সাধাৰণতে উন্নয়নশীল অর্থনীতি () বুলিও কোৱা হয়। উচ্চ আয় অর্থনীতিক আকৌ উন্নত অর্থনীতি বোল হয়। ২০১৫ চনৰ জুলাই মাহত সেইবোৰ দেশক নিম্ন আয় অর্থনীতিৰ শিতানত ৰখা হৈছিল যিবোৰৰ নাগৰিকৰ জনমূৰি আয় ১০৪৫ আমেৰিকান ডলাৰ নাইবা তাতোকৈ কম আছিল। ঠিক সেইদৰে, ১০৪৫ আমেৰিকান ডলাৰতকৈ অধিক কিন্তু ১২,১৩৬ আমেৰিকান ডলাৰতকৈ কম জনমূৰি আয়ৰ দেশবোৰক মধ্য আয়ৰ দেশ বোলা হৈছিল। বিশ্বৰ কেইখনমান উচ্চ আয় কৰা উন্নত ৰাষ্ট্ৰ হ'ল আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ, গ্ৰেট বৃটেইন, অষ্ট্ৰেলিয়া, কানাডা, ফ্ৰান্স, জাপান আৰু জার্মেনী। এই দেশবোৰৰ জনমূৰি আয় ১২,১৩৬ আমেৰিকান ডলাৰ নাইবা তাতোধিক।

১.৬.২ অনুন্নত অর্থনীতিৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

অনুন্নত বুলিলে কোনো এক অর্থনীতিৰ সেই স্তৰটোৰ কথা বুজোৱা হয় য'ত মানুহৰ জীৱন ধাৰণৰ মান অতি নিম্ন। উৎপাদনৰ নিম্ন হাৰ আৰু জনসংখ্যা উচ্চ হাৰত হোৱা বৃদ্ধিৰ ফলত জনমূৰি আয়ৰ স্তৰ অতি নিম্ন হোৱা বাবেই অর্থনীতি অনুন্নত হয়। অনুন্নত দেশবোৰ উন্নত দেশৰ তুলনাত ঔদ্যোগিকীকৰণ, শিক্ষা, জীৱন যাপনৰ মান, স্বাস্থ্যযত্ন, আয়ুস, অন্য প্ৰযুক্তিগত ক্ষেত্ৰ তথা সাংস্কৃতিক ৰীতি-নীতিৰ দিশত পিচপৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ মতে, "আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ, কানাডা, অষ্ট্ৰেলিয়া আৰু পশ্চিম ইউৰোপৰ বাস্তৱ জনমূৰি আয়ৰ তুলনাত নিম্ন বাস্তৱ জনমূৰি আয়ৰ দেশবোৰকে অনুন্নত দেশ বুলি গণ্য কৰা হয়।" অধ্যাপক ৰেগ্নাৰ নার্ক্চেই অনুন্নত দেশৰ আন এক সংজ্ঞা দাঙি ধৰিছে। তেওঁৰ মতে, "আগবঢ়া দেশৰ তুলনাত সেইবোৰ দেশকেই অনুন্নত দেশ বোলা হয় যিবোৰে জনসংখ্যা আৰু প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ সৈতে জড়িত মূলধন কমকৈ আহৰণ কৰে।"

১.৬.৩ অনুন্নত নাইবা উন্নয়নশীল অর্থনীতিৰ বৈশিষ্ট্য

তলত উন্নয়নশীল দেশবোৰত দেখা পোৱা কিছুমান উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা হ'ল।-

- **নিম্ন স্তৰৰ জনমুৰি আয় ঃ** উন্নত দেশবোৰৰ তুলনাত অনুন্নত দেশবোৰৰ আয়ৰ স্তৰ অতি নিম্ন। এই স্তৰ জনমূৰি বাস্তৱ সর্বমুঠ ৰষ্ট্ৰীয় উৎপাদন (GNP)ৰ দ্বাৰা জোখা হয়।
- **সর্বব্যাপি দৰিদ্ৰতা ঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ জীৱন যাপনৰ মান অতি নিম্ন। এনেবোৰ দেশত খাদ্য, বস্ত্ৰ, গৃহ, শিক্ষা আৰু চিকিৎসা সুবিধাৰ দৰে মৌলিক প্ৰয়োজনবোৰ পূৰাব পৰা ব্যৱস্থাৰ অভাৱ দেখা যায়। এনে দেশৰ নাগৰিকে অতি শোচনীয়ভাৱে জীৱন যাপন কৰে।

- **নিম্ন মাত্রাৰ ঔদ্যোগিকীকৰণ ঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ ঔদ্যোগিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াটো অতি মন্থৰ। ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ হ'ল মূলধনৰ অভাৱ আৰু উদ্যমিতা দক্ষতা (enterpreneurial skills) ৰ নাটনি।
- **কৃষি নিৰ্ভৰশীলতা ঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ অধিক সংখ্যক বাসিন্দাই কৃষিকাৰ্যত জড়িত। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যজনকভাৱে এই দেশবোৰত প্ৰচলিত কৃষিপদ্ধতিবোৰ আওপুৱণি। ইয়াৰ উপৰি গড় কৃষিউপযোগী মাটিৰ দখলিস্বত্ব আৰু গড় একৰ মাটিত উৎপাদিত শস্যৰ পৰিমান নিচেই কম।
- **জনসংখ্যাৰ হেচাঁ ঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰত অৰ্থনৈতিক বিকাশতকৈ জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ হাৰ অধিক। এনেবোৰ দেশত জন্মহাৰ অতি উচ্চ হৈয়েই আছে।
- **কৰ্মসংস্থাপনহীনতা ঃ** অনুন্নত দেশবোৰত নিবনুৱাৰ সংখ্যা যথেষ্ট বেছি। এনেবোৰ দেশত ছদ্মবেশী নিবনুৱাৰ অস্তিত্বও দেখা পোৱা যায়।
- **প্ৰযুক্তিৰ অভাৱ ঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰত প্ৰযুক্তি স্থিতি দুৰ্বল। এনে দেশে বিভিন্ন খণ্ডত নিম্ন পৰ্যায়ৰ প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰে। ইয়াৰ ফলত খৰছৰ পৰিমাণ বাঢ়ে কিন্তু উৎপাদনৰ হাৰ কমে।
- **সীমিত ঘৰুৱা বজাৰ ঃ** অনুন্নত দেশৰ নাগৰিকৰ ক্ৰয় ক্ষমতা অতি কম। নিম্ন চাহিদাৰ বাবে উৎপাদকসকলে বিভিন্ন সামগ্ৰীৰ যোগানৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিব নোৱাৰে। সীমিত ঘৰুৱা বজাৰে অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।
- **মূলধন সৃষ্টিৰ নিম্ন হাৰ ঃ** অনুন্নত অৰ্থনীতিৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল মূলধনৰ নাটনি। এনেবোৰ দেশত মূলধন সৃষ্টি নাইবা বিনিয়োগৰ পৰিমাণ নিম্ন। মূলধন সৃষ্টিৰ নিম্ন হাৰে উৎপাদনশীলতা নিম্নগামী কৰে। ইয়াৰ ফলত নিম্ন উপাৰ্জনৰ সৃষ্টি হয়। উপাৰ্জন কম হ'লে সঞ্চয়ৰ পৰিমাণো কমি যায়। সঞ্চয়ৰ পৰিমাণ কমি যোৱা মানে হ'ল মূলধন সৃষ্টিৰ হাৰ নিম্ন হৈ পৰা। এইবোৰ কাৰণতে অনুন্নত দেশত দৰিদ্ৰতাৰ অন্তহীন পাকচক্ৰ একোটা সক্ৰিয় হৈ থাকে।
- **আন্তঃগাঁথনিৰ অভাৱ ঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধাবোৰ পৰ্যাপ্ত নহয়। ইয়াৰ ফলত এনেবোৰ দেশে বিদেশী বিনিয়োগকাৰীক আকৰ্ষিত কৰিব নোৱাৰে।

১.৬.৪ উন্নত অৰ্থনীতিৰ অৰ্থ আৰু সংজ্ঞা

'উন্নয়ন' অভিধাটোৱে অৰ্থনীতিৰ এনে এটা দশাৰ কথা বুজায় য'ত নাগৰিকে এক উন্নত মানৰ জীৱন যাপন কৰাৰ সুযোগ পায়। উন্নত অৰ্থনীতি বুলিলে এনে একোখন দেশৰ কথা বুজা যায় য'ত অৰ্থনৈতিক বিকাশ তথা সুৰক্ষাৰ স্তৰ আপেক্ষিক ভাৱে উচ্চ। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ প্ৰাক্তন সচিব প্ৰধান কোফি আন্নানৰ মতে, "সেইখন দেশকেই এখন উন্নত

দেশ বোলা হয় যিখনে ইয়াৰ নাগৰিকক এক সুৰক্ষিত পৰিৱেশত মুক্ত আৰু স্বাস্থ্যবান জীৱন একোটা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ দিয়ে।"

১.৬.৫ উন্নত অর্থনীতিৰ বৈশিষ্ট্য

উন্নত অর্থনীতিৰ কেইটামান উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্য হ'ল-

- **ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ আধিপত্য ঃ** ঔদ্যোগিক আৰু সেৱা খণ্ডই উন্নত অর্থনীতিত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰে। কৃষি এক গৌণ বৃত্তি হৈ পৰে। ঔদ্যোগিক উৎপাদনৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰীয় আয়ৰ অধিক অংশ আহৰণ কৰা হয়।
- **জীৱনৰ প্রত্যাশিত আয়স অধিক ঃ** উন্নত দেশত মানুহ দীর্ঘজীৱি হয় বুলি ভবা হয়। কাৰণ এনে দেশৰ নাগৰিক খাদ্য তথা চিকিৎসা সুবিধাবোৰ লাভ উপভোগ কৰিব পাৰে।
- **শিক্ষিতৰ হাৰ অধিক ঃ** উন্নত দেশবোৰত সার্বজনীনভাৱে অধিক শিক্ষিত লোক পোৱা যায়। এনে দেশৰ চৰকাৰবোৰে সর্বমুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ এক বৃহৎ শতাংশ শিক্ষা খণ্ডত খৰছ কৰে।
- **সুপ্রশিক্ষণপ্রাপ্ত কর্মশক্তি ঃ** উন্নত দেশবোৰৰ আন এক বৈশিষ্ট্য হ'ল পর্যাপ্ত পৰিমাণৰ সুপ্রশিক্ষণপ্রাপ্ত কর্মশক্তি। শিক্ষা আৰু প্রশিক্ষণৰ জৰিয়তে শ্রমিকসকলক দক্ষ কৰি তোলা হয়। এনে শিক্ষিত আৰু দক্ষ শ্রমিকে উন্নয়নত একোটা গুৰত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- **সর্বত্র ব্যাপ্ত উপযুক্ত আন্তঃগাঁথনি ঃ** উন্নত দেশবোৰৰ আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধাবোৰো উন্নত মানৰ। আন্তঃগাঁথনিৰ সহজলভ্যতাই বিনিয়োগৰ পথ সুচল কৰি তোলে।
- **উচ্চ মানবিশিষ্ট সামগ্রীৰ ৰপ্তানি ঃ** উন্নত দেশবোৰ প্রধানতঃ উচ্চ মানবিশিষ্ট্য, অধিক চাহিদা থকা ঔদ্যোগিক সামগ্রী নির্মাণকাৰী তথা ৰপ্তানীকর্তা। এনে দেশে বিভিন্ন ধৰণৰ সেৱাও আগবঢ়ায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৮ ঃ অনুন্নত দেশ বুলিলে কি বুজে? (প্রায় ৪০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৯ ঃ এখন উন্নত দেশৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যবোৰ কি কি? (প্রায় ৪০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

.....

১.৭ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ জোখ

আগতেই কোৱা হৈছে যে অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ সংজ্ঞা দাঙি ধৰাটো সহজ কাম নহয়। বিভিন্ন সময়ত উন্নয়নৰ মাত্রা জুখিবৰ বাবে বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু পন্থা প্রয়োগ কৰা হৈছে। অধ্যাপক চাইমন কাঝ্নেটচ্ প'ল এলবার্ট, মীয়েৰ আৰু বল্ডৱিনৰ দৰে অর্থনীতিবিদসকলে ৰাষ্ট্রীয় আয়ক উন্নয়নৰ এক সূচ্যাংক বুলি বিবেচনা কৰিছিল। আনহাতে, অধ্যাপক বেঞ্জামিন হিগিনচ্, আর্থাৰ লিৱিচ, ভিনিয়েৰ আৰু হার্ভে, লেইবেনষ্টাইনৰ দৰে অর্থনীতিবিদসকলে জনমূৰি উৎপাদন (Per capita output)ক অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ এক সূচ্যাংক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰাৰ পোষকতা কৰিছিল। আকৌ, ক'লিন ক্লার্ক, কিণ্ডল্বাজৰি, হেৰচিক আদিৰ দৰে অর্থনীতিবিদসকলৰ মতে অর্থনৈতিক কল্যাণ হ'ল অর্থনৈতিক উন্নয়ন জোখাৰ পদ্ধতি। তলত আমি অর্থনৈতিক উন্নয়ন জোখাৰ দুটা সূচকৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। ইয়াৰে এটা হ'ল জনমূৰি আয় (Per Capita Income) আৰু মানৱ উন্নয়ন সূচ্যাংক (Human Development Index)

১.৭.১ জনমূৰি আয়

যদি অর্থনৈতিক উন্নয়নে সাধাৰণ লোকৰ জীৱন যাপনৰ মান উন্নত কৰি তুলিব নোৱাৰে তেন্তে এনে উন্নয়ন অর্থহীন হৈ পৰিব। হার্ভে' লেইবেনষ্টাইন, ৰ'ষ্ট', বাৰান আৰু বুকাননৰ দৰে অর্থনীতিবিদসকলে জনমূৰি আয়ক অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ এক সূচ্যাংক ৰূপে গ্রহণ কৰাৰ পোষকতা কৰিছিল। অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ লক্ষ্য হ'ল মানুহৰ জীৱন যাপনৰ মান উন্নত কৰা। পণ্যদ্রব্য উপভোগৰ স্তৰ (consumption level) ঊর্দ্ধগামী হ'লেহে অর্থনৈতিক উন্নয়ন ঘটা বুলি কোৱা হয়। এনেদৰে, জনমূৰি আয় বৃদ্ধি হ'লেহে পণ্যদ্রব্য উপভোগৰ স্তৰঊর্দ্ধগামী হ'ব। এই কথাটো তেতিয়াহে সম্ভৱ হ'ব যেতিয়া এখন দেশত জনসংখ্যা বঢ়াতকৈ অধিক দ্রুততাৰে দেশখনৰ ৰাষ্ট্রীয় আয় (National Income / NI) বাঢ়িব।

জনমূৰি আয় বৃদ্ধি অর্থনৈতিক উন্নয়ন জোখাৰ এক উপযুক্ত পদ্ধতি। কাৰণ, জনমূৰি আয় বৃদ্ধি হোৱা মানে হ'ল মানুহৰ কল্যাণৰ মাত্রা বৃদ্ধি হোৱা।

অর্থনৈতিক উন্নয়ন জোখাৰ মাধ্যম হিচাপে জনমূৰি আয় ব্যৱহাৰ কৰাটোক জেক'ব ভিনেৰ আৰু কাৱ্‌নেটচ্‌ৰ দৰে অর্থনীতিবিদসকলে সমালোচনা কৰিছে। মীয়েৰ আৰু বল্ডৱিনেও ইয়াৰ সমালোচনা কৰি কৈছে যে যদি এখন দেশৰ ৰাষ্ট্রীয় আয় বৃদ্ধিৰ প্রক্রিয়াটোক দেশখনৰ বর্দ্ধিত জনসংখ্যাই স্থবিৰ কৰি তোলে, তেন্তে কোনো উন্নয়ন সাধন নোহোৱা যেন বোধ হ'ব পাৰে । একেদৰে, যদি দেশ এখনৰ ৰাষ্ট্রীয় আয় বৃদ্ধি হয় কিন্তু কোনো মহামাৰী নাইবা যুদ্ধৰ বাবে জনসংখ্যা হ্রাস পায়, তেতিয়া অর্থনৈতিক উন্নয়ন সাধন হোৱা যেন বোধ হ'ব পাৰে। এই পদ্ধতিটোৱে সমাজৰ বিভিন্ন শ্রেণীৰ মাজত আয়ৰ বিতৰণ কেনেদৰে কৰা হ'ব সেই বিষয়ে একো আলোচনা কৰা নাই। অর্থনৈতিক বিকাশ /উন্নয়ন হ'ল এটা বহুমাত্রিক ধাৰণা। ই কেৱল মুদ্রাৰ ৰূপত উপার্জন বৃদ্ধিৰ কথা নকয়। শিক্ষা,জন স্বাস্থ্য, অধিক জিৰণিৰ কাল আদিৰ দৰে সামাজিক কার্যকলাপবোৰৰ ক্ষেত্রত ঘটা উন্নতিও ইয়াৰ অন্তর্ভুক্ত বিষয়। এনে পৰিৱর্তনবোৰ জনমূৰি আয়ত হোৱা পৰিৱর্তনৰ আধাৰত জুখিব পৰা নাযায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১০ ঃ ৰাষ্ট্রীয় আয়ক অর্থনৈতিক উন্নয়ন জোখাৰ এক পন্থা বুলি বিবেচনা কৰা দুগৰাকী অর্থনীতিবিদৰ নাম লিখক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন ১১ ঃ জনমূৰি আয়ৰ ভিত্তিত কৰা অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ জোখক কিয় উন্নয়ন জোখাৰ এটা উপযুক্ত পন্থা বুলি বিবেচনা কৰা হয় ?

.....

.....

.....

১.৭.২ মানৱ উন্নয়ন সুচক (Human Development Index)

মানৱ উন্নয়ন সূচক (HDI) হ'ল মানুহৰ আর্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ তুলনামূলক প্রস্থিতিৰ প্রণালীৱদ্ধ বিশ্লেষণৰ বাবে ৰাষ্ট্রসংঘৰ উন্নয়ন কার্যসূচী UNDP ৰ অধীনত চলোৱা এক অভিলাষী প্রচেষ্টা। এই সূচক UNDP -এ ইয়াৰ মানৱ উন্নয়ন প্রতিবেদনৰ বার্ষিক শৃংখলাত উল্লেখ কৰি আহিছে। অর্থনৈতিক উন্নয়ন জোখাৰ এক পন্থা হিচাপে HDI ৰ প্রয়োগ আৰম্ভ হৈছিল ১৯৯০ চনৰ পৰা। তিনিটা বহল দিশ বিশ্লেষণ কৰি এই সূচক নির্ধাৰণ কৰা হয়- (i) আয়ুস ঃ জন্মৰ সময়কাল প্রত্যাশাৰ দ্বাৰা জোখা হয়; (ii)

শিক্ষা ঃ প্ৰাপ্তবয়স্ক সাক্ষৰতাৰ (দুই তৃতীয়াংশ)ভৰ গড়ৰ সহায়ত (দুই তৃতীয়াংশ) আৰু বিদ্যালয়ত কটোৱা গড় শিক্ষা বর্ষ বোৰৰ (এক তৃতীয়াংশ) সহায়ত জোখা হয়; আৰু (iii) জীৱন যাপনৰ মান- প্ৰতিখন দেশত প্ৰচলিত নগদ মুদ্ৰাৰ সৈতে সামঞ্জস্য থকাকৈ দেশবোৰৰ নাগৰিকৰ ভিন্ন ক্ৰয় ক্ষমতা সৈতে খাপ খোৱা বাস্তৱ জনমূৰি সর্বমুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ দ্বাৰা জোখা হয়; ইয়াৰ দ্বাৰা জীৱন যাপনৰ নামত হোৱা ব্যয় আৰু আয়ৰ ক্ৰমহ্ৰাসমান প্ৰান্তীয় উপযোগিতাৰ (diminishing marginal utility of income) ৰ অনুমান কৰা হয়। দেশবোৰত নির্দিষ্ট সময়ৰ ব্যৱধানত উন্নয়নৰ স্তৰত হোৱা পৰিৱর্তনৰ খতিয়ান ৰখাটোও মানৱ উন্নয়ন সূচকৰ কাম। ওপৰত উল্লেখ কৰা দিশ তিনিটাৰ পৰা বাহিৰ কৰা হিচাপে আৰু ১৭৭ খন দেশৰ তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবলৈ প্ৰয়োগ কৰা এটা বিশেষ সূত্ৰৰ সহায়ত মানৱ উন্নয়ন সূচকে দেশবোৰৰ এক ক্ৰমিক তালিকা প্ৰস্তুত কৰে। শূন্য (সর্বনিম্ন / উন্নয়বিহীন)ৰ পৰা এক (সর্বোচ্চ / সম্পূর্ণ উন্নত)ৰ স্কেল ধৰি দেশবোৰক তিনিটা ভাগত ভগোৱা হয়ঃ নিম্ন মানৱ উন্নয়ন (০.০ ৰ পৰা ০.৪৯৯ লৈ), মধ্যমীয়া মানৱ উন্নয়ন (০.৫০ ৰ পৰা ০.৭৯৯ লৈ) আৰু উচ্চ মানৱ উন্নয়ন (০.৮০ ৰ পৰা ১০০ লৈ)

বিশ্বৰ দেশবোৰৰ উন্নয়নৰ স্তৰ তুলনা কৰাৰ এক অতি উপযোগী পন্থা হ'ল মানৱ উন্নয়ন সূচকৰ প্ৰয়োগ। সর্বমুঠ ৰাষ্ট্ৰীয় উৎপাদন (GNP) নাইবা জনমুৰি সর্বমুঠ- ঘৰুৱা উৎপাদন (GDP) হ'ল অর্থনৈতিক উন্নয়ন সূচাব পৰা অতি সংকীর্ণ পন্থা। ই বিদ্যালয়ত নামভর্তি তথা আয়ুসকালৰ দৰে উন্নয়নৰ গুণগত দিশবোৰ সূচোৱাত ব্যর্থ হয়। সেই দিশলৈ বিচাৰ কৰি চালে উন্নয়নৰ উপাদানবোৰ অধিক পৰিস্কাৰকৈ বুজাত মানৱ উন্নয়ন সূচকে এক গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান আগবঢ়াই আহিছে। সামাজিক তথা অর্থনৈতিক তথ্যবোৰ সংলগ্ন কৰি HDI এ ৰাষ্ট্ৰবোৰক আপেক্ষিক আৰু যথার্থ, দুয়োটা দিশেৰে উন্নয়নমূলক পাৰদর্শিতা জুখি চোৱাৰ সুযোগ দিছে। ইয়াৰ সহায়ত দেশবোৰে উন্নতিৰ থল থকা ক্ষেত্ৰবোৰৰ বাবে প্ৰত্যক্ষভাৱে অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক নীতি গ্ৰহণত মনোনিৱেশ কৰিব পৰা হৈছে।

যদিও উন্নয়ন জোখাৰ এক পন্থা হিচাপে মানৱ উন্নয়ন সূচক বহুলভাৱে প্ৰয়োগ কৰা হয়, তথাপিও ইয়াক সমালোচনা কৰা হয়। 'উন্নয়ন মূলকঃ স্বাধীনতা বিষয়ক'- এই যুক্তিৰ আধাৰত এচামে মানৱ উন্নয়ন সূচক সমালোচনা কৰি আহিছে। কাৰণ, মানৱ উন্নয়ন সূচকে মানুহৰ স্বাধীনতাক প্ৰত্যক্ষভাৱে জুখি নাচায়। ইয়াৰ উপৰি মানৱ উন্নয়ন সূচকেআয়ৰ বিতৰণ সম্পর্কে একো নকয়। আন এচাম সমালোচকৰ মতে উন্নয়নৰ এক সূচক মানৱ উন্নয়ন সূচকে অর্থনৈতিক তথা সামাজিক জীৱনৰ বহুতো দিশ বাদ দিয়ে। অপৰাধ, দূর্নীতি, দৰিদ্ৰতা, বঞ্চনা আৰু নেতিবাচক বাহ্যিক কাৰকবোৰে এখন দেশৰ অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনলৈ অৱদান আগবঢ়াব / প্ৰতিবন্ধকতা কঢ়িয়াই আনিব পাৰে।

জানি থোৱা ভাল

- ২০১৬ চন মানৰ উন্নয়ন সূচক (HDI) তালিকাত ভাৰতে পৃথিৱীৰ ১৮৮ খন দেশৰ ভিতৰত ১৩১ নম্বৰ স্থান দখল কৰিছিল। ভাৰতে লাভ কৰা মূল্যায়ন আছিল ০.৬২৮ । মূল্যায়নৰ আধাৰত ভাৰতক মধ্যমীয়া মানৰ উন্নয়নৰ ভাগত ৰখা হৈছিল।
- তালিকাত শীৰ্ষ স্থান দখল কৰা দেশ কেইখন হ'ল নৰৱে' (০.৯৪৯), অষ্ট্রেলিয়া(০.৯৩৯) আৰু চুইজাৰলেণ্ড (০.৯৩৯)।
- 'চার্ক' (SAARC) দেশবোৰৰ ভিতৰত তালিকাত শীৰ্ষস্থান লাভ কৰা দেশ দুখন হ'ল শ্রীলংকা (৭৩ নম্বৰ স্থান) আৰু মলদিভচ্ (১০৫ নম্বৰ স্থান) ।বাকী দেশবোৰৰ ক্রম হ'ল ভাৰত (১৩১ নম্বৰ স্থান), ভূটান (১৩২ নম্বৰ স্থান), বাংলাদেশ (১৩৯ নম্বৰ স্থান), নেপাল (১৪৪ নম্বৰ স্থান), পাকিস্তান (১৪৭ নম্বৰ স্থান) আৰু আফগানিস্তান (১৬৯ নম্বৰ স্থান)।
- 'ব্রিকচ্' (BRICS) দেশবোৰৰ (HDI) তালিকাত ভাৰতৰ স্থান একেবাৰে তলত। এই তালিকাত স্থান পোৱা 'ব্রিকচ্ দেশকেইখনৰ ক্রম হ'ল- ৰাছিয়া (৪৯ নম্বৰ স্থান), ব্রাজিল (১১৯ নম্বৰ স্থান) আৰু ভাৰত (১৩১ নম্বৰ স্থান) ।

১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- 'উন্নয়ন অর্থনীতি' হ'ল অর্থনীতি বিজ্ঞানৰ এটা শাখা। ই উন্নয়শীল দেশবোৰৰ অর্থনীতি উন্নত কৰি তোলাৰ দিশটোত মনোনিবেশ কৰে। উন্নয়ন অর্থনীতি এনে তত্ত্ব আৰু পদ্ধতি উদ্ভাৱনৰ সৈতে জড়িত যিবোৰে নানা নীতি তথা কার্য্যৰস্থা নির্ধাৰণত সহায় কৰে।
- এনে তত্ত্ব আৰু পদ্ধতিবোৰ ঘৰুৱা নাইবা আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত প্রয়োগ কৰিব পৰা যায়।
- 'অর্থনৈতিক বিকাশ'-এ কোনো এক অর্থনীতিৰ এক নির্দিষ্ট সময়ৰ তুলনাত আন এক নির্দিষ্ট সময়ত সামগ্রী তথা সেৱা উৎপাদনৰ সামর্থ বৃদ্ধি হোৱাটোক বুজায়। ইয়াৰ দ্বাৰা এখন দেশৰ সামগ্রী তথা সেৱাৰ উৎপাদনত ঘটা অবিৰ বৃদ্ধি নাইবা জনমূৰি উৎপাদন বৃদ্ধিৰ কথা বুজোৱা হয়।
- 'অর্থনৈতিক উন্নয়ন'- এ এনে এক প্রক্রিয়াৰ কথা সূচায় যিটোৰ জৰিয়তে এখন দেশে ইয়াৰ নাগৰিকৰ অর্থনৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক কল্যাণৰ মান উন্নত কৰে। ই সাধাৰণতে কর্মসংস্থাপন আৰু উপার্জনৰ ক্ষেত্রত হোৱা উন্নতিৰ জোখ আগবঢ়ায় যদিও মানৰ উন্নয়ন, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, মানুহৰ পচন্দ আৰু পৰিপার্শ্বিকতাৰ বহনক্ষমতাৰ দিশত হোৱা উন্নতি আদিৰ দৰে বিষয়ো ইয়াৰ অন্তর্গত।
- দেশবোৰৰ জনমূৰি আয়ৰ ভিত্তিত প্রচলিত অর্থনীতিবোৰক তিনি ভাগত ভগোৱা হয়-

নিম্ন আয় অর্থনীতি, মধ্য আয় অর্থনীতি আৰু উচ্চ আয় অর্থনীতি। যিবোৰ দেশৰ নাগৰিকৰ জনমূৰি আয় ১০৪৫ আমেৰিকান ডলাৰ নাইবা তাতোকৈ কম তেনেবোৰ দেশক নিম্ন আয় অর্থনীতিৰ দেশবোলা হয়। একেদৰে, ১০৪৫ আমেৰিকান ডলাৰতকৈ অধিক কিন্তু ১২১৩৬ আমেৰিকান ডলাৰতকৈ কম জনমূৰি আয়ৰ দেশবোৰক মধ্য আয় অর্থনীতি আৰু ১২১৩৬ আমেৰিকান ডলাৰতকৈ অধিক জনমূৰি আয়ৰ দেশবোৰক উচ্চ আয় অর্থনীতিৰ দেশ বোলা হয়।

- অনুন্নত দেশবোৰৰ বৈশিষ্ট্য হ'ল নিম্ন স্তৰৰ জনমূৰি আয়,সর্বব্যাপি থকা দৰিদ্রতা, জনসংখ্যাৰ অত্যাধিক বোজা, কৃষি নির্ভৰশীলতা, ঔদ্যোগিকীকৰণৰ অভাৱ, আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধাৰ অভাৱ ইত্যাদি।
- উন্নত দেশবোৰৰ বৈশিষ্ট্য হ'ল ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ আধিপতা, মানুহৰ অধিক আয়ুস, শিক্ষিতৰ হাৰ অধিক, সুপ্রশিক্ষণপ্রাপ্ত কর্মশক্তি, উচ্চ মানবিশিষ্ট সামগ্রীৰ ৰপ্তানি ইত্যাদি।
- যদি অর্থনৈতিক উন্নয়নে সাধাৰণ লোকৰ জীৱন যাপনৰ মান উন্নত কৰি তুলিব নোৱাৰে তেন্তে এনে উন্নয়ন অর্থহীন হৈ পৰিব। ইয়াৰ লক্ষ্য হ'ল মানুহৰ জীৱন যাপনৰ মান উন্নত কৰা। পণ্যদ্রব্য উপভোগৰ স্তৰ উর্দ্ধগামী হ'লেহে অর্থনৈতিক উন্নয়ন ঘটা বুলি কোৱা হয়। একেদৰে, জনমূৰি আয় বৃদ্ধি হ'লেহে পণ্যদ্রব্য উপভোগৰ স্তৰ উর্দ্ধগামী হ'ব। এই কথাটো তেতিয়াহে সম্ভৱ হ'ব যেতিয়া এখন দেশত জনসংখ্যা বঢ়াতকৈ অধিক দ্রুততাৰে দেশখনৰ ৰাষ্ট্রীয় আয় বাঢ়িব।
- অর্থনৈতিক উন্নয়ন জোখাৰ এক পন্থা হিচাপে মানৰ উন্নয়ন সূচকৰ প্রয়োগ আৰম্ভ হৈছিল ১৯৯০ চনৰ পৰা। তিনিটা বহল দিশ বিশ্লেষণ কৰি এই সূচ্যাংক নির্ধাৰণ কৰা হয়- (i) আয়ুসঃ জন্মৰ সময়ত কৰা জীৱনকাল প্রত্যাশাৰ দ্বাৰা জোখা হয়; (ii) শিক্ষাঃ প্রাপ্তবয়স্ক সাক্ষৰতাৰ ভৰ গড়ৰ সহায়ত (দুই তৃতীয়াংশ) আৰু বিদ্যালয়ত কটোৱা শিক্ষাবর্ষবোৰৰ গড় (এক তৃতীয়াংশ) সহায়ত জোখা হয়; আৰু (iii) জীৱন যাপনৰ মান- প্রতিখন দেশত প্রচলিত নগদ মুদ্রাৰ সৈতে সামঞ্জস্য থকাকৈ দেশবোৰৰ নাগৰিকৰ ভিন্ন ক্রয় ক্ষমতাৰ সৈতে খাপ খোৱা বাস্তৱ জনমূৰি সর্বমুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ দ্বাৰা জোখা হয়; ইয়াৰ দ্বাৰা জীৱন যাপনৰ নামত হোৱা ব্যয় আৰু আয়ৰ প্রান্তীয় উপযোগিতাৰ অৱমূল্যনৰ অনুমান কৰা হয়।

১.৯ অধিক জানিবলৈ

1. Lekhi, R. K. & Aarti Nayar (2005). *Development and Environmental Economics,* New Delhi : Kalyani Publishers.

2. Jhingam, M.L. (1992). *Economics of Development and Planning,* Delhi: Kanark Publishers Pvt. Ltd.
3. Ray, Debraj (1998). *Development Economics,* New Jersey: Pinceton University Press.

১.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহঃ

১। (ক) মিছা (খ) সঁচা (গ) সঁচা

২। অর্থনৈতিক বিকাশ হাৰে কোনো এখন দেশৰ সামগ্রিক অর্থনীতিটোৰ সাধাৰণ দিশ আৰু বিকাশৰ ব্যাক্তিৰ সম্পর্কে জনাৰ সুযোগ দিয়ে। অতি উচ্চস্তৰৰ ঔদ্যোগিকীকৰণ ঘটা দেশবোৰত নিম্ন অর্থনৈতিক বিকাশ হাৰ দেখা পোৱাৰ কাৰণ হ'ল এনে দেশবোৰৰ অর্থনৈতিক কাম-কাজৰ আধাৰ ইতিমধ্যেই অতি বিশাল হৈ পৰিছে।

৩। (ক) মিছা (খ) সঁচা (গ) মিছা

৪। অর্থনৈতিক উন্নয়নে কোনো এক অর্থনীতিৰ বর্দ্ধিত উৎপাদনৰ লগতে দেশৰ নাগৰিকৰ সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক কল্যাণৰ দিশত হোৱা উন্নতিকো সামৰি লয়। অর্থনৈতিক উন্নয়নে সাধাৰণতে কর্মসংস্থাপন আৰু উপার্জনৰ ক্ষেত্রত হোৱা উন্নতিৰ জোখ আগবঢ়ায় যদিও ই মানৰ উন্নয়ন, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, মানুহৰ পচন্দ আৰু পৰিপার্শ্বিকতাৰ বহনক্ষমতাৰ দিশত হোৱা উন্নতি আদিৰ দৰে বিষয়কো সামৰি লয়।

৫। (ক) মিছা (খ) মিছা (গ) সঁচা

৬। বিকাশ উন্নয়নৰ এক অত্যাৱশ্যকীয় আৰু অপৰিহার্য চর্ত। কিন্তু ই এক পর্যাপ্ত চর্ত নহয়। উৎপাদন বৃদ্ধি হ'লে অর্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰ উচ্চ হয়। কিন্তু যদি শ্রমিকৰ শোষণ, পাৰিপার্শ্বিকতাৰ অৱনতি আদিৰ জৰিয়তে উৎপাদন বৃদ্ধি কৰা হয় তেন্তে সমাজখনৰ অৱস্থা শোচনীয় হৈ পৰিব। সেয়েহে ক'ব পাৰি, অর্থনৈতিক বিকাশৰ উচ্চ হাৰে সকলো সময়তে অর্থনৈতিক উন্নয়ন নিশ্চিত নকৰে।

৭। অর্থনৈতিক বিকাশতকৈ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাটো বহল। অর্থনৈতিক বিকাশে কোনো এক অর্থনীতিত বিগত সময় এছোৱাত হোৱা উৎপাদন বৃদ্ধিৰ জোখ আগবঢ়ায়। কিন্তু অর্থনৈতিক উন্নয়নে উৎপাদন বৃদ্ধিৰ লগতে জীৱনকাল দীর্ঘ হোৱাৰ হাৰ, শিশুৰ মৃত্যুহাৰ হ্রাস, সাক্ষৰতাৰ হাৰ বৃদ্ধি, দৰিদ্রতাৰ হাৰ হ্রাস আদি বিষয়কো সামৰি লয়।

৮। অনুন্নত দেশ বুলিলে এনে এক অর্থনীতিৰ কথা বুজোৱা হয় য'ত মানুহৰ জীৱনধাৰণৰ মান অতি নিম্ন। উৎপাদনৰ নিম্ন হাৰ আৰু জনসংখ্যাৰ উচ্চ হাৰত হোৱা বৃদ্ধিৰ ফলত

জনমূৰি আয়ৰ স্তৰ অতি নিম্ন হয়। অনুন্নত দেশবোৰ উন্নত দেশৰ তুলনাত ঔদ্যোগিকীকৰণ, শিক্ষা, জীৱন যাপনৰ মান, স্বাস্থ্য সেৱা প্ৰত্যাশিত, আয়ুস, অন্য প্ৰযুক্তিগত ক্ষেত্ৰ তথা সাংস্কৃতিক ৰীতি-নীতিৰ দিশত পিচপৰা হয়।

৯। উন্নত দেশ বুলিলে এনে একোখন দেশৰ কথা বুজা যায় যিখন দেশত উদ্যোগ আৰু সেৱা খণ্ডই আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিছে। কৃষি একগৌণ বৃত্তি হৈ পৰিছে। ৰাষ্ট্ৰীয় আয়ৰ অধিকাংশই ঔদ্যোগিক উৎপাদনৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰা হয়। এনে দেশে সাধাৰণতে উচ্চ মানবিশিষ্ট, অধিক চাহিদা থকা ঔদ্যোগিক সামগ্ৰী নিৰ্মাণ আৰু ৰপ্তানি কৰে।

১০। অধ্যাপক চাইমন কাৱ্‌নেটচ্ আৰু অধ্যাপক প'ল এলবাৰ্ট।

১১। অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ লক্ষ্য হ'ল মানুহৰ জীৱন যাপনৰ মান উন্নত কৰা। পণ্যদ্ৰব্য উপভোগৰ স্তৰ ঊৰ্দ্ধগামী হ'লেহে অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন ঘটা বুলি কোৱা হয়। একেদেৰ, জনমূৰি আয় বৃদ্ধি হ'লেহে পণ্যদ্ৰব্য উপভোগৰ স্তৰ ঊৰ্দ্ধগামী হ'ব। এই কথাটো তেতিয়াহে সম্ভৱ হ'ব যেতিয়া এখন দেশত জনসংখ্যা বঢ়াতকৈ অধিক দ্ৰুততাৰে দেশখনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় আয় বাঢ়িব। জনমূৰি আয় বৃদ্ধি হোৱাটো অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন জোখাৰ এক উপযুক্ত পন্থা। জনমূৰি আয় বৃদ্ধি হোৱা মানেই মানুহৰ কল্যাণৰ দিশটো উন্নত হোৱা।

১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চুটি প্ৰশ্ন (প্ৰায় ১৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

(১) উন্নত অৰ্থনীতি মানে কি? ই কিহত মনোবিৱেশ কৰে?

(২) অৰ্থনৈতিক বিকাশ সম্পৰ্কে চমুকৈ বৰ্ণনা কৰক। অৰ্থনৈতিক বিকাশ কেনেকৈ জোখা হয়?

(৩) "উন্নয়ন অবিহনেও বিকাশ সম্ভৱ"- মতামত আগবঢ়াওক।

(৪) উন্নয়ন আৰু অনুন্নত অৱস্থা বুলিলে কি বুজে?

(৫) মানৱ উন্নয়ন সূচ্যাংক মতে উন্নয়ন জোখাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা শিতান তিনিটা কি কি?

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰায় ৩০০-৫০০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

(১) অৰ্থনৈতিক বিকাশ আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ মাজৰ প্ৰভেদ নিৰ্ধাৰণ কৰক।

(২) এখন অনুন্নত দেশৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকবোৰ ব্যাখ্যা কৰক।

(৩) অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক। অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ কি কি?

(৪) উন্নয়নশীল আৰু উন্নত দেশৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ আলোচনা কৰক।

(৫) এখন দেশে উন্নয়ন অবিহনে অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰিব পাৰেনে?

*****

অধ্যায় ২ ঃ উন্নয়নৰ লিংগভিত্তিক বিষয়সমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমূহ
২.২ পাতনি
২.৩ উন্নয়নৰ লিংগভিত্তিক বিষয়সমূহ
২.৩.১ লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক
২.৩.২ লিংগানুপতিক সবলীকৰণ সূচাংক
২.৪ অধ্যায়টো সামৰো আহাঁ
২.৫ অধিক জানিবলৈ
২.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
২.৭ আৰ্হি প্রশ্নাৱলী

২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমূহ

অধ্যায়টো পঢ়াৰ পিছত তুমি তলত দিয়া কথাবোৰ জানিবলৈ সক্ষম হ'বা ঃ—

- উন্নয়ন প্রক্রিয়া লিংগসম্পর্কীয় বিষয়সমূহ সংলগ্ন কেনেকৈ কৰা হৈছে সেই সম্পর্কে সম্যক জ্ঞান
- লিংগভিত্তিক উন্নয়নৰ বিভিন্ন পৰিমাপবোৰৰ বিষয়ে জ্ঞান
- লিংগ আনুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক আৰু লিংগানুপতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ অর্থৰ ব্যাখ্যা

২.২ পাতনি

অর্থনৈতিক উন্নয়ন পৃথিৱীৰ সকলোবোৰ দেশৰে প্রাথমিক লক্ষ্য। প্রতিখন দেশেই নিজৰ নাগৰিক সকলোৰ আয় আৰু জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নত কৰাৰ চেষ্টা কৰে। ইয়াৰ উপৰিও সামগ্রিক উন্নয়নৰ লগতে এখন দেশে উন্নয়ন প্রক্রিয়াত পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজত সমতাও আনিব বিচাৰে। এই বৈষম্যবোৰ দেখা যায় সাধাৰণতে লিংগ অনুপাত, স্বাক্ষৰতাৰ হাৰ, কন্যা শিশুৰ হত্যা, মজুৰিৰ ক্ষেত্রত বৈষম্য ইত্যাদিৰ ক্ষেত্রত।

ৰাষ্ট্রসংঘৰ সফলতাৰে উন্নয়নৰ বিতর্কসমূহ আয় বা মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ পৰা এক বহুমুখী পৰিমাপ মানৰ উন্নয়ন সূচাংকলৈ পর্য্যৱষিত কৰিছে। তদুপৰি, ১৯৯৫ চনত ৰাষ্ট্রসংঘৰ উন্নয়ন আচঁনিৰ অধীনত উন্নয়নৰ লগত লিংগৰ দিশটো সামৰিবলৈ লিংগ আনুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক আৰু লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ পৰিমাপৰ আৰম্ভণি কৰে।

২.৩ উন্নয়নৰ লিংগভিত্তিক বিষয়সমূহ

উন্নয়নৰ লিংগভিত্তিক বিষয়সমূহ মূলতঃ দুটা ভাগত অধ্যয়ন কৰিব পাৰি — লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক আৰু লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক। এই ধাৰণাদুটিৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

২.৩.১ লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক

আমি ইতিমধ্যে আগৰ অধ্যায়ত মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছো। মানৱ উন্নয়ন সূচাংকই প্ৰথমাৱস্তাত আয়ু কাল, শিক্ষাগত সফলতা আৰু আয়ৰ দিশসমূহ উন্নয়নৰ জোখত সংলগ্ন কৰিছিল। অৱশ্যেই মানৱ উন্নয়ন সূচাংকই বিভিন্ন সা-সুবিধাৰ ক্ষেত্ৰত নাৰী আৰু পুৰুষৰ মাজত থকা অসমতাক সামৰি লোৱা নাছিল। সাধাৰণতে দেখা যায় যে স্বাস্থ্যৰ ক্ষেত্ৰত লিংগ বৈষম্যতাৰ কাৰণে পুৰুষৰ তুলনাত নাৰীৰ মৃত্যুৰ হাৰ অধিক। প্ৰতিকুল লিংগানুপাতেই নিৰুদ্দিষ্ট নাৰী (missing woman)ৰ ধাৰণাৰ জন্ম দিছে। স্বাস্থ্য সেৱা, শিক্ষা আহৰণৰ ব্যৱস্থা, আহাৰ আৰু পুষ্টি আদি বিষয়বোৰৰ ক্ষেত্ৰত নাৰী অৱহেলিত হৈ থকাদেখা যায়।

লিংগ আনুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ মানৱ উন্নয়ন প্ৰতিবেদন ১৯৯৫ত সংযোজন কৰা হয় মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ দৰে মূলতঃ কেতবোৰ দিশ আৰু চলকৰ ক্ষেত্ৰত আহৰণ কৰা সাফল্যৰ পৰিমাপৰ কাৰণে যিয়ে নাৰী আৰু পুৰুষৰ মাজত অসমতাকো সামৰি লয়। দেশ এখনৰ মানৱ উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত বৈষম্য যিমানেই অধিক হ'ব, দেশখনৰ মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ তুলনাত লিংগানুষাংগিক সূচাংক সিমানেই কম হ'ব। অৰ্থনৈতিক তথা সামাজিক প্ৰগতিৰ লগে লগে নাৰী বিৰুদ্ধে থকা পক্ষপাতিত্বও হ্ৰাস পাব লাগিব। কিন্তু এয়া হোৱা দেখা নাযায়। বহুতো পৰিয়ালত মহিলাসকলে বাকীবোৰৰ স্বাৰ্থত কমকৈ খায় আৰু প্ৰয়োজনীয় স্বাস্থ্য সেৱাও নেপায়। শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰতো বহুত পাৰ্থক্য দেখা যায়। পৰিয়ালৰ যিকোনো কথাত সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত কোনো ক্ষমতা নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। এওঁলোক ৰাজনৈতিক ভাবেও একাষৰীয়া।

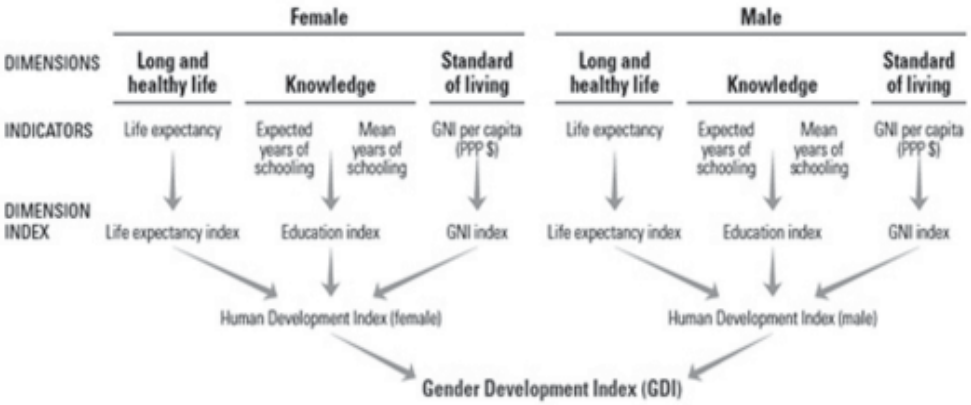
২০০৫ চনৰ মানৱ উন্নয়ন প্ৰতিবেদনে লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ ১৪০ খন দেশৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰিছে, য'ত নৰ'ৱে শীৰ্ষত, অষ্ট্ৰেলিয়া দ্বিতীয় আৰু আইচলেণ্ড তৃতীয় স্থানত আছে।

সম্প্ৰতি ১৬০ খন দেশৰ কাৰণে লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক গণনা কৰা হয়। লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক গণনা কৰাৰ উদ্দেশ্য হ'ল মানৱ উন্নয়ন সূচাংকত লিংগ সংবেদনশীল বিষয়সমূহ সামৰি লোৱা। এই লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকই দেখুৱায় নাৰীসকল পুৰুষৰ তুলনাত কিমান পিছ পৰা আৰু মানৱ উন্নয়নৰ বাবে তেওঁলোকক প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰত

লিংগভিত্তিক গৰ্ভ পাতৰ জৰিয়তে কন্যা সন্তানৰ ভ্ৰূণ হত্যা কৰি কন্যা সন্তান জন্ম হ'ব দিয়াই নহয়। ১৯৯৮ চনৰ তথ্য মতে পুৰুষৰ তুলনাত নাৰীৰ সংখ্যা ১০০ নিযুত কম। পুৰুষৰ বিপৰীতে নাৰীৰ সংখ্যাৰ এই নাটনিকে নিৰুদ্দিষ্ট নাৰী বুলি কোৱা হয়। বিশ্ববেংকৰ ২০১২ চনৰ বিশ্ব উন্নয়ন প্ৰতিবেদন মতে নিম্ন আয়ৰ দেশসমূহত ই ৩.৯ নিযুত।

Gender Development India – লিংগানুযাংগিক উন্নয়ন সূচাংক
Dimension – পৰিসৰ
Indicators – সূচাংক
Dimension Index – পৰিসৰ সূচাংক
Long and healthy life – দীৰ্ঘ আৰু স্বাস্থ্যসম্মত জীৱন
Knowledge – জ্ঞান
Standard of living – জীৱন ধাৰণৰ মান
Life expectancy – প্ৰত্যাশিত আয়ুস
Expected years of schooling – প্ৰত্যাশিত ছাত্ৰকাল
Mean years of schooling – গড় স্কুল ছাত্ৰকাল
GNI per capita – জনমুৰী জাতীয় আয়
Life expectancy index – প্ৰত্যাশিত আয়ুস সূচাংক
Education Index – শিক্ষা সূচাংক
GNI Index – জাতীয় আয় সূচাংক
Human Development Index – মানৰ উন্নয়ন সূচাংক

কিমানখিনি অগ্ৰাধিকাৰ দিয়াৰ প্ৰয়োজন। (ই প্ৰকৃত মানৰ উন্নয়নৰ সাফল্যৰ বাবে লিংগভিত্তিক ব্যৱধান আছে তাক বোধগম্য কৰা তথা এই ব্যৱধান যৎপৰোনাস্তি, নোহোৱা কৰিবলৈ উপযুক্ত নিৰ্দ্ধাৰণৰ বাবে কামত অহা উপায় আৰু তথ্য যোগান ধৰিব পৰা)।

উৎসঃ ৰাষ্ট্ৰসংঘ উন্নয়ন আচনি, ২০১৬

ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত লিংগসমানুপাতিক উন্নয়নৰ তুলনা আৰু লিংগ সমতাক উদগনি দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত লিংগানুযাংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ ব্যৱহাৰযোগ্যতা সম্পৰ্কে যথেষ্ট বিতৰ্ক আছে। যিয়েই নহওঁক, এইটো মনত ৰখা উচিত যে লিংগানুযাংগিক উন্নয়ন সূচাংক পুৰুষ-মহিলাৰ ব্যৱধানৰ স্বতন্ত্ৰ পৰিমাপ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। কেৱল মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ মানৰ লগত সংযুক্ত কৰিহে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি।

লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক অনুসৰি দেশসমূহৰ তালিকাৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে প্ৰায় কোনো সমাজতে পুৰুষ আৰু মহিলাক সম দৃষ্টিৰে নাচায়। তথ্যৰ পৰা দেখা যায় যে প্ৰায় প্ৰতিখন দেশৰে লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ মান মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ মানতকৈ কম। লিংগ বৈষম্য আনকি মানৱ দাৰিদ্ৰ্য লগতো জড়িত। নিজাৰ, ইথিয়পিয়া, ম'জাম্বিক আদিৰ দৰে নিম্ন লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ দেশ সমূহৰ মানৱ উন্নয়ন সূচাংকও কম।

ভাৰতবৰ্ষত মানৱ উন্নয়ন সূচাংক আৰু লিংগানুষংগিক উন্নয়নৰ গণনা ঃ

তলৰ তালিকাত ১৯৯৬ আৰু ২০০৬ ত ভাৰতবৰ্ষৰ মানৱ উন্নয়ন আৰু লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ মান দেখুওৱা হৈছে। সেই মতে বিশ্লেষণ কৰিলে দেখা যায় যে —

- ১৯৯৬ চনত কেৰেলা ০.৭৩৬ মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ মান আৰু ০.৭২১ লিংগানুষংগিক উন্নয়নৰ মানেৰে দেশৰ ভিতৰত শীৰ্ষত আছিল। অৱশ্যে ২০০৬ চনত ৰাজ্যখন ০.৭৬৪ মূল্যৰে মানৱ উন্নয়ন সূচাংকত দ্বিতীয় আৰু ০.৭৪৫ মানেৰে তৃতীয় স্থানত থাকে।
- চণ্ডীগড় ১৯৯৬ চনত মানৱ উন্নয়ন আৰু লিংগভিত্তিক উন্নয়ন আৰু লিংগভিত্তিক উন্নয়ন

উভয়তে দ্বিতীয় স্থানত আছিল যদিও ২০০৬ চনত দুয়োটা সূচাংকত ক্রমে ০.৭৮৪ আৰু ০.৭৬৩ মান লৈ শীর্ষস্থানত উপনীত হ'বলৈ সক্ষম হয়।

- মানৱ উন্নয়ন আৰু লিংগভিত্তিক উন্নয়ন উভয়তে অবিৰতভাৱে নিম্ন সাফল্য দেখুৱাই অহা ৰাজ্যকেইখন হ'ল বিহাৰ, উত্তৰ প্রদেশ, মধ্যপ্রদেশ, ৰাজস্থান আৰু উৰিষ্যা।
- মানৱ উন্নয়ন আৰু লিংগভিত্তিক উন্নয়নত ৩৫ খন ৰাজ্য/ কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলৰ ভিতৰত ১৯৯৬ আৰু ২০০৬ উভয়ে বর্ষতে সর্বনিম্ন স্থানত আছিল বিহাৰ।
- দশকটোত মানৱ উন্নয়ন সূচাংকত বৃদ্ধি অর্জন কৰে উত্তৰখণ্ড (০.১৬৫), ঝাৰখণ্ড (০.১৪০), দমন আৰু ডিউ (০.১৩১) দাদৰা আৰু নগৰ হাৱেলী (০.১০৪), ছত্তিছগড় (০.০৯৮), আৰু অৰুণাচল প্রদেশ (০.০৯৮)।
- অইন ৰাজ্য/ কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চল যিবোৰ সর্বভাৰতীয় গড় - (০.০৭৫)তকৈ বেছি বৃদ্ধি অর্জন কৰিছে তাৰ ভিতৰত আছে মধ্যপ্রদেশ, মণিপুৰ, ত্রিপুৰা, ছিক্কিম, হিমাচল প্রদেশ, তামিলনাড়ু, বিহাৰ আৰু উৰিষ্যা।
- নতুনকৈ গঠিত ৰাজ্য উত্তৰখণ্ড,ঝাৰখণ্ড আৰু ছত্তিছগড়ে দশকটোত আটাইতকৈ অধিক বৃদ্ধি আহৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে আৰু লিংগভিত্তিক উন্নয়নত উন্নত পাৰদর্শিতা দেখুৱাবলৈ সক্ষম হৈছে। ১৯৯৬ ৰ পৰা ২০০৬ চনলৈ এই তিনিখন ৰাজ্যই তেওঁলোকৰ লিংগানুষংগিক স্থান ক্রমে ১১, ৫ আৰু ১ স্থান আগুৱাইছে আৰু মানৰ ক্ষেত্রত ক্রমে ০.১৯০, ০.১৫৪ আৰু ১.১০৮ কৈ বঢ়াইছে।
- ২০০৬ চনত বিহাৰৰ বাহিৰে কোনো ৰাজ্য/ কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলৰে লিংগানুষংগিক সূচাংকৰ মান ০.৫ ৰ তলত নাই।
- ২০০৬ চনত মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ সর্বনিম্ন মান হ'ল বিহাৰৰ ০.৫০৭ (১৯৯৬ ত ০.৪৩০ ৰ পৰা)। লিংগানুষাংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ সর্বনিম্ন মানো বিহাৰৰ ০.৪৭৯ (১৯৯৬ চনত ০.৩৯৯ ৰ পৰা)।
- ২০০৬ চনত মুঠ ১৪ খন ৰাজ্য মানৱ উন্নয়নকৈ লিংগানুষাংগিক উন্নয়ন সূচাংকত উচ্চ স্থানত আছে। ৰাজ্য/ কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলসমূহ হ'ল — অন্ধ্র প্রদেশ, গুজৰাট, হাৰিয়ানা, মহাৰাষ্ট্র, মণিপুৰ, মেঘালয়, নাগালেণ্ড, দাদৰা আৰু নগৰ হাৱেলী, আৰু পণ্ডিচেৰী (প্রত্যেকেই ১ স্থান কৈ); অৰুণাচল প্রদেশ, হিমাচল প্রদেশ, চিকিম আৰু উত্তৰখণ্ড (প্রত্যেকেই ২ স্থানকৈ) আৰু মিজোৰাম (৩ স্থান)।
- ৮ ৰাজ্য/ কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলত ২০০৬ চনত মানৱ উন্নয়ন সূচাংকতকৈ লিংগানুষংগিক সূচাংকৰ স্থান তলত আছিল। এই কেইখন হ'ল ১ স্থানকৈ জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, কেৰেলা আৰু দিল্লী, ২ টা স্থানকৈ পশ্চিমবংগ, আন্দামান নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জ, লাক্ষাদ্বীপ, ত্রিপুৰা তথা অধিক ব্যৱধানেৰে দমন আৰু দিউ।
- ১৩ খন ৰাজ্য/ কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলে ২০০৬ চনত তেওঁলোকৰ মানৱ উন্নয়ন সূচাংক

"লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক হ'ল এক বিতৰণ সংবেদনশীল পৰিমাপ যিয়ে মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ তিনিটা উপাদানত মানৱ উন্নয়ন ওপৰত লিংগ ব্যৱধানৰ হিচাপ ৰাখে" — ক্লাচেন, ২০১৫

মানৱ উন্নয়ন প্রতিবেদন, ২০১৫ ঃ ২০১৪ ভাৰতবর্ষত পুৰুষৰ মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ মূল্য ০.৬৬০ ৰ বিপৰীতে মহিলাৰ মানৱ উন্নয়ন সূচাংকৰ মান আছিল ০.৫২৫। যাৰ বাবে ২০১৪ চনত লিংগানুষংগিক সূচাংকৰ মান আছিল ০.৭৯৫।

আৰু লিংগানুষংগিক সূচাংকৰ স্থানৰ সমতা বাহাল ৰাখিছিল। ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলকেইখন হ'ল অসম, বিহাৰ, গোৱা, কর্ণাটক, মধ্যপ্রদেশ, উৰিষ্যা, পঞ্জাৰ, ৰাজস্থান, তামিলনাড়ু, উত্তৰপ্রদেশ, ছত্তিছগড়, ঝাৰখণ্ড আৰু চণ্ডীগড়।

তালিকা ২.১ঃ ভাৰতৰ ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলসমূহৰ মানৰ উন্নয়ন সূচাংক আৰু লিংগানুষংগিক সূচাংকৰ মান — ২০০৬ আৰু ১৯৯৬

ক্রমিক নং	ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চল	মানৰ উন্নয়ন সূচাংক	লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক	মানৰ উন্নয়ন সূচাংক	লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক
		২০০৬	২০০৬	২০০৬	২০০৬
১	অন্ধ্রপ্রদেশ	০.৫৮৫	০.৫৭৪	০.৫১৯	০.৫০৯
২	অৰুণাচল প্রদেশ	০.৬৪৭	০.৬৪২	০.৫৪৯	০.৫৪৪
৩	অসম	০.৫৯৫	০.৫৮৫	০.৫৪৩	০.৫২৩
৪	বিহাৰ	০.৫০৭	০.৪৭৯	০.৪৩০	০.৩৯৯
৫	গোৱা	০.৭৬৪	০.৭৪৭	০.৭০৯	০.৬৯১
৬	গুজৰাট	০.৬৩৪	০.৬২৪	০.৫৭৪	০.৫৫৯
৭	হাৰিয়ানা	০.৬৪৩	০.৬৩২	০.৫৭০	০.৫৫৫
৮	হিমাচল প্রদেশ	০.৬৬৭	০.৬৬৪	০.৫৯০	০.৫৮৫
৯	জম্মু আৰু কাশ্মীৰ	০.৫৯০	০.৫৬৮	০.৫৪২	০.৫২৫
১০	কর্ণাটক	০.৬২২	০.৬১১	০.৫৫৮	০.৫৪৫
১১	কেৰেলা	০.৭৬৪	০.৭৪৫	০.৭৩৬	০.৭২১
১২	মধ্যপ্রদেশ	০.৫২৯	০.৫১৬	০.৪৩৩	০.৪১৭
১৩	মহাৰাষ্ট্র	০.৬৮৯	০.৬৭৭	০.৬২৯	০.৬১৬
১৪	মিজোৰাম	০.৭০২	০.৬৯৯	০.৬১০	০.৬০০
১৫	মেঘালয়	০.৬২৯	০.৬২৪	০.৫৯৫	০.৫৯২
১৬	মণিপুৰ	০.৬৮৮	০.৬৮৭	০.৬১৮	০.৬১২
১৭	নাগালেণ্ড	০.৭০০	০.৬৯৭	০.৬৫৩	০.৬২৬
১৮	উৰিষ্যা	০.৫৩৭	০.৫২৪	০.৪৬১	০.৪৪৫
১৯	পঞ্জাৰ	০.৬৬৮	০.৬৬৩	০.৬২১	০.৬০৫
২০	ৰাজস্থান	০.৫৪১	০.৫২৬	০.৪৭২	০.৪৪৮
২১	চিকিম	০.৬৬৫	০.৬৫৯	০.৫৮২	০.৫৬৬
২২	তামিলনাড়ু	০.৬৬৬	০.৬৫৫	০.৫৮৯	০.৫৭৬
২৩	ত্রিপুৰা	০.৬৬৩	০.৬২৬	০.৫৭৯	০.৫৪৬
২৪	উত্তৰ প্রদেশ	০.৫২৮	০.৫০৯	০.৪৫৮	০.৪২৯

ক্রমিক নং	ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চল	মানৰ উন্নয়ন সূচাংক	লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক	মানৰ উন্নয়ন সূচাংক	লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক
		২০০৬	২০০৬	২০০৬	২০০৬
২৫	পশ্চিমবংগ	০.৬৪২	০.৬২২	০.৫৭৩	০.৫৫৩
২৬	ছত্তিছগড়	০.৫৪৯	০.৫৪২	০.৪৫১	০.৪৩৪
২৭	ঝাৰখণ্ড	০.৫৭৪	০.৫৫৮	০.৪৩৪	০.৪০৪
২৮	উত্তৰাঞ্চল	০.৬৫২	০.৬৪৭	০.৪৮৭	০.৪৫৭
২৯	আন্দামান আৰু নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জ	০.৭০৮	০.৬৯২	০.৬৭৮	০.৬৬৯
৩০	চণ্ডীগড়	০.৭৮৪	০.৭৬৩	০.৭২৩	০.৭০৬
৩১	দাদৰা আৰু নগৰ হাৱেলী	০.৬৭৭	০.৬৭৩	০.৫৭৩	০.৫৬৯
৩২	দমন আৰু দিউ	০.৭০০	০.৬৭৭	০.৫৬৯	০.৫৪৩
৩৩	দিল্লী	০.৭৪০	০.৭০১	০.৬৮৭	০.৬৬৩
৩৪	লাক্ষাদ্বীপ	০.৬৯৭	০.৬৩৫	০.৬৮৬	০.৬৬০
৩৫	পণ্ডিচেৰী	০.৭২৫	০.৭০৬	০.৬৭৬	০.৬৬১
	সৰ্ব ভাৰতীয়	০.৬০৫	০.৫৯০	০.৫৩০	০.৫১৪

উৎস ঃ Gendering Human Development Indices: Recasting the Gender Development Index and Gender Empowerment Measure for India, MINISTRY OF WOMEN AND CHILD DEVELOPMENT GOVERNMENT OF INDIA 2009.

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ঃ লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক বুলিলে কি বুজা? (৩০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

.....

প্রশ্ন ২ঃ নিৰুদ্দিষ্ট মহিলাৰ (missing womwn) ধাৰণাটো চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা। (৩০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

.....

২.৩.২ লিংগানুপতিক সবলীকৰণ সূচাংক

লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকও ১৯৯৫ চনত মানৱ উন্নয়ন প্ৰতিবেদনৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰা হৈছিল। লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক হ'ল ৰাষ্ট্ৰ সংঘৰ দ্বাৰা দেশ সমূহত লিংগ বৈষম্যৰ গভীৰতাৰ পৰিমাপৰ উদ্দেশ্যে লোৱা এক পদক্ষেপ, যাক মহিলাসকলোৰ তুলনামূলক অৰ্থনৈতিক ক্ষমতা, অৰ্থনৈতিক ক্ষমতাৰ লগতে উচ্চ মাননি সম্পন্ন কৰ্মত স্থান, আৰু বৃত্তিগত তথা সংসদীয় স্থানৰ ক্ষেত্ৰত মহিলাৰ সংখ্যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্ৰস্তুত কৰা হয়। যদিও ইয়াক লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ লগত একেলগে আৰম্ভ কৰা হৈছিল। ই লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ পৰা এক পৃথক সূচাংক। লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক হ'ল প্ৰাথমিক সামৰ্থ্যতাৰ ক্ষেত্ৰত নাৰী পুৰুষৰ ব্যাৱধান দেখুওৱা এক সূচাংক। আনহাতে, লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক এই দুটাৰ মাজত অধিক বিশেষীকৃত আৰু ই কোনো এখন দেশৰ মহিলাসকলোৰ তুলনামূলক সবলীকৰণৰ গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকই কেতবোৰ দিশত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত তুলনা কৰিছে, যিটো পূৰ্বতে কৰা হোৱা নাছিল।

নাৰী আৰু পুৰুষ উভয়ে অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনত অংশগ্ৰহণ আৰু সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত সক্ৰিয়ভাৱে কৰিব পাৰিছে নে নাই তাকে জুখিবলৈ লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক ৰূপাংকৰণ বা পৰিকল্পনা কৰা হৈছে (UNDP, 1995, পৃ 73) — ক্লাচেন 257.

লিংগ সচেতন উন্নয়নক উদগণি দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক আৰু লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ ব্যৱহাৰৰ কাৰ্যকাৰিতাৰ ওপৰত সম্প্ৰতি বিতৰ্কৰ সূচনা হৈছে। এই পৰিমাপসমূহ সমালোচিত হোৱাৰ ভিত্তি হৈছে যে এইবোৰ বেছি পৰিমাণে বিশিষীকৃত আৰু ব্যাখ্যা কৰিবলৈ জটিল। লগতে এইবোৰ তথ্য ব্যৱধান বা অভাৱতো ভোগে। লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকও এইটো ভিত্তিত সমালোচিত হয় যে ই কেৱল উচ্চ শিক্ষিত আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে সুচল মহিলাসকলোৰ মাজতহে অসমতা জোখে। লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকত তৃণমূল পৰ্য্যায় বা স্থানীয় ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰ অথবা অসংগঠিত খণ্ডত থকা মহিলাসকল প্ৰতিফলিত নহয়। এইবোৰেই হ'ল প্ৰকৃত খণ্ড য'ত উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ অধিকসংখ্যক মহিলাই কাম কৰে। উন্নয়নশীল দেশসমূহত মহিলাসকল শ্ৰম বজাৰত জড়িত হোৱা বা অৰ্থনৈতিক কাম-কাজত অংশ গ্ৰহণকাৰিতাৰ ওপৰত পৰিসাংখ্যিকীয় তথ্য উপলব্ধ নহয়। সেয়ে এই পৰিমাপ কেৱল উন্নত দেশসমূহতহে প্ৰযোজ্য য'ত এনেধৰণৰ পৰিসংখ্যা সংগ্ৰহ সংগ্ৰহ কৰা হয়।

ভাৰতবৰ্ষত লিংগানুপতিক সবলীকৰণ সূচাংক ঃ

২০০৬ চনতভাৰতবৰ্ষত লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক আছিল ০.৪৯৭আৰু ১৯৯৬ চনত ০.৪১৬ আছিল। ৰাজ্যিক পৰ্যায়ৰ বিশ্লেষণ তলৰ তালিকাত দেখুওৱা হ'ল।

তালিকা ২.২ঃ ভাৰতবর্ষৰ ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলসমূহৰ লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক আৰু মানৰ উন্নয়ন সূচাংকৰ মান — ২০০৬ আৰু ১৯৯৬।

ক্রমিক নং	ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চল	মানৰ উন্নয়ন সূচাংক ২০০৬	লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক ২০০৬	মানৰ উন্নয়ন সূচাংক ২০০৬	লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক ২০০৬
১	অন্ধ্রপ্রদেশ	০.৫৮৫	০.৫৪৭	০.৫১৯	০.৪৬৭
২	অৰুণাচল প্রদেশ	০.৬৪৭	০.৪৬৯	০.৫৪৯	০.৩০৭
৩	অসম	০.৫৯৫	০.৪১৭	০.৫৪৩	০.৩১৩
৪	বিহাৰ	০.৫০৭	০.৩৭৯	০.৪৩০	০.২৭৮
৫	গোৱা	০.৭৬৪	০.৫৫১	০.৭০৯	০.৪৯৪
৬	গুজৰাট	০.৬৩৪	০.৪৮৫	০.৫৭৪	০.৪০৯
৭	হাৰিয়ানা	০.৬৪৩	০.৫৩২	০.৫৭০	০.৪৫৫
৮	হিমাচল প্রদেশ	০.৬৬৭	০.৫৪০	০.৫৯০	০.৩৯৩
৯	জম্মু আৰু কাশ্মীৰ	০.৫৯০	০.৩৫৫	০.৫৪২	০.৩২৬
১০	কর্ণাটক	০.৬২২	০.৫২৬	০.৫৫৮	০.৪২২
১১	কেৰেলা	০.৭৬৪	০.৫২৫	০.৭৩৬	০.৪৮৬
১২	মধ্যপ্রদেশ	০.৫২৯	০.৪৬৩	০.৪৩৩	০.৪০৬
১৩	মহাৰাষ্ট্র	০.৬৮৯	০.৫১৬	০.৬২৯	০.৪৩৮
১৪	মিজোৰাম	০.৭০২	০.৪১৮	০.৬১০	০.৩৮০
১৫	মেঘালয়	০.৬২৯	০.৩৪৬	০.৫৯৫	০.২৩১
১৬	মণিপুৰ	০.৬৮৮	০.৩৭৪	০.৬১৮	০.৩১২
১৭	নাগালেণ্ড	০.৭০০	০.২৮৯	০.৬৫৩	০.১৬৫
১৮	উৰিষ্যা	০.৫৩৭	০.৩৯৩	০.৪৬১	০.৩২৯
১৯	পঞ্জাৰ	০.৬৬৮	০.৫১৪	০.৬২১	০.৪৫১
২০	ৰাজস্থান	০.৫৪১	০.৪৪২	০.৪৭২	০.৪০৩
২১	চিকিম	০.৬৬৫	০.৪৪৭	০.৫৮২	০.৩০০
২২	তামিলনাড়ু	০.৬৬৬	০.৪৯৮	০.৫৮৯	০.৪৫৯
২৩	ত্রিপুৰা	০.৬৬৩	০.৩৮২	০.৫৭৯	০.৩৩৫
২৪	উত্তৰ প্রদেশ	০.৫২৮	০.৪৫২	০.৪৫৮	০.৩৩৪
২৫	পশ্চিমবংগ	০.৬৪২	০.৪৩৫	০.৫৭৩	০.৩৫০
২৬	ছত্তিছগড়	০.৫৪৯	০.৪৬৪	০.৪৫১	০.৪০৭
২৭	ঝাৰখণ্ড	০.৫৭৪	০.৪৩৫	০.৪৩৪	০.২৭৮

২৮	উত্তৰাঞ্চল	০.৬৫২	০.৪৬৬	০.৪৮৭	০.৩৩৪
২৯	আন্দামান আৰু নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জ	০.৭০৮	০.৫৬০	০.৬৭৮	০.৪৩৭
৩০	চণ্ডীগড়	০.৭৮৪	০.৫০০	০.৭২৩	০.৪৪৯
৩১	দাদৰা আৰু নগৰ হাৱেলী	০.৬৭৭	০.৪৭৯	০.৫৭৩	০.৩৮৫
৩২	দমন আৰু দিউ	০.৭০০	০.৫০৩	০.৫৬৯	০.৪১৩
৩৩	দিল্লী	০.৭৪০	০.৫৬৪	০.৬৮৭	০.৪৭৯
৩৪	লাক্ষাদ্বীপ	০.৬৯৭	০.৪৬৩	০.৬৮৬	০.৪১৮
৩৫	পণ্ডিচেৰী	০.৭২৫	০.৫৫৮	০.৬৭৬	০.৪০৬
	সৰ্ব ভাৰতীয়	০.৬০৫	০.৪৯৭	০.৫৩০	০.৪১৬

উৎস ঃ Gendering Human Development Indices: Recasting the Gender Development Index and Gender Empowerment Measure for India, MINISTRY OF WOMEN AND CHILD DEVELOPMENT GOVERNMENT OF INDIA 2009.

উক্ত তালিকাই দেখুৱায় যে ঃ

- দশকটোত সৰ্বভাৰতীয় আৰু ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চল উভয়তে লিংগানুপাতিক সবলীকৰণৰ মানৰ ক্ষেত্রত পাৰদর্শিতা উন্নত হৈছে। ১৪ খন ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলে ২০০৬ চনত ০.৪৮৫ ত কৈ ওপৰত লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ মান অর্জন কৰিছে আৰু ২ খন ৰাজ্যই ১৯৯৬ ত কৈ অধিক মান অর্জন কৰিছে।
- ১৯৯৬ আৰু ২০০৬ দুয়োটা বর্ষতে ০.৪৮৫ ত কৈ অধিক লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ মান অর্জন কৰা ৰাজ্য দুখন আছিল গোৱা আৰু কেৰেলা।
- ২০০৬ চনত লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সর্বাধিক মান আছিল দিল্লীৰ। ই গুৰুত্বপূর্ণ অগ্রগতিৰে ১৯৯৬ চনৰ ৩য় স্থানৰ পৰা ২০০৬ চনত ১ম স্থানলৈ যাব সক্ষম হৈছিল। ০.২৮৯ আৰু ০.১৬৫ মানেৰে নাগালেণ্ড লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ মানৰ ক্ষেত্রত ২০০৬ ও ১৯৯৬ উভয় বর্ষতে সর্বনিম্ন স্থানত আছিল।
- নৱগঠিত ৰাজ্য ঝাৰখণ্ড আৰু উত্তৰাখণ্ডে ক্রমে ০.২৮৯ আৰু ০.১৬৫ মানকৈ বৃদ্ধিৰে প্রচুৰ অগ্রগতি লাভ কৰিছিল আৰু দশকটোত লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ তালিকাত তেওঁলোকৰ ক্রমাংক ৬ স্থান আগু�ৱাবলৈ সক্ষম হৈছিল।
- অইন অইন ৰাজ্য/ কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চল যিয়ে লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ সর্বভাৰতীয় মানৰ বৃদ্ধি ০.০৮১ অংকতকৈ অধিক বৃদ্ধি কৰিছিল তাৰ ভিতৰত আছে অৰুণাচল প্রদেশ, পণ্ডিচেৰী, হিমাচল প্রদেশ, চিকিম, আন্দামান আৰু নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জ,

নাগালেণ্ড, দাদৰা আৰু নগৰ হাৱেলি, মেঘালয়, দমন আৰু দিউ, অসম, কর্ণাটক, পশ্চিমবংগ আৰু দিল্লী।

- লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ ক্রমাংকত ৫ ৰ পৰা ৯ টা স্থান পিছুৱাই দশকটোত সর্বাধিক ক্ষতিগ্রস্থ ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চল হ'ল জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, কেৰেলা, মধ্যপ্রদেশ, মণিপুৰ, ৰাজস্থান, তামিলনাড়ু, ত্রিপুৰা, চণ্ডীগড়, আৰু লাক্ষাদ্বীপ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ঃ লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক বুলিলে কি বুজা? (৩০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ মানৰ উন্নয়ন প্রতিবেদনত লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক কেতিয়াৰ পৰা সংযোজন কৰা হয়? (৩০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক আৰু লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ মাজত প্রাথমিক পার্থক্য কি? (২০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

২.৪ অধ্যায়টো সামৰো আহাঁ

- প্রতিখন দেশেই তেওঁলোকৰ নাগৰিকসকলোৰ আয় আৰু জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নত কৰিব চেষ্টা কৰে। সামগ্রিক উন্নয়নৰ উপৰিও এখন দেশে ইয়াৰ উন্নয়ন প্রক্রিয়াত পুৰুষ আৰু মহিলাৰ সমতাও আনিব চেষ্টা কৰে।
- ১৯৯৫ চনত ৰাষ্ট্র সংঘৰ উন্নয়ন কার্যসূচীয়ে উন্নয়ন প্রক্রিয়াত লিংগ বিষয়ক দিশ সমূহ গুৰুত্ব দিবলৈ লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক আৰু লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ সূচনা কৰিছিল।
- প্রতিকূল লিংগ অনুপাতে 'নিৰুদ্দিষ্ট মহিলা'ৰ ধাৰণাৰ জন্ম দিছে। স্বাস্থ্য সেৱাৰ ব্যৱস্থাপনা, শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা, খাদ্য আৰু পুষ্টি আদি দিশৰ ক্ষেত্রত মহিলাসকল অৱহেলিত হৈ অহা দেখা যায়।

- লিংগ আনুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক ৰাষ্ট্রসংঘৰ মানৰ উন্নয়ন প্রতিবেদন ১৯৯৫ তসংযোজন কৰা হয় মানৰ উন্নয়ন সূচাংকৰ দৰেই মূলতঃ কেতবোৰ দিশ আৰু চলকৰ ক্ষেত্রত আহৰণ কৰা সাফল্যৰ পৰিমাপৰ কাৰণে যিয়ে নাৰী আৰু পুৰুষৰ মাজত অসমতাকো সামৰি লয়। দেশ এখনৰ মানৰ উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত লিংগ বৈষম্য যিমানেই অধিক হ'ব, দেশখনৰ মানৰ উন্নয়ন সূচাংকৰ তুলনাত লিংগানুষংগিক সূচাংক সিমানেই কম হ'ব।
- সম্প্রতি ১৬০ খন দেশৰ বাবে লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক গণনা কৰা হয়।
- ০.৬২৪ মানৰ উন্নয়ন সূচাংক মানেৰে ভাৰত 'মধ্যম মানৰ উন্নয়ন' শ্রেণীত পৰে।
- লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকও ১৯৯৫ চনৰ মানৰ উন্নয়ন প্রতিবেদনতে আৰম্ভ কৰা হয়। লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক ৰাষ্ট্র সংঘৰ উন্নয়ন আচনিৰ দেশসমূহ লিংগ বৈষম্যতাৰ গভীৰতা জুখিবলৈ লোৱা এক পদক্ষেপ।
- ভাৰতবর্ষৰ লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ মান ২০০৬ চনত ০.৪৯৭ আৰু ১৯৯৬ চনত ০.৪১৬ আছিল।

২.৫ অধিক জানিবলৈ

1. Lekhi, R.K. & Aarti Nayar (2005). *Development and Environmental Economics*. New Delhi: Kalyani Publishers
2. Jhingan, M. L. (1992). *Economics of Development and Planning*, Delhi: Konark Publishers Pvt. Ltd.
3. Ronald, G (2014). *Development Economics*, New York: Routledge
4. Dreze, J. & Amartya Sen (2013). *An Uncertain Glory*: India and its Contradictions, UK: Penguin
5. Ghatak, S. (2003). *Introduction to Development Economics*, New York: Routledge
6. Ray, Debraj (1998). *Development Economics*, New Jursey: Princeton University Press
7. Lekhi, R, K (2008): *The Economics of Development and Planning,* Kalyani Publishers

8 Misra, S, K & V K Puri (2006): *Economics of Development and Planning*, Himalaya Publishing House

২.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহঃ

১। লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক মানৰ উন্নয়ন সূচাংকই পৰিমাপ কৰা কেতবোৰ দিশ আৰু চলক অর্থাৎ প্রত্যাশিত আয়ুস শিক্ষাগত সাফল্য আৰু আয়ৰ ক্ষেত্রত আহৰণ কৰা সাফল্যৰ পৰিমাপৰ সূচক অর্থাৎ যিয়ে নাৰী আৰু পুৰুষৰ মাজত অসমতাকো সামৰি লয়। দেশ এখনৰ মানৰ উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত লিংগ বৈষম্য যিমানেই অধিক হ'ব, দেশখনৰ মানৰ উন্নয়ন সূচাংকৰ তুলনাত লিংগানুষংগিক সূচাংক সিমানেই কম হ'ব।

২। লিংগভিত্তিক গর্ভপাতৰ জৰিয়তে কন্যা সন্তানৰ ভ্রূণ হত্যা কৰি কন্যা সন্তান জন্ম হ'ব দিয়াই নহয়। ১৯৯৮ চনৰ তথ্য মতে পুৰুষৰ তুলনাত নাৰীৰ সংখ্যা ১০০ নিযুত কম। পুৰুষৰ বিপৰীতে নাৰীৰ সংখ্যাৰ এই নাটনিকে নিৰুদ্দিষ্ট নাৰী বুলি কোৱা হয়।

৩। লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক হ'ল ৰাষ্ট্র সংঘৰ দ্বাৰা দেশ সমূহত লিংগ বৈষম্যৰ গভীৰতাৰ পৰিমাপৰ উদ্দেশ্যে লোৱা এক পদক্ষেপ, যাক মহিলাসকলোৰ তুলনামূলক অর্থনৈতিক ক্ষমতা, অর্থনৈতিক ক্ষমতাৰ লগতে উচ্চ মাননি সম্পন্ন কর্মত স্থান, আৰু বৃত্তিগত তথা সংসদীয় স্থানৰ ক্ষেত্রত মহিলাৰ সংখ্যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্রস্তুত কৰা হয়।

৪। লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক মানৰ উন্নয়ন প্রতিবেদন, ১৯৯৫ ত আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এই সূচাংকই এখন দেশৰ মহিলাসকলোৰ তুলনামূলক সবলীকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্বাৰোপ কৰে।

৫। লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক হ'ল কেতবোৰ প্রাথমিক সামর্থ্যতা মূলত প্রত্যাশিত আয়ুস শিক্ষাগত অর্হতা আৰু আয়ৰ ক্ষেত্রত পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজত অসমতাৰ পৰিমাপ দুয়োটা সূচাংকৰ ভিতৰত লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক অধিক বিশেষীকৃত আৰু ই এখন দেশৰ মহিলাৰ তুলনামূলক সবলীকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰে। লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকই পূর্বতে নোহোৱা কেতবোৰ বিশেষ দিশত আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ৰ তুলনা কৰিছে।

২.৭ আৰ্হি প্ৰশ্নাৱলী ঃ

চমু উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ—

প্ৰশ্ন নং ১ঃ মানৱ উন্নয়ন সূচাংক লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকতকৈ কিদৰে বেলেগ?

প্ৰশ্ন নং ২ঃ লিংগানুপাতিক উন্নয়ন সূচাংক আৰু লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংকৰ মাজত মূল পাৰ্থক্য কি?

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ ভাৰতৰ কোনখন ৰাজ্যৰ লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ মান সৰ্বোচ্চ?

দীঘলীয়া উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ—

প্ৰশ্ন নং ১ঃ লিংগ সচেতন উন্নয়নক উদগনি দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংক বা লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক ব্যৱহাৰৰ কাৰ্যকাৰিতাৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখা।

প্ৰশ্ন নং ২ঃ ভাৰতবৰ্ষৰ ৰাজ্যসমূহৰ লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ লিংগানুপাতিক সবলীকৰণ সূচাংক আৰু লিংগানুষংগিক উন্নয়ন সূচাংকৰ ওপৰত আৰোপিত সমালোচনা সমূহ লিখা।

** ***** **

অধ্যায় ৩ ঃ উন্নয়নশীল দেশৰ মূল বক্তব্য সমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য সমূহ

৩.২ পৰিচয় /পাতনি

৩.৩ উন্নয়ন শীল দেশৰ গাথঁনি

৩.৪ উন্নয়ন শীল দেশৰ বৈশিষ্ট্য

৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৩.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি—

- উন্নত আৰু উন্নয়নশীল দেশৰ পার্থক্য সমূহ জানিবলৈ
- উন্নয়নশীল দেশৰ গঠন সম্পর্কে বুজিবলৈ
- উন্নয়নশীল দেশৰ বৈশিষ্ট্য সমূহ শিকিবলৈ সক্ষম হব।

৩.২ পৰিচয়

তৃতীয় বিশ্বৰ দুখীয়া দেশ সমূহকে সাধাৰণতে উন্নয়নশীল দেশ বুলি অভিহিত কৰা হয়। এই দেশ সমূহক অনুন্নত, পিছ পৰা বা উন্নয়নশীল দেশ বুলিও অভিহিত কৰা হয়। এই সকলো বিলাক দেশৰে কিছুমান সাধাৰণ অর্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য আছে যদিও প্রত্যেক দেশৰে বৈশিষ্ট্য সমূহ একেহাৰৰ নহয়। এই সাধাৰণ বৈশিষ্ট সমূহ হ'ল- দৰিদ্রতা নিম্ন আয়, অব্যৱহাৰিত প্রাকৃতিক সম্পদ, প্রার্থমিক পর্য্যয়ৰ বস্তু উৎপাদিত অর্থনীতি, মূলধনৰ অভাৱ দ্বৈত অর্থনীতি, প্রযুক্তি বিদ্যাৰ অভাৱ ইত্যাদি। এই উন্নয়নশীল দেশ সমূহে অর্থনৈতিক উন্নয়ন সংগঠিত কৰিবৰ বাবে যথেষ্ট অসুবিধাৰো সন্মুখীন হ'ব লগাত পৰিছে, এই অসুবিধা সমূহ অর্থনৈতিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক, ধর্মীয় আৰু আনুষ্ঠানিক কাৰকৰ বাবে উদ্ভব হৈছে। দেশৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নত ব্যাঘাত জন্মোৱা বিভিন্ন আর্থিক কাৰকৰ ভিতৰত- দৰিদ্রতাৰ কূট চক্র, মূলধনৰ অভাৱ, অপৰিপক্ক বজাৱ, আন্তজার্তিক শক্তি, নিম্ন মানৰ প্রযুক্তি বিদ্যা, নিম্ন কৃষি উৎপাদিক। ইত্যাদি। অইনহাতে অনা আর্থিক কাৰকৰ ভিতৰত অনুন্নত মানব সম্পদ ৰাজনৈতিক অস্থিৰতা, সামাজিক সাংস্কৃতিক বাধা আৰু ধর্মীয় কাৰক সমূহেই প্রধান।

৩.৩ উন্নয়নশীল দেশৰ গঠন

উন্নয়নশীল দেশৰ গঠন সম্পৰ্কে বুজিবলৈ হলে তলত দিয়া উপাদান সমূহৰ সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ কৰা প্ৰয়োজন।

● **দেশৰ আকাৰ (ভৌগলিক অৱস্থান, জনসংখ্যা, আয়)ঃ** উন্নয়নশীল দেশৰ উন্নয়ন কৌশল প্ৰধানকৈ এখন দেশৰ ভৌগলিক আকাৰ, জনসংখ্যাৰ আকাৰ আৰু আয় স্তৰে নিৰ্ণয় কৰে। বৃহৎ আকাৰৰ দেশ এখনে সাধাৰণতে সম্পদৰ বৈচিত্ৰতা, বৃহৎ আকাৰৰ বজাৰ আৰু কম বৈদেশিক উৎসৰ নিৰ্ভৰশীলতাৰ সুবিধা লাভ কৰে, চীন, ভাৰত, ইন্দোনেচীয়া, নাইজেৰীয়া আদি দেশ সমূহৰ ভৌগলিক আকাৰ বৃহৎ যাৰ বাবে তেওঁলোকৰ উন্নয়নৰ পৰিসৰো বহল। একেদৰে মধ্যপূৱৰ কিছু সৰু দেশে তেওঁলোকৰ উন্নয়ন কিছু নিদিষ্ট সম্পদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিয়েই সীমিত কৰিব লগা হয়। কিয়নো তেওঁলোক ব্যতিক্ৰমী ভাবে তেনে উৎপাদনত চহকী।

● **ঐতিহাসিক উপনিবেশিক পটভূমি ঃ** সকলো উন্নয়নশীল দেশৰে ঐতিহাসিক পটভূমি একে নহয়। এইবোৰৰ ভিতৰত কিছুমান একে আৰু অন্য কিছুমান বেলেগ পশ্চিম ইউৰোপীয় দেশ সমূহৰ উপনিবেস সমূহ তেওঁলোকৰ অৰ্থনৈতিক গাঠনি, শৈক্ষিক আৰু সামাজিক অনুষ্ঠান বোৰ তেওঁলোকৰ উপনিবেশিক নীতিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত অইনহাতে সদ্য স্বাধীনতা অৰ্জন কাৰী দেশ সমূহে আৰ্থিক উন্নয়ন ত্বৰায়িত কৰাতকৈ তেওঁলোকৰ জাতীয় চেতনাবোধক নীতি আৰু নিজা ৰাজনৈতিক পৃষ্ঠপোষক তাৰ সৃষ্টিৰ ওপৰত হে বেচি গুৰুত্ব দিয়ে।

● **সম্পদৰ প্ৰাচুৰ্য্যতাঃ (প্ৰাকৃতিক আৰু মানব সম্পদ)ঃ** এখন দেশৰ প্ৰাকৃতিক (ভূমি, খনিজ, বনজ আৰু অন্যান্য কেচাঁ সামগ্ৰী) আৰু মানব সম্পদে (মানুহ আৰু প্ৰতিভা বিকাশ) সেই দেশখনৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত বাৰুকৈয়ে প্ৰভাৱ পেলায়। আমি যদি বিভিন্ন দেশৰ সম্পদৰ প্ৰাচুৰ্য্যতা সমন্ধে তুলনা কৰো, তেন্তে দেখা পাম যে ভগবানে প্ৰত্যেক দেশক সম্পদৰ প্ৰাচুৰ্যতাৰ উপহাৰ সমানে বিতৰণ কৰা নাই। লেটিন আমেৰিকা (যাৰ বৃহৎ পৰিমানৰ পেট্ৰোল, খনিজ আৰু প্ৰাকৃতিক গেছৰ আকৰ আছে) আৰু আফ্ৰিকান দেশ সমূহৰ (যিবোৰ ইৰোনিয়াম, সীহ, কবাল্ট, বক্সাইত, ফচফৰাচ লোহমেঙ্গানিজ আদিৰ জমা থকা ধনী দেশ অইন দেশৰ তুলনাত উন্নয়ন ক্ষমতা অধিক। ইয়াৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি ভূটান বাংলাদেশ আৰু নেপাল আদিৰ উন্নয়ন ক্ষমতা যথেষ্ট কম। মানৱ মূলধনৰ প্ৰাচুৰ্য্যতাৰ ক্ষেত্ৰত মানুহৰ পৰিমানতকৈ প্ৰতিভা বিকাশ, সাংস্কৃতিক দৃষ্টিভংগী কাম কৰাৰ প্ৰবণতা, নিজক উন্নত কৰাৰ ইচ্ছা আদি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

● **অৰ্থনৈতিক পৰিকল্পনা আৰু ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডৰ তুলনামূলক গুৰুত্বঃ** বেচিভাগ উন্নয়নশীল দেশেই মিশ্ৰ অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। ফলস্বৰূপে সম্পদৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা মালিকীস্বত্ব প্ৰযোজ্য। অৱশ্যে কিছু সংখ্যক দেশ যেনে চীন, ভিয়েটনাম, কিউবা, উত্তৰ কোৰিয়া এংগোনা আদিয়ে সমাজবাদী অৰ্থনীতি গ্ৰহণ কৰিছে।

ব্যক্তিগত খণ্ডৰ অৱস্থিতি এই দেশ সমূহত নাই। কিছুমান আফ্রিকা আৰু এচিয়াৰ দেশে অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ গতি খৰতকীয়া কৰিবলৈ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অৱস্থিতিৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব দিছে। অৱশ্যে উদাৰীকৰণৰ নীতি গ্ৰহণৰ লগে লগে (ঘানা, চেনগাল, বকনীয়া, তানজানিয়া আদি দেশৰ পতনৰ ফলত) ৰাজহুৱা খণ্ডৰ গুৰুত্ব যথেষ্ট পৰিমানে কমি গৈছে।

● **বৃত্তিগত গাঠনিৰ প্ৰকৃতিঃ** বেচিভাগ- উন্নয়ন দেশেই কৃষিৰ লগত জড়িত কিন্তু প্ৰত্যেক দেশৰে বৃত্তিগত গাঠনি বেলেগ-বেলেগ হয়। আধুনিক আৰু পৌৰানিক দুয়োবিধ কৃষিয়েই শ্ৰমিকৰ প্ৰধান আৰ্থিক উপাৰ্জনৰ উৎস যদিও ইয়াৰ পৰা জাতীয় আয়লৈ যোগোৱা বৰঙণিৰ পৰিমান বেলেগ-বেলেগ হয়। কিছুমান দেশ যেনে- নাইজেৰীয়া আৰু ইণ্ডোনেছিয়াৰ শ্ৰমিকৰ এক বৃহৎ অংশ- (প্ৰায় ৪৫ %) কৃষিৰ লগত জড়িত অইনহাতে দক্ষিণকোৰিয়া আৰু ভেনিজুৱেলত ইয়াৰ পৰিমান প্ৰায় ১০% । ইয়াৰ উপৰিও কৃষি ভূমিৰ প্ৰকাৰ, গঠন, মালিকীস্বত্ব আদিৰো বিভিন্নতা পৰিলক্ষিত হয়। উন্নয়নশীল দেশৰ গৌন আৰু সেৱাখণ্ডৰ গুৰুত্বতাৰ তুলনামুলক অধ্যয়ন কৰিলে ইয়াতো বিভিন্নতা দেখিবলৈ পোৱা যায় এই দেশ বোৰৰ ভিতৰত উৎপাদনকাৰী আৰু সেৱাখণ্ডত ভাৰতেই আটাইতকৈ শক্তিশালী দেশ হিচাপে পৰিগনিত হৈছে আনহাতে জনসংখ্যাৰ পৰিমানৰ ক্ষেত্ৰত ভাৰত বৰ্ষ তুলনামূলক ভাবে তলৰ স্থানত আছে।

● **আৰ্ন্তজাতীয় আৰ্থিক আৰু ৰাজনৈতিক নির্ভৰশীলতাৰ হাৰ ঃ** উন্নত দেশৰ ওপৰত উন্নয়নশীল দেশৰ নির্ভৰশীলতাৰ হাৰ বিভিন্ন দিশ ওপৰত নির্ভৰ কৰে আৰু ইয়াৰ মূল প্ৰকৃতি দেশখনৰ নিদিষ্ট ইতিহাসৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। দেশ এখনৰ আকাৰ, সম্পদৰ প্ৰাচুর্য্যতা আৰু ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ লগত আন্তজাতীয় ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু আৰ্থিক খণ্ডৰ নির্ভৰতাৰ হাৰ জড়িত, উন্নত দেশৰ পৰা পোৱা বৃহৎ পৰিমানৰ বিত্তীয় আৰু প্ৰযুক্তিগত সহায় অবিহনে উন্নয়নশীল দেশৰ বহুতেই কেতিয়াও উন্নয়নৰ আশা কৰিব নোৱাৰে। বেচিভাগ উন্নয়শীল দেশেই উন্নত দেশৰ লগত কৰা আন্তঃর্জাতিক বানিজ্যৰ ওপৰত বৃহৎ পৰিমানে নির্ভৰ কৰে। যিমানেই এখন দেশে অইন এখন দেশৰ মূলধন, প্ৰযুক্তি উদ্যোগিক কেঁচামাল, বজাৰৰ শেহান্ত দ্ৰব্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিব সিমানেই সেই দেশখন অনুন্নত দেশৰ তালিকাৰ শীর্ষস্থানত উপনীত হব। দেশ এখনৰ আৰ্থিক আৰু সামাজিক কর্মৰাজিৰ সক্ষমতা প্ৰধানকৈ নির্ভৰ কৰে সেই দেশখনৰ আন্তর্জাতিক নির্ভৰশীলতাৰ হাৰৰ ওপৰত।

● **শক্তি বিতৰণ আৰু আনুষ্ঠানিক তথা ৰাজনৈতিক গাথঁনিঃ** এখন দেশৰ অর্থনৈতিক নীতিয়ে সদায় দেশখনৰ কুটনৈতিক সমস্যা সমূহৰ সমাধানৰ পথ নেদেখুৱায় সাধাৰণ মানুহৰ শক্তি আৰু আগ্ৰহেহে চৰকাৰৰ নীতি আৰু কর্মপদ্ধতি নির্ণয় কৰিব। ৰাজনৈতিক গাথঁনি আৰু নিদ্দিষ্ট গণ্ডিৰ বিভিন্ন শ্ৰেণী যেনে বৃহৎ ভূমিৰ গৰাকী, নগৰৰ উদ্যোগপতি, বেংকৰ গৰাকী, বৈদেশিক উদ্যোগ-পতি শ্ৰমিক সন্থ। আদিৰ নিজা আগ্ৰহহে আৰ্থিক আৰু সামাজিক পৰিপন্থী বাধাসমূহ আতৰাই দেশখনৰ অর্থনৈতিক গতি ত্বৰান্বিত কৰিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ অর্থনৈতিক উন্নয়নত ব্যাঘাত জনোৱা আর্থিক উপাদান বোৰ কি কি? (২০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ মানৰ সম্পদে কি ধৰণে অর্থনৈতিক উন্নয়নত সহায় কৰে? (২০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত আর্থিক আৰু ৰাজনৈতিক আন্তর্জাতিক নির্ভৰতাৰ হাৰ সম্পর্কে চমুকৈ বাখ্যা কৰা। (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

৩.৪ উন্নয়নশীল দেশৰ বৈশিষ্ট

ওপৰত আলোচনা কৰা উন্নয়নশীল দেশৰ গঠন গত বৈচিত্রতাৰ পৰা তোমালোকে এটা কথা বুজিব পাৰিছা যে উন্নয়নশীল দেশৰ কোনো সার্বজনীন বৈশিষ্ট্য নাই। তথাপিও প্রত্যেক উন্নয়নশীল দেশৰে কিছুমান সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য আছে যি বোৰ উন্নত দেশ সমূহতকৈ পৃথক। তলত সেইবোৰ আলোচনা কৰা হ'ল-

● **নিম্ন জনমূৰি আয়ঃ** এই বৈশিষ্টতো উন্নয়শীল দেশৰ এক নির্ণয়কাৰী বৈশিষ্ট্য। উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ জনমূৰি হিচাপত শুদ্ধ জাতীয় আয় (GNI) যথেষ্ট কম ফলস্বৰূপে সঞ্চয় আৰু বিনিয়োগৰ হাৰো কম। ২০১৬ চনৰ (IMF) ৰ তথ্য অনুশৰি ১০২,২১১ ডলাৰ জনমূৰি আয় অর্জনেৰে Qtarয়ে পৃথিৰীৰ ভিতৰত ১ ম স্থান অধিকাৰ কৰিছে আৰু ৭৯,৭৮৫ ডলাৰ জনমূৰি আয় অর্জনেৰে Luxemburgয়ে ২য় স্থান অধিকাৰ কৰিছে। USAৰ শুদ্ধ ঘৰুৱা জনমূৰি আয় ৫৭,৩০০ ডলাৰ, আনহাতে ভাৰতে জনমূৰি আয় ৩,৮৩০ ডলাৰেৰে ১৩২ নম্বৰ স্থান অর্জন কৰিছে।

● **বৃহৎ আয় অসমতা ঃ** উন্নয়নশীল দেশ সমূহত কেৱল যে জনমূৰি আয়েই উন্নত দেশতকৈ কম এনে নহয় এই দেশ সমূহত আয়ৰ অসমতাও পৰিলক্ষিত হয়। UNDPৰ ("Humanity Diuided: Confronting iniquality in Developing countries" 2014) শীর্ষক তথ্য অনুশৰি ১৯৯০ চনৰ পৰা ২০১০ চনৰ ভিতৰত উন্নয়নশীল দেশত গড় আয় আসমতা ১১% বৃদ্ধি পাইছিল বর্ধিত অসমতা এটা ভয়াবহ দীর্ঘকালীন সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক সমস্যা। দুখীয়া শিশু সকলৰ ৫ বছৰ

নহওতেই হোৱা মৃত্যুৰ হাৰ ধনী শিশুসকলতকৈ ৩ গুণ বেচি। ইয়াৰ উপৰিও যদিও উন্নয়নশীল দেশত প্রসবত মৃত্যু হোৱা মহিলাৰ সংখ্যা কমিছে তথাপিও এতিয়াও নগৰৰ তুলনাত গাঁও অঞ্চলৰ মহিলাৰ মৃত্যু হাৰ এতিয়াও ৩ গুণ বেচি।

● **কৃষিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল আৰু অনুন্নত উদ্যোগিক ব্যৱস্থাঃ** কৃষিয়েই উন্নয়নশীল দেশৰ আয়ৰ প্রধান উৎস। এই দেশ সমূহৰ মুঠ শ্রমিকৰ ৩০ ৰ পৰা ৮০ শতাংশ লোকেই কৃষি আৰু আনুসাংগিক খণ্ডত নিয়োজিত হৈ আছে। যিহেতু কৃষিৰ ওপৰত শ্রমৰ প্রাধান্য বেচি, গতিকে জাতীয় আয়ৰ বেচি অংশও কৃষিৰ পৰাই আহে। অৱশ্যে উন্নয়নশীল দেশৰ কৃষিখণ্ডত নিয়োজিত শ্রমৰ উৎপাদিকা শক্তি উন্নত দেশৰ তুলনাত যথেষ্ট কম। উন্নয়নশীল দেশৰ উদ্যোগিক খণ্ডৰ অৱস্থাও যথেষ্ট পিছ পৰা আৰু অনুন্নত। বহুকেইখন উন্নয়নশীল দেশৰ উদ্যোগিক খণ্ডত ক্ষুদ্র আৰু কুটিৰ শিল্প আৰু হস্তঁতাত শিল্পও অন্তভুক্ত কৰা হয়। উদ্যোগিক খণ্ডৰ উৎপাদিত সামগ্রীৰ গাথঁনিৰ পৰাই উদ্যোগ খণ্ডৰ অনুন্নত অৱস্থাৰ কথা গম পোৱা যায় । এই দেশসমূহত উদ্যোগিক উৎপাদনৰ আধা অংশই খাদ্য আৰু বস্ত্রশিল্পৰ পৰা আহে। বহুত সংখ্যক উন্নয়ন দেশে এতিয়াও মূলধনী সামগ্রী বিশেষকৈ যন্ত্রপাতি, সা- সৰঞ্জাম আদি উৎপাদন কৰিবলৈ এতিয়াও সক্ষম নহয়।

তালিকা ৩.১ঃ নির্বাচিত দেশৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ খণ্ড অংশ (শতাংশ হিচাপত)

ক্রমিক নং	দেশ	মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনত কৃষি অংশ	মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনত উদ্যোগৰ অংশ	মুঠঘৰুৱা উৎপাদনত সেৱাখণ্ডৰ অংশ
১	আফ্রিকা			
	ইজিপ্ত	১৫	৪৬	৩৯
	ঘাণা	৩৪	২৩	৩৯
	মাদাগাস্কাৰ	২৮	১৬	৫৬
	দঃআফ্রিকা	০৩	৩০	৬৭
	উপেনদা	৩৩	২৫	৪৩
২	এচিয়া			
	বাংলাদেশ	২০	২৭	৫৩
	ইণ্ডনেছিয়া	১৩	৪৬	৪১
	মালয়েচিয়া	০৯	৫২	৪০
	পাকিস্তান	২২	২৫	৫৩
	দক্ষিণ কোৰিয়া	০৩	৪০	৫৬
	ফিলিপাইন	১৪	৩২	৫৩
	থাইলেণ্ড	১০	৪৪	৪৬
	ভিয়েটনাম	২১	৪১	৩৮

ক্রমিক নং	দেশ	মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনত কৃষি অংশ	মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনত উদ্যোগৰ অংশ	মুঠঘৰুৱা উৎপাদনত সেৱাখণ্ডৰ অংশ
৩	লেটিন আমেৰিকা			
	কলম্বিয়া	১৩	৩৪	৫৩
	কষ্টৰিকা	০৯	৩০	৬২
	মেক্সিক'	০৪	২৬	৭০
	নাইকেৰেগুৱা	১৯	২৮	৫৩
৪	উন্নত দেশ ইউনাইটেড			
	কিংদম ইউনাইটেড	০১	২৬	৭৩
	ষ্টেত	০১	২২	৭৭

উৎস ঃ বিশ্ব বেংক, বিশ্ব উন্নয়ন উপাদান ২০০৭

● **নিজস্ব ভোগৰ বাবে উৎপাদন ঃ** উন্নয়নশীল দেশৰ কৃষক সকলে বজাৰত বিক্রীৰ বাবে নহয়, নিজৰ ভোগ কার্য্য সমাধাৰ বাবেহে শষ্য উৎপাদন কৰে। আচলতে তেওঁলোকে নিম্নমানৰ খেতিৰ অনুশীলন কৰে ইয়াৰ প্রধান কাৰণ হ'ল তেওঁলোক দুখীয়া আৰু জনমুৰী হিচাপত খেতি মাটি কম।

● **উচ্চ হাৰত নিবনুৱা আৰু অর্ধনিবনুৱাঃ** উন্নয়ন শীল দেশৰ গাওঁ চহৰ উভয়তে নিবনুৱা সমস্যাই বিয়পি আছে। এইবোৰ দেশত সৃষ্টি হোৱা নিবনুৱা সাধাৰণতে অনিচ্ছাকৃত নিবনুৱা। পৰম্পৰাগত কৃষিকার্য্য, পুৰণি প্রযুক্তি কৌশল আদি নানা সমস্যাই কৃষি খণ্ডত শ্রমিকৰ অর্ন্তভূক্তি কম কৰিছে। সেয়েহে জনসংখ্যাৰ দ্রুত বৃদ্ধিৰ লগে লগে কৃষিৰ আধিক্য (উদ্যোগিক খণ্ডৰ ব্যাপক প্রসাৰ নোহোৱা বাবে) বাঢ়িছে যদিও ছদ্মবেশী নিবনুৱাৰো সৃষ্টি হৈছে।

● **নিম্ন মানৰ প্রযুক্তি বিদ্যাঃ** উন্নয়নশীল দেশ সমূহে সদায়েই অদক্ষ আৰু অপর্য্যাপ্ত উৎপাদন কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব লগা হয়। গৱেষণাৰ অভাৱ, মূলধনৰ অভাব, গৱেষণা কেন্দ্র আৰু উদ্যোগৰ মাজত দুর্বল যোগাযোগ ব্যৱস্থা আদিয়েই এই অৱস্থাৰ প্রধান কাৰণ। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে জনমূৰি হিচাপত শ্রমিকৰ উৎপাদনশীলতা কম আৰু উৎপাদন ব্যয় বৃদ্ধি হয়।

● **উচ্চহাৰৰ জনসংখ্যা আৰু নির্ভৰশীলতাৰ বোজা ঃ** উন্নয়নশীল দেশ সমূহে শতকৰা বছৰি ২ ৰ পৰা ৩.৫% জনসংখ্য বৃদ্ধি সমস্যাৰ সন্মুখীন হব লগাত পৰিছে , স্বাস্থ্যখণ্ডৰ উন্নতিৰ লগে লগে মৃত্যুহাৰ কমিছে কিন্তু জন্ম হাৰ একেইগতিত বাঢ়ি আছে। ফলস্বৰূপে জনসংখ্যা বৃদ্ধি হৈছে। উন্নয়নশীল দেশত উচ্চ হাৰৰ এই জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে পৰনির্ভৰশীলতাৰ সৃষ্টি কৰিছে

আৰু ইয়াৰ অর্থনৈতিক পৰিঘটনা এইটোৱেই যে উৎপাদনক্ষম জনসংখ্যা আৰু উৎপাদনৰহিত জনসংখ্যাৰ অনুপাত উন্নত দেশৰ তুলনাত অনুন্নত দেশৰ যথেষ্ট কম।

● **দ্বৈত অর্থনীতিঃ** দ্বৈত অর্থনীতি উন্নয়নশীল দেশৰ অইন এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য। দ্বৈত অর্থনীতি মানে বজাৰ আৰু পৰম্পৰা-অনুন্নত খণ্ডৰ যুটীয়া উপস্থিতি। বজাৰ খণ্ড সাধাৰণতে চহৰ অঞ্চলত দেখা যায় য'ত যাতায়ত, যোগাযোগ, বেংক আদিৰ সু-ব্যৱস্থা আছে আনহাতে পৰম্পৰা খণ্ডটো সম্পূর্ণ অনুন্নত আৰু প্রাচীন।

● **নিম্নখাপৰ মানব মূলধনঃ** উন্নয়নশীল দেশৰ মানব মূলধন সূচক যথেষ্ট নিম্নমানৰ। নিম্নজনমূৰি আয় আৰু স্বাস্থ্য আৰু শিক্ষা খণ্ডৰ উন্নয়ন নিম্ন মানৰ হোৱাই ইয়াৰ প্রধান কাৰণ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ ঃ আনুসাংগিক বা জীৱিকা প্রর্বতনৰ কৃষি বুলিলে কি বুজা? (প্রায় ২০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ দ্বৈত অর্থনীতিৰ বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা (প্রায় ৩০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ এটা অঞ্চলৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নত জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে কি ধৰণে প্রভাৱ পেলায় (প্রায় ৩০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- তৃতীয় বিশ্বৰ দুখীয়া দেশ সমূহক সাধাৰণতে উন্নয়নশীল দেশ বুলি কোৱা হয়। এই দেশবোৰক অনুন্নত, পিচপৰা আৰু উন্নয়নশীল দেশ বুলিও অভিহিত কৰা হয়।
- এই দেশ সমূহৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট সমূহ হ'ল সর্ব্যাপি- দৰিদ্রতা, নিম্ন আয়, অব্যৱহৃত প্রাকৃতিক সম্পদ, প্রাথমিক উৎপাদক অর্থনীতি, মূলধনৰ অভাৱ, দ্বৈত অর্থনীতি, প্রযুক্তি বিদ্যাৰ অভাব ইত্যাদি।
- জাতীয় অর্থনৈতিক উন্নয়নত ব্যাঘাত জন্মোৱা মূল আর্থিক উপাদান বোৰৰ ভিতৰত- দৰিদ্রতাৰ কূট চক্র, মূলধনৰ অভাৱ, বজাৰৰ অপূর্ণতা, আর্ন্তজাতিক শক্তি, পুৰণি

কলীয়া প্রযুক্তি বিদ্যা আৰু নিম্ন কৃষি উৎপাদনশীলতা।

- অনা আর্থিক উপাদান বোৰ হ'ল- অনুন্নত মানৰ সম্পদ, ৰাজনৈতিক অস্থিৰতা, সামাজিক সাংস্কৃতিক আন্তৰায় ধর্মীয় উপাদান ইত্যাদি।
- এখন দেশৰ আকাৰ, ইয়াৰ ঐতিহাসিক আৰু উপনিবেশিক পটভূমি, দেশ এখনৰ সম্পদৰ প্রাচুর্য্যতা অর্থনৈতিক পৰিকল্পনা, ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডৰ তুলনামূলক গুৰুত্ব জীৱিকা নির্বাহৰ প্রকৃতি, বর্হিদেশীয় আর্থিক আৰু ৰাজনৈতিক শক্তিৰ নির্ভৰশীলতাৰ হাৰ। আনুষ্ঠানিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রত শক্তি বিতৰণৰ হাৰ আদিয়ে ৰাষ্ট্রীয় উন্নয়নৰ প্রকৃতি নির্ণয় কৰে।
- উন্নয়নশীল দেশৰ মূল বিষয় বস্তুবোৰ হ'ল- নিম্ন জনমুৰি আয়, বৃহৎ আয় অসমতা, কৃর্ষিৰ ওপৰত প্রাধান্য, উচ্চ হাৰৰ নিবনুৱা, নিম্নমানৰ প্রযুক্তি কৌশল, উচ্চ হাৰত জন্ম সংখ্যা বৃদ্ধি, নিম্ন মানৰ মূলধন ইত্যাদি।

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Lekhi, R.K.S Arati Nayar (2005): Development and Enuirnmental Economics, New Delhi, Kalyani Publishers.
2. Jhingan. M.L. (1992): Economics of Development and Planning, Delhi, Konark Publishers Pvt. Ltd.
3. Ronald. G. (2014): Development Economics, New York: Routhdge
4. Dreze: J & Amartya Sen (2013) An Unertain Glary: India and its contraditions, U.K. Penguin
5. Ghataks (2003): Introduction to Development economies, New York, Routledge
6. Ray, Debraj (1998) : Development Economies, New Jurney: Princuton University Press.

৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহঃ

১। জাতীয় অর্থনৈতিক উন্নয়নত ব্যাঘাত জন্মোৱা মূল আর্থিক উপাদান বোৰ হ'ল- দৰিদ্রতাৰ কূট চক্র, মূলধনৰ অভাব বজাৰৰ অপূর্ণতা, আন্তজাতিক শক্তি, পুৰণি প্রযুক্তি বিদ্যা আৰু নিম্ন কৃষি উৎপাদনশীলতা।

২। মানৱ সম্পদৰ প্ৰাচুৰ্য্যতা তেওঁলোকৰ দক্ষতা বা পা�ৱদৰ্শিতাৰ হাৰ, সাংস্কৃতিক দৃষ্টিভংগী কাম কৰাৰ ধাওতি, নিজক উন্নত কৰাৰ ইচ্ছা আদিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে আৰু ই উৎপাদশীলতা বৃদ্ধি কৰি অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন হোৱাত সহায় কৰে।

৩। এখন দেশৰ উন্নয়ন স্তৰ নিৰ্ণয় কৰে সেই দেশৰ বহিদেৰ্শীয় আৰ্থিক আৰু ৰাজনৈতিক শক্তিৰ নিৰ্ভৰতাৰ হাৰৰ ওপৰত। কিছুমান দেশে উন্নয়নৰ হাৰ তেতিয়ালৈকে আশা নকৰে যেতিয়লৈকে তেওঁলোকে অইন দেশৰ পৰা বিত্তীয় আৰু প্ৰযুক্তিগত সুবিধা লাভ নকৰে। বেছিভাগ উন্নয়নশীল দেশেই উন্নত দেশৰ বৈদেশিক বাণিজ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এখন দেশে যিমানেই অইন এখন দেশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব সেইয়া লাগে মূলধন, প্ৰযুক্তি বিদ্যা, উদ্যোগিক কেঁচামাল, বা চুড়ান্ত সামগ্ৰীয়েই হওক সিমানেই অনুন্নত হোৱাৰ প্ৰবণতা বেচি হব।

৪। এতিয়াও উন্নয়নশীল দেশৰ কৃষকে নিজৰ ভোগৰ বাবেহে শষ্য উৎপাদন কৰে বজাৰত বিক্ৰী কৰিবলৈ নহয়। ইয়াকেই আনুষাংগিক বা জীৱিকা প্ৰবৰ্তনৰ কৃষি বোলা হয়।

৫। দ্বৈত অৰ্থনীতি মানে দুটা খণ্ডৰ অৱস্থিতি বজাৰ আৰু পৰাম্পৰাগত খণ্ড। বজাৰ খণ্ডতো চহৰ অঞ্চলত অৱস্থিত য'ত যাতায়ত, যোগাযোগ আৰু বেংক ব্যৱস্থা যথেষ্ট উন্নত। অন্যহাতে পৰম্পৰাগত খণ্ড সম্পূৰ্ণৰূপে অনুন্নত আৰু প্ৰাচীন।

৬। উচ্চ জন্ম হাৰে বৃহৎ নিৰ্ভৰশীলতাৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। উচ্চ হাৰৰ নিৰ্ভৰশীলতা সমস্যাৰ আৰ্থিক পৰিঘটনা এয়ে যে উৎপাদনশীল জনসংখ্যা আৰু উৎপাদনৰহিত জনসংখ্যাৰ অনুপাত তুলনামূলক ভাবে উন্নত দেশতকৈ অনুন্নত দেশত কম যিতো উন্নয়নৰ পৰিপন্থী।

৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চুটি প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰে ১৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

১। উন্নয়নশীল দেশৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্য সমূহ কি কি?

২। সমাজবাদী অৰ্থনীতি বা সমাজবাদ অনসৰণ কৰা কেইখন মান দেশৰ নাম লিখা ?

৩। ছদ্মবেশী নিবনুৱা কি?

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰে ৩০০-৫০০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

১। উন্নয়নশীল দেশৰ কেইটিমান বৈশিষ্ট্য চমুকৈ আলোচনা কৰক।

২। নিম্নমানৰ প্ৰযুক্তি বিদ্যাই এখন দেশৰ আৰ্থিক উন্নয়নত কেনে ধৰণে প্ৰভাব পেলায়।

৩। ইউ কে (UK) ইউ এচ এ (USA) বাংলাদেশ আৰু পাকিস্থানৰ মুঠ ঘৰুৱা আয়ৰ ক্ষেত্ৰ ভিত্তিক আলোচনা কৰক।

*****

অধ্যায় ৪ ঃ উন্নয়নৰ তত্ত্বসমূহ ১

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমূহ

৪.২ আদাম স্মিথৰ উন্নয়নৰ সংস্থাপিত তত্ত্ব

৪.৩ আদাম স্মিথৰ তত্ত্বৰ মূল দফাসমূহ

- ৪.৩.১ প্ৰাকৃতিক নিয়ম
- ৪.৩.২ অবাধ নীতি বা অনিয়ন্ত্ৰিত অৰ্থনীতি (Laissez-Faire)
- ৪.৩.৩ উৎপাদন ফলন
- ৪.৩.৪ শ্ৰমৰ শ্ৰেণী বিভাজন
- ৪.৩.৫ মূলধন আহৰিতসঞ্চয়
- ৪.৩.৬ বিকাশৰ প্ৰতিনিধি

৪.৪ আদাম স্মিথৰ তত্ত্বৰ সমালোচনা

৪.৫ ডেভিড ৰিকার্ডৰ উন্নয়নৰ সংস্থাপিত তত্ত্ব

৪.৬ ৰিকার্ড'ৰ তত্ত্বৰ মূল দফাসমূহ

- ৪.৬.১ মূলধন আহৰিতসঞ্চয়
- ৪.৬.২ লাভৰ হাৰ
- ৪.৬.৩ মজুৰিৰ বৃদ্ধি
- ৪.৬.৪ মূলধন আহৰণৰ উৎসসমূহ
- ৪.৬.৫ স্থিতিশীল অৱস্থা

৪.৭ ৰিকার্ড'ৰ তত্ত্বৰ সমালোচনা

৪.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৪.৯ অধিক জানিবলৈ

৪.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৪.১১ আৰ্হি প্ৰশ্নাৱলী

৪.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমূহ

অধ্যায়টো পঢ়াৰ পিছত আপুনি তলত দিয়া কথাবোৰ জানিবলৈ সক্ষম হ'ব —

- আডাম স্মিথ আৰু ডেভিড ৰিকার্ড'ই ব্যাখ্যা কৰা উন্নয়নৰ ধাৰণা বুজি পাবা
- বিকাশ প্ৰক্ৰিয়াত অৰিহনা যোগোৱা উপাদানসমূহৰ বিষয়ে জানিবা
- আডাম স্মিথ আৰু ৰিকার্ড'ৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা অনিয়ন্ত্ৰিত অৰ্থনীতি বা অবাধ অথনীতি, উৎপাদন ফলন, মূলধন সঞ্চয়ন, আদি কেতবোৰ বিস্তৃত ধাৰণা
- আডাম স্মিথ আৰু ৰিকার্ড'ৰ উন্নয়নৰ তত্ত্বৰ সীমাবদ্ধতাসমূহৰ চমু ব্যাখ্যা

৪.২ আদাম স্মিথৰ উন্নয়নৰ সংস্থাপিত তত্ত্ব

ধ্রুপদী অর্থনীতিবিদসকলোৰ মতে, পুঁজিবাদী অর্থনীতিৰ বিকাশ হৈছে প্রযুক্তিগত প্রগতি আৰু জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ মাজৰ প্রতিযোগীতাৰ পৰা। সংস্থাপিত অর্থনীতিবিদসকলোৰ মত উন্নয়নৰ বিভিন্ন দিশত পৃথক হ'লেও তেওঁলোকৰ সামগ্রিক ভাবার্থ একেই। বিভিন্ন সংস্থাপিত অর্থনীতিবিদে উন্নয়নক প্রভাৱিন্বিত কৰা উপাদান যেনে বজাৰ, জনসংখ্যা, ভুমি, মূলধন সঞ্চয়, আদিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। অর্থনীতিৰ পিতৃ আডাম স্মিথে তেওঁৰ প্রায় সকলো ধাৰণা তেখেতৰ গ্রন্থ "দ্যা ওৱেলথ অৱ নেশ্বন (The Wealth of Nation)ত লিপিবদ্ধ কৰিছিল।

৪.৩ আডাম স্মিথৰ তত্ত্বৰ মূল দফাসমূহ

আডাম স্মিথৰ তত্ত্বৰ মূল দফাসমূহ হ'ল ঃ—

৪.৩.১ প্রাকৃতিক নিয়ম

আডাম স্মিথে সকলো অর্থনৈতিক কাম কাজত প্রাকৃতিক নিয়মৰ পোষকতা কৰিছিল আৰু স্বতন্ত্র তথা মুক্ত ভাৱে কার্য কৰাৰ সপক্ষে মত পোষণ কৰিছিল। উৎপাদন তেতিয়াই সর্বোচ্চ হয় যেতিয়া সমাজৰ প্রতিগৰাকী সদস্যক নিজৰ মতে কাম কৰিবলৈ এৰি দিয়া হয়। কার্য সম্পাদনৰ স্বাধীনতাই এগৰাকী ব্যক্তিৰ পৰা সর্বোচ্চ উলিয়াই আনিব পাৰে যিয়ে সমাজৰ সম্পদ আৰু প্রগতি বৃদ্ধি কৰে। স্মিথৰ মতে প্রকৃতিয়েই মানুহক নৈতিকতা আৰু সততাৰ শিক্ষা দিয়ে।

৪.৩.২ অবাধ নীতি বা অনিয়ন্ত্রিত অর্থনীতি (Laissez-Faire)

আডাম স্মিথে অবাধ নীতি বা অনিয়ন্ত্রিত অর্থনীতি (Laissez-Faire)ৰ ধাৰণাত বিশ্বাস কৰিছিল যিটো মতে ৰাষ্ট্রই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত কোনো বাধা আৰোপ কৰিব নালাগে। লেইছেজ ফেয়াৰ নীতিয়ে উৎপাদকসকলোক তেওঁলোকৰ ইচ্ছা অনুসৰি উৎপাদন কৰিবলৈ, আয় আহৰণ কৰি যিমান ইচ্ছা সঞ্চয় কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ে।

৪.৩.৩ উৎপাদন ফলন

আডাম স্মিথে মূলতঃ শ্রম, মূলধন আৰু ভুমি — এই তিনিটা উৎপাদনৰ উপাদানক মান্যতা প্রদান কৰিছিল। অর্থাৎ

$$Y = F (K, L, N)$$

য'ত,

K = মজুত মূলধন

L = শ্রম শক্তি

N = ভূমি

তেওঁৰ মতে, শ্রম হৈছে উৎপাদনৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান। তেওঁ উৎপাদন বৃদ্ধিৰ কাৰণে প্রযুক্তিবিদ্যাৰ উন্নয়নৰ গুৰুত্বকো স্বীকাৰ কৰিছিল। অৱশ্যে ই সম্ভৱ হ'ব যদিহে পর্য্যাপ্ত মূলধন থাকে। তেওঁৰ মতে ভুমি এক নিষ্ক্রিয় উপাদান আৰু ইয়াক বিকাশ প্রক্রিয়াত আটাইতকৈ কম গুৰুত্বপূর্ণ বুলি ধৰা হয়।

৪.৩.৪ শ্রমৰ শ্রেণী বিভাজন

আডাম স্মিথৰ মতে বিশেষীকৰণৰ জৰিয়তে শ্রমৰ শ্রেণী বিভাজনে উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰে। যেতিয়া কোনো এটা কাম বিভিন্ন অংশত ভাগ কৰি লোৱা হয় আৰু এজন শ্রমিকে সমগ্র কামখিনিৰ সৰু এটা অংশ সম্পাদন কৰিব লগা হয়, একাধিকবাৰ একেধৰণৰ কাম কৰি থকা বাবে তেওঁৰ পাৰদর্শিতা বাঢ়ে। এনেদৰে, শ্রমৰ শ্রেণী বিভাজন মানে হ'ল এটা জটিল উৎপাদন কার্যক কেতবোৰ সৰল প্রক্রিয়াত বিভক্ত কৰে। আডাম স্মিথে শ্রমৰ শ্রেণী বিভাজনৰ তিনিটা লাভৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দিছে — ই শ্রমিকৰ সামর্থ্য বৃদ্ধি কৰে, সময় বচায় আৰু উদ্ভাৱনীয়তা আনে।

৪.৩.৫ মূলধন আহৰণ/সঞ্চয়

আডাম স্মিথৰ মতে, এখন দেশৰ মজুত মূলধনৰ বৃদ্ধিয়ে সাধাৰণতে অবিৰতভাৱে বর্ধিত শ্রমৰ শ্রেণী বিভাজনৰ লগত আনুপাতিকতকৈ অধিক উৎপাদন বৃদ্ধি কৰে। মূলধন আহৰণ অর্থনৈতিক বিকাশৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূর্ণ। মূলধন বাঢ়িলে ই শ্রমৰ উৎপাদনশীলতা আৰু বিকাশ ত্বৰান্বিত কৰে।

৪.৩.৬ বিকাশৰ প্রতিনিধি বা এজেন্ট

আডাম স্মিথৰ মতে কৃষক, উৎপাদক আৰু ব্যৱসায়ীসকল হ'ল অর্থনৈতিক বিকাশৰ প্রতিনিধি বা এজেন্ট। মুক্ত বাণিজ্য, প্রতিষ্ঠান আৰু প্রতিযোগিতাই কৃষক, উৎপাদক আৰু ব্যৱসায়ীসকলোক বজাৰ সম্প্রসাৰণ কৰোৱায় যিয়ে, অর্থনৈতিক উন্নয়নক পৰস্পৰ নির্ভৰশীল কৰে। কৃষিৰ উন্নয়নে নির্মাণ কার্য আৰু বানিজ্য বৃদ্ধি কৰে। যেতিয়া অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ফলস্বৰূপে কৃষিৰ উদ্ধৃতি বৃদ্ধি কৰে, বানিজ্যিক সেৱা আৰু পণ্য সামগ্রীৰ চাহিদাও বৃদ্ধি হয়। ইয়াৰ ফলত বাণিজ্যক প্রগতি আৰু পণ্য

সামগ্রীৰ উদ্যোগ স্থাপন হয়। আনহাতে এইবোৰৰ উন্নয়নৰ লগে লগে যেতিয়া কৃষকসকলে উন্নত প্রযুক্তি কৌশল ব্যৱহাৰ কৰে, কৃষিৰ উৎপাদন বৃদ্ধি হয়। এনেদৰে কৃষক, উৎপাদক আৰু ব্যৱসায়ীৰ আৰ্ভিৰ্ভাৱেৰে মূলধন আহৰণ তথা অর্থনৈতিক উন্নয়ন হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ আডাম স্মিথৰ লেইছেজ ফেয়াৰ (Laissez-Faire)ৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা (৩০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ মূলধন সঞ্চয়ৰ ওপৰত স্মিথৰ মতামত ব্যাখ্যা কৰা (৩০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

৪.৪ তত্ত্বটোৰ সমালোচনা

আডাম স্মিথৰ তত্ত্বৰ সমালোচনাসমূহ তলত আলোচনা কৰা হ'ল ঃ—

- **স্থবিৰ আর্হি** ঃ হিক্‌চৰ মতে এই তত্ত্বটো বিকাশৰ আর্হিৰ দৰে দেখা যায়, কিন্তু প্রকৃতার্থত ই বিকাশৰ আর্হি নহয়, বৰং স্থিতিশীল আর্হিহে।
- **উদ্যোগীক অৱহেলা** ঃ তত্ত্বটো উদ্ভাৱনৰ সময়ত স্মিথে উদ্যোগীৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব দিয়া নাই। অধ্যাপক ছুম্পিটাৰে আঙুলিয়াই দিছে যে ঔদ্যোগীকতা হ'ল উন্নয়নৰ কেন্দ্রভূমি। উদ্যোগীয়েই উদ্ভাৱনীয়তা আনে আৰু মূলধন আহৰণ তথা বিকাশ আনে।
- **একপক্ষীয় সঞ্চয়ৰ ভিত্তি** ঃ আডাম স্মিথে বিবেচনা কৰিছিল যে সঞ্চয় পুঁজিপতি, ভূমিৰ মালিক আৰু ঋণদাতাসকলোহে কৰে। ই হ'ল সঞ্চয়ৰ একপক্ষীয় ভিত্তি।
- **সমাজৰ অনমনীয় বিভাজন** ঃ স্মিথৰ তত্ত্বটো গ্রেট বৃটেইন আৰু ইউৰোপৰ কেতবোৰ অংশত প্রচলিত আর্থ- সামাজিক পৰিৱেশৰ ওপৰত ভিত্তিশীল। ই সমাজত পুঁজিপতি আৰু শ্রমিকৰ মাজত অনমনীয়ভাৱে বিভাজন থকা বুলি ধৰি লয় আৰু মধ্যবিত্ত শ্রেণীক অৱহেলা কৰে যিটো শ্রেণীয়ে আধুনিক সমাজত গুৰুত্বপূর্ণ স্থান অধিকাৰ কৰে।
- **পূর্ণ প্রতিযোগীতাৰ অবাস্তৱ ধাৰণা** ঃ বাস্তৱত কোনো অর্থনীতিতে পূর্ণ প্রতিযোগীতা পোৱা নাযায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ঃ আডাম স্মিথৰ তত্ত্বৰ সমালোচনা সমূহ ব্যাখ্যা কৰা (৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ স্মিথৰ তত্ত্বত উদ্যোগীৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰা (৩০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

৪.৫ ডেভিড ৰিকার্ড'ৰ সংস্থাপিত উন্নয়নৰ তত্ত্ব

ৰিকার্ড'ই কোনো উন্নয়ন তত্ত্ব প্রৱর্তন কৰা নাছিল। তেওঁ কেৱল বিতৰণৰ তত্ত্ব আলোচনা কৰিছিল। তেওঁ কৃষিক অর্থনীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ খণ্ড বুলি বিবেচনা কৰিছিল। ৰিকার্ড'ৰ মতে অর্থনীতিত তিনিটা গুৰু বা প্রধান গোট আছে। সেই কেইটা হ'ল, ভুমিৰ মালিক, পুঁজিপতি আৰু শ্রমিক যিবোৰৰ মাজত সমস্ত উৎপাদনশীল ভুমি বিতৰণ কৰা হয়। পুঁজিপতিয়ে লাভসমূহ পুনৰ বিনিয়োগ কৰি সমাজত উন্নয়ন প্রক্রিয়াৰ সূচনা কৰে আৰু এনেদৰে পুঁজি আহৰণ বৃদ্ধি হয়। মুঠ জাতীয় উৎপাদন ক্রমে খাজনা, লাভ আৰু মজুৰি হিচাপে এই তিনিটা গোটাৰ মাজত বিতৰণ কৰা হয়।

৪.৬ ৰিকার্ড'ৰ তত্ত্বৰ মূল দফাসমূহ

ৰিকার্ড'ৰ তত্ত্বৰ মূল দফাসমূহ হ'ল ঃ—

৪.৬.১ মূলধন আহৰণ/সঞ্চয়

ৰিকার্ড'ই মূলধন আহৰণৰ হাৰৰ ওপৰত গুৰুত্বাৰোপ কৰিছিল কিয়নো মুলধনে বিকাশৰ ইঞ্জিন হিচাপে কাম কৰে। মূলধন হ'ল দেশ এখনৰ সম্পদৰ সেইটো অংশ যাক উৎপাদন কার্যত ব্যৱহাৰ কৰা হয় আৰু শ্রমিকক কর্মক্ষম কৰিবলৈ প্রয়োজনীয় খাদ্য, বস্ত্র, কেচাঁ সামগ্রী, যন্ত্রপাতি আদিৰ সমাহাৰ। মূলধন আহৰণৰ দুটা উপাদানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে ঃ—

ক) সঞ্চয়ৰ ক্ষমতা

খ) সঞ্চয় কৰাৰ প্রতি আগ্রহ বা ইচ্ছা

মূলধন আহৰণৰ ক্ষেত্ৰত সঞ্চয়ৰ ক্ষমতা অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ। ই সমাজৰ নিগুট আয়ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে ; ই শ্ৰমিকসকলোৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় নুন্যতম ব্যয় ওপৰত ৰৈ যোৱা মুঠ উৎপাদনৰ ৰাহি। এই ৰাহি যিমানেই বেছি হয়, সঞ্চয়ৰ ক্ষমতা সিমানেই বেছি। ভূমিৰ মালিক আৰু পুঁজিপতিয়ে এই ৰাহিৰ জৰিয়তে বিনিয়োগ কৰে আৰু এই ৰাহিৰ পৰিমাণ নিৰ্ভৰ কৰে লাভৰ হাৰৰ ওপৰত।

৪.৬.২ লাভৰ হাৰলাভৰ হাৰ

লাভৰ হাৰ হ'ল নিযুক্ত মূলধনৰ প্ৰতি লাভৰ অনুপাত। কিন্তু যিহেতু মূলধনৰ ভিতৰত কৰ্মৰত মূলধনো থাকে, ই মজুৰি বিলৰ সমান হয়। গতিকে যেতিয়ালৈকে লাভৰ হাৰ যোগাত্মক থাকে, মূলধন আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া চলি থাকিব আৰু অৰ্থনীতি আগুৱাই থাকিব। শ্ৰম শক্তি সমানুপাতিকভাৱে বাঢ়ি থাকিব আৰু মুঠ মজুৰি নিধি বৃদ্ধি হৈ থাকিব। গতিকে লাভ আৰু মজুৰি পৰস্পৰ বিপৰীতমুখী সমানুপাতিক। লাভ শুন্য নোহোৱালৈকে বিকাশ প্ৰক্ৰিয়া চলি থাকিব অথবা নুন্যতম পৰ্য্যায়ত শ্ৰমিকসকলক তদাৰকি কৰাৰ বাবে মুঠ উৎপাদনৰ পৰা কম খাজনা প্ৰদান কৰা হ'ব। এইটো পৰ্যায়ত মূলধন আহৰণ বন্ধ হ'ব আৰু অৰ্থনৈতিক প্ৰগতি এক স্থিতিশীল অৱস্থাত উপনীত হ'ব।

৪.৬.৩ মজুৰিত বৃদ্ধি

ৰিকাৰ্ড'ৰ তত্ত্বত মূলধন আৰু শ্ৰমৰ মাজত আয় নিৰ্দ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত মজুৰিয়ে সক্ৰিয় ভূমিকা পালন কৰে। মজুৰিৰ হাৰ নিৰ্ভৰ কৰে শ্ৰমিকৰ সংখ্যা আৰু মজুৰিৰ হাৰৰ ওপৰত। শ্ৰমিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি হ'লে মজুৰিৰ হাৰ হ্ৰাস হয় আৰু শ্ৰমিকৰ সংখ্যা হ্ৰাস হ'লে মজুৰিৰ হাৰ বৃদ্ধি পায়। যদি মজুৰিৰ হাৰ শ্ৰমিকসকলৰ জীৱন সুচল ভাৱে চলিবলৈ পৰ্য্যাপ্ত হয়, জনসংখ্যা বৃদ্ধি হ'ব পাৰে আৰু যদি মজুৰিৰ হাৰ নুন্যতম মজুৰিতকৈ কম হয় শ্ৰমিক শ্ৰেণীয়ে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ প্ৰয়োজনসমূহ পূৰাবলৈ অসমৰ্থ হয় আৰু তেনেক্ষেত্ৰত জনসংখ্যা হ্ৰাস পাব।

৪.৬.৪ মূলধন আহৰণৰ উৎসসমূহ

ৰিকাৰ্ড'ই মত পোষণ কৰিছিল যে অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন নিৰ্ভৰ কৰে উৎপাদন আৰু উপভোগৰ পাৰ্থক্যৰ ওপৰত। তেওঁ উৎপাদন বৃদ্ধিত তথা অপ্ৰয়োজনীয় ভোগ কমোৱাত গুৰুত্বাৰোপ কৰিছিল। প্ৰযুক্তিগত পৰিৱৰ্তন আৰু উৎকৃষ্ট সংগঠনৰ সহায়ত মূলধন আহৰণৰ জৰিয়তে শ্ৰমিকৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰি।

৪.৬.৫ স্থিতিশীল অৱস্থা

স্থিতিশীল অৱস্থাই অৰ্থনীতি এখনৰ এনে এক অৱস্থাৰ কথা বুজায় য'ত

উদ্যোগীসকলোৰ উৎপাদন বৃদ্ধি বা হ্রাস কৰাৰ কোনো প্রৰণতা নাথাকে। ৰিকার্ডই ক্রমহ্রাসমান লাভৰ হাৰৰ হিচাপত স্থিতিশীল অৱস্থাক ব্যাখ্যা কৰিছে। সমাজ আগুৱাই গৈ থাকোতে লাভৰ অংশ হ্রাস পাবলৈ ধৰে। এনে ক্ষেত্রত মুলধন আহৰণ শিথিল হৈ পৰে আৰু উন্নয়নত বাধা আহি পৰে। এই পর্য্যায়ত মূলধনৰ বৃদ্ধি নহয় আৰু লগতে জনসংখ্যা বৃদ্ধিও বন্ধ হয়। ইয়াকে স্থিতিশীল অৱস্থা বুলি কোৱা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ মূলধন আহৰণৰ ৰিকার্ডৰ ধাৰণা চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা। (৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ স্থিতিশীল অৱস্থাৰ ওপৰত ৰিকার্ডৰ ধাৰণা চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা। (৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

৪.৭ ৰিকার্ডৰ তত্ত্বৰ সমালোচনা

ৰিকার্ডৰ তত্ত্বৰ দুর্বলতা সমূহ হ'ল ঃ—

- **প্রযুক্তি কৌশলৰ প্রভাৱ অৱহেলা কৰে ঃ** ৰিকার্ডই ঔদ্যোগিক ক্ষেত্রত উন্নত প্রযুক্তিয়ে শ্রমিকসকলক স্থানচ্যুত কৰা আৰু ইয়াৰ আন আন বিৰূপ প্রভাৱৰ কথা আঙুলিয়াই দিছিল। যেতিয়া প্রযুক্তিগত প্রগতি নোহোৱা হৈ যায়, ক্রমহ্রাসমান প্রতিদান প্রযোজ্য হয় আৰু অর্থনীতিখনে স্থিতিশীল অৱস্থালৈ গতি কৰে। এনেদৰে ৰিকার্ডই ক্রমহ্রাসমান প্রতিদান বিধিৰ ওপৰত অনাহক গুৰুত্ব দিছে।
- **স্থিতিশীল অৱস্থাৰ ভুল ধাৰণা ঃ** লাভ বাঢ়ি থাকোতে আৰু মূলধন আহৰণ হৈ থাকোতে কোনো অর্থনীতিয়ে স্থিতিশীল অৱস্থাত নাযায়।
- **আনুষ্ঠানিক উপাদান আৰু সুদৰ হাৰক অৱহেলা ঃ** এই তত্ত্বই অনুষ্ঠানিক উপাদান সমূহৰ ভূমিকাক অৱহেলা কৰে। যিহেতু সেইবোৰে অর্থনৈতিক উন্নয়নত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে, সেইবোৰক আওকাণ কৰিব নোৱাৰি। আকৌ সুদৰ হাৰক ইয়াত স্বতন্ত্র প্রতিদান হিচাপে বিবেচনা কৰা নহয়, বৰং লাভৰ অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। ইয়াৰ বাবে এই তত্ত্বই পুঁজিপতি আৰু উদ্যোগীৰ মাজত পার্থক্য নিৰূপণ কৰাত ব্যর্থ হয়।
- **মূলধন আৰু ভূমি স্থিৰ নহয় ঃ** ৰিকার্ডৰ মূলধন আৰু শ্রম উৎপাদনৰ স্থিৰ উপাদান বুলি ধৰা স্বীকার্য শুদ্ধ নহয় কাৰণ শ্রম আৰু মূলধন স্বতন্ত্র চলক হয়।
- **লেইছেজ ফেয়াৰ নীতি বা অনিয়ন্ত্রিত অর্থনীতিৰ নীতি অবাস্তৱ ঃ** ৰিকার্ডৰ মতে চৰকাৰৰ

হস্তক্ষেপ নুন্যতম হ'ব লাগে। কিন্তু কোনো অর্থনৈতিয়েই চৰকাৰী হস্তক্ষেপ নোহোৱাকৈ চলিব নোৱাৰে।

৪.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সাংস্থাপিত অর্থনীতিবিদসকলে উন্নয়নক প্রভাৱন্বিত কৰা উপাদান যেনে বজাৰ, জনসংখ্যা, ভূমি, মূলধন, মূলধন আহৰণ, আদিৰ ওপৰত গুৰুত্বাৰোপ কৰিছিল।
- অর্থনৈতিক পৰিক্রমাত আডাম স্মিথে প্রাকৃতিক নিয়মৰ কথা কৈছিল। তেওঁ মুক্ত আৰু স্বতন্ত্র কার্যৰ পোষকতা কৰিছিল।
- লেইছেজ ফেয়াৰৰ নীতি মতে ৰাষ্ট্রই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাত কোনো বাধা আৰোপ কৰিব নালাগে।
- আডাম স্মিথে তেওঁৰ গ্রন্থ 'Wealth of Nations'ত শ্রমৰ শ্রেণীবিভাজনৰ তিনিটা সুফল আঙুলিয়াই দিছে — শ্রমিকৰ সামর্থ বৃদ্ধি, সামগ্রী উৎপাদনৰ সময় বচায়, আৰু উৎকৃষ্ট মানৰ যন্ত্র-পাতি আৰু সা-সঁজুলিৰ উদ্ভাৱন।
- স্মিথে নিৰীক্ষণ কৰিছিল যে কৃষক, উৎপাদক আৰু ব্যৱসায়ীসকল হ'ল অর্থনৈতিক বিকাশৰ তিনিটা গুৰুত্বপূর্ণ এজেন্ট।
- স্মিথৰ মতে বিকাশ প্রক্রিয়াটো সঞ্চয়ী
- ৰিকার্ড'ই উন্নয়নৰ কোনো তত্ত্ব উদ্ভাৱন কৰা নাছিল, তেওঁ মাথো সৰলভাৱে বিতৰণৰ তত্ত্ব আলোচনা কৰিছিল।
- ৰিকার্ড'ই মূলধন আহৰণৰ ওপৰত গুৰুত্বাৰোপ কৰিছিল, কিয়নো মূলধনে বিকাশৰ ইঞ্জিন হিচাপে কাম কৰে।

ৰিকার্ড'ৰ মতে "লাভ শুন্য নোহোৱালৈকে বিকাশ প্রক্রিয়া চলি থাকিব অথবা নুন্যতম পর্যায়ত শ্রমিকসকলোক তদাৰকী কৰাৰ বাবে মুঠ উৎপাদনৰ পৰা কম খাজনা প্রদান কৰা হ'ব। এইটো পর্যায়ত মূলধন আহৰণ বন্ধ হ'ব আৰু অর্থনৈতিক প্রগতি এক স্থিতিশীল অৱস্থাত উপনীত হ'ব।

৪.৯ অধিক জানিবলৈ

1. Agarwal, R.C., Economics of Development & Planning, First edition, 2002
2. Lekhi, R.K., Development Economics, Kalyani Publishers, 2013
3. Meier, G.M., & James E. Rauch, Leading Issues in Economics Development, Eight Edition, 2009

4. Ray, Debraj, Development Economics, 2002
5. Thirwall, A.P., Economics of Development, Ninth Edition, 2011
6 Todaro, Michael P. and Stephen C. Smith, Economics Development, Tenth Editin, 2009

৪.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ লেইছেজ ফেয়াৰৰ নীতি মতে ৰাষ্ট্রই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাত কোনো বাধা আৰোপ কৰিব নালাগে। লেইছেজ ফেয়াৰৰ নীতিয়ে উৎপাদকসকলোক তেওঁলোকৰ ইচ্ছা অনুসৰি উৎপাদন কৰিবলৈ, আয় আহৰণ কৰি যিমান ইচ্ছা সঞ্চয় কৰিবলৈ দিয়ে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আডাম স্মিথৰ মতে, মূলধনৰ বৃদ্ধিয়ে সাধাৰণতে অবিৰতভাৱে বর্ধিত শ্রমৰ শ্রেণী বিভাজনৰ লগত আনুপাতিকতকৈ অধিক উৎপাদন বৃদ্ধি কৰে। মূলধন আহৰণ অর্থনৈতিক বিকাশৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূর্ণ। মূলধন বাঢ়িলে ই শ্রমৰ উৎপাদনশীলতা আৰু বিকাশ ত্বৰান্বিত কৰে।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আডাম স্মিথৰ তত্ত্বৰ সমালোচনা সমূহ হ'ল ঃ

ক) ই এক স্থিতিশীল অনুকল্প

খ) যদিও উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত উদ্যোগী হ'ল কেন্দ্রবিন্দু, ইয়াত ঔদ্যোগীৰ ভূমিকাক অৱহেলা কৰা হৈছে।

গ) একপক্ষীয় সঞ্চয়ৰ ভিত্তি যিটো কেৱল পুঁজিপতি, ভূমিৰ মালিক আৰু ঋণদাতাই কৰে বুলি ধাৰণা কৰা হৈছে।

ঘ) পুঁজিপতি আৰু শ্রমিকসকলোৰ মাজত সমাজৰ অনমনীয় বিভাজন।

ঙ) পূর্ণ প্রতিযোগীতামূলক বজাৰৰ অবাস্তৱ স্বীকার্য, যিটো কোনো অর্থনীতিতে পোৱা নাযায়।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্মিথে তেওঁৰ তত্ত্ব উদ্ভাৱনৰ ক্ষেত্রত উদ্যোগীৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব নিদিয়ে। অধ্যাপক ছুম্পিটাৰে আঙুলিয়াই দিছে যে উদ্যোগী হ'ল উন্নয়নৰ কেন্দ্রবিন্দু। উদ্যোগীয়েই নতুন উদ্ভাৱনৰ জৰিয়তে মূলধন আহৰণ আৰু বিকাশ আনে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মূলধনে বিকাশৰ ইঞ্জিন হিচাপে কাম কৰে বাবে ৰিকার্ডই মূলধন সঞ্চয়ৰ ওপৰত গুৰুত্বাৰোপ কৰিছে। মূলধন সঞ্চয় দুটা উপাদানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে ঃ সঞ্চয়ৰ সামর্থ আৰু সঞ্চয়ৰ প্রতি থকা ইচ্ছা। মূলধন আহৰণৰ ক্ষেত্রত সঞ্চয়ৰ ক্ষমতা অধিক গুৰুত্বপূর্ণ। ই সমাজৰ নিগুট আয়ৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে ; ই শ্রমিকসকলোৰ বাবে প্রয়োজনীয় নুন্যতম ব্যয় ওপৰত ৰৈ

যোৱা মুঠ উৎপাদনৰ ৰাহি। এই ৰাহি যিমানেই বেছি হয়, সঞ্চয়ৰ ক্ষমতা সিমানেই বেছি।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মূলধন আহৰণ বৃদ্ধিৰ লগে লগে লাভ আৰু মজুৰি বৃদ্ধি হয় আৰু মজুৰি বৃদ্ধিয়ে লাভ হ্রাস কৰে। লাভ তেতিয়ালৈ হ্রাস হৈ থাকিব যেতিয়ালৈ নিগুট উৎপাদন ৰেখাই এক বিশেষ বিন্দুত কটা কটি নকৰে। এই বিন্দুটোতে অর্থনীতিটো স্থিতিশীল অৱস্থাত উপনীত হয়।

৪.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

চুটি প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰে ১৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ উন্নয়নৰ ওপৰত আডাম স্মিথৰ মতামত লিখা।

প্রশ্ন নং ২ ঃ উন্নয়নৰ ওপৰত ৰিকার্ড'ৰ মতামত লিখা ।

ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰে ৩০০-৫০০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ আডাম স্মিথৰ উন্নয়ন তত্ত্বৰ এক সমালোচনামূলক বিশ্লেষণ আগবঢ়োৱা।

প্রশ্ন নং ২ ঃ আডাম স্মিথৰ উন্নয়ন তত্ত্বৰ এক সমালোচনামূলক বিশ্লেষণ/মূল্যায়ন আগবঢ়োৱা।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰিকার্ডৰ উন্নয়ন তত্ত্বৰ এক সমালোচনামূলক বিশ্লেষণ/মূল্যায়ন আগবঢ়োৱা।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ শ্রমৰ শ্রেণী বিভাজনৰ অর্থনৈতিক গুৰুত্ব কি? ৰিকার্ড'ই কিয় অর্থনীতি এখনৰ বাবে স্থিতিশীল অৱস্থাৰ ভৱিষ্যতবাণী কৰিছিল?

*** **** ***

অধ্যায় ৫ ঃ উন্নয়নৰ তত্ত্বসমূহ ২

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমূহ

৫.২ Lewisৰ অপর্যাপ্ত শ্রম যোগান তত্ত্ব ঃ ইয়াৰ অভিধাৰণা সমূহ

৫.৩ Lewis তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

৫.৩.১ দ্বৈত খণ্ডৰ অর্থনীতি বা দ্বৈত অর্থনীতি

৫.৩.২ পুজিবাদীৰ উদ্বৃত্ত

৫.৪ Lewis ৰ তত্ত্বৰ সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন

৫.৫ Rostow ৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰসমূহ

৫.৫.১ পৰম্পৰাগত সমাজ

৫.৫.২ উত্তৰণৰ পূর্ব চর্ত

৫.৫.৩ উত্তৰণ

৫.৫.৪ পূর্ণতাৰ দিশত যাত্রা

৫.৫.৫ উচ্চ জন উপভোগৰ স্তৰ

৫.৬ Rostow ৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ তত্ত্বৰ সমালোচনা

৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.৮ অধিক জানিবলৈ

৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৫.১০ আর্হি প্রশ্ন

৫.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমূহ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- Lewisৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰসমূহ জানিব পাৰিব
- Lewisৰ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ বুজিব পাৰিব
- Lewisৰ অপর্যাপ্ত শ্রম যোগান তত্ত্বৰ সীমাবদ্ধতাসমূহ জানিব পাৰিব
- Rostowৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰসমূহৰ. জানিব পাৰিব
- Rostowৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰসমূহৰ শ্রেণীবিভাজনৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- Rostowৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰসমূহৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

৫.২ Lewisৰ অপর্যাপ্ত শ্রম যোগান তত্ত্বঃ ইয়াৰ অভিধাৰণাসমূহ

অধ্যাপক Lewisৰ তত্ত্বটো তলত দিয়া অভিধাৰণাসমূহৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত-

- অর্থনীতিত অপর্যাপ্ত শ্রমৰ উপস্থিতি
- দ্বৈত প্রকৃতিৰ অর্থনীতি
- অদক্ষ শ্রমিকৰ দক্ষতা বৃদ্ধি আৰু প্রশিক্ষণৰ ব্যয় সকলো সময়তে স্থিৰ বুলি ধৰা হয়
- সম্প্রসাৰিত পুজিবাদী খণ্ডত সর্ব্বোচ্চ লাভ আহৰণৰ নীতি অনুসৰি উৎপাদন নির্ধাৰিত হয়।
- পুর্নঃ উৎপাদন যোগ্য মূলধন আৰু মজুৰিকৃত শ্রমিকৰ নিয়োগৰ দ্বাৰা পুজিবাদী খণ্ডৰ কার্য প্রক্রিয়া চলে
- জীৱিকা নির্বাহ কাৰী খণ্ডই পুর্ণ উৎপাদনযোগ্য মূলধন ব্যৱহাৰ নকৰে
- জীৱিকা নির্বাহ কৰী খণ্ডৰ গড় উৎপাদন পুজিবাদী খণ্ডতকৈ কম।
- পুজিবাদী খণ্ড আৰু জীৱিকা নির্বাহ কৰী খণ্ডৰ মাজৰ সম্পর্ক হ'ল যে পুজিবাদী খণ্ডৰ সম্প্রসাৰণৰ লগে লগে পুজিবাদী খণ্ডই জীৱিকা নির্বাহ কাৰী খণ্ডৰ পৰা শ্রমিক আহৰণ কৰে।
- সম্প্রসাৰিত পুজিবাদী খণ্ডই প্রদান কৰিব লগা মজুৰি জীৱিকা নির্বাহ কাৰি খণ্ডৰ আয়ৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়।

৫.৩ Lewis তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

Lewis ৰ অপর্যাপ্ত শ্রম যোগান তত্ত্বৰ মূখ্য বৈশিষ্ট্য সমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল-

৫.৩.১ দ্বৈত খণ্ডৰ অর্থনীতি বা দ্বৈত অর্থনীতি

Lewis ৰ মতে, উন্নয়নশীল দেশত জীৱন নির্বাহৰ মজুৰিৰ হাৰত (Subsistence wage) অপর্যাপ্ত শ্রমৰ যোগান পোৱা যায়। এই দেশসমূহৰ অর্থনীতি দ্বৈত অর্থনীতি আৰু ইয়াক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি-

(a) পুজিবাদী খণ্ড(The Capitalist Sector)

(b) জীৱিকা নির্বাহ কাৰী খণ্ড (The Subsistence Sector)

পুজিবাদী খণ্ড হ'ল অর্থনীতিৰ সেইটো অংশ যিয়ে পনঃ উৎপাদন যোগ্য মূলধন ব্যৱহাৰ কৰে। ইয়াত মূলধনৰ ব্যৱহাৰ সম্পূর্ণৰূপে পুজিবাদী খণ্ডৰ অধীনত থাকে। য'ত তেওঁলোকে শ্রমিকৰ সেৱা ভাৰাত লয়। এই খণ্ডত মানুহবোৰ সাধাৰণতে উন্নত, শিক্ষিত, অত্যাধুনিক আৰু দক্ষ। এই খণ্ডই লাভ আহৰণৰ উদ্দেশ্যে শ্রমিকসকলক মজুৰিৰ বিনিময়ত খনি, কাৰখানা আৰু উদ্যান ইত্যাদিত নিয়োগ কৰে। এই খণ্ডত জনমূৰি উৎপাদন যথেষ্ট বেছি। আনহাতে জীৱিকা নির্বাহ কৰী খণ্ড হ'ল অর্থনীতিৰ সেইটো অংশ যিয়ে পুনঃ উৎপাদনযোগ্য মূলধন ব্যৱহাৰ নকৰে। এই খণ্ডত জনমূৰি উৎপাদন যথেষ্ট কম আৰু মানুহবোৰো সাধাৰণতে পিচপৰা, অশিক্ষিত আৰু অদক্ষ হোৱা দেখা যায়।

এই খণ্ডৰ প্ৰধান সমস্যাটো হ'ল অপৰ্যাপ্ত শ্ৰমিক সকলক লাভজনক নিয়োগ প্ৰদান কৰাটো । নতুন উদ্যোগ স্থাপন বা প্ৰচলিত উদ্যোগৰ সম্প্ৰসাৰণ অথবা জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰী খণ্ডৰ পৰা জীৱন নিৰ্বাহৰ মজুৰিৰ হাৰত উদ্বৃত্ত শ্ৰমিক সকলক স্থানান্তৰ কৰাৰ জৰিয়তে ই সম্ভৱ হ'ব পাৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল শ্ৰমৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনশীলতা কম থকা জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰী খণ্ডৰ পৰা উচ্চ মজুৰি আৰু শ্ৰমৰ উচ্চ প্ৰান্তিক উৎপাদনশীলতা থকা পুজিবাদী খণ্ডলৈ শ্ৰমৰ গতিশীলতা।

পুনঃউৎপাদনযোগ্য মূলধনঃ কোনো ব্যক্তি, অংশীদাৰী ব্যৱসায় বা নিগমে ব্যৱহাৰ কৰা বা অধিক উৎপাদনৰ উদ্দেশ্য ব্যৱহাৰ কৰিব পৰাকৈ পৰ্যাপ্ত পৰিমানে উপলব্ধ সম্পদ (টকা-পইচা বা সম্পত্তি)

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা কওক-

(ক) পুজিবাদী শ্ৰেণীৰ সঞ্চয় কম (সঁচা/মিছা)

(খ) বেছিভাগ অনুন্নত দেশেই অত্যাধিক জনসংখ্যাৰ বোজা বহন কৰে (সঁচা/মিছা)

প্ৰশ্ন ২ঃ Lewis এ আগবঢ়োৱা অনুসৰি পুজিবাদী খণ্ডৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰক। (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

.....

.....

.....

.....

৫.৩.২ পুজিবাদীৰ উদ্বৃত্ত (Capitalist Surplus)

পুজিবাদী শ্ৰেণীৰ মূখ্য উদ্দেশ্য হ'ল সৰ্বোত্তম লাভ আহৰণ কৰা। পুজিবাদীৰ মজুৰি আৰু শ্ৰমৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনশীলতাৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যই হ'ল পুজিবাদীৰ উদ্বৃত্ত। পুজিবাদী সকলে জীৱিকা 'নিৰ্বাহ কাৰী খণ্ডৰ পৰা শ্ৰম আহৰণ কৰে। এই শ্ৰমিক সকলৰ উৎপাদনলৈ অৱদান তেওঁলোকৰ প্ৰাপ্য মজুৰিতকৈ অধিক। এনেদৰেই পুজিবাদী খণ্ডত উদ্বৃত্তৰ সৃষ্টি হয়। অধ্যাপক Lewis এ ইয়াকে পুজিবাদীৰ উদ্বৃত্ত বুলি অভিহিত কৰিছে। উদ্যোক্তা সকলে এই উদ্বৃত্তখিনি নতুন মূলধনী সম্পদত পুনৰ বিনিয়োগ কৰে। ই অৰ্থনীতিত মূলধন গঠনত সহায় কৰে। এই বিনিয়োগে জীৱিকা নিৰ্বাহকাৰী খণ্ডৰ পৰা লৈ অহা নিবনুৱা শ্ৰমিক সকলৰ বাবে নতুন নিয়োগৰ সৃষ্টি কৰে। পূজিবাদীৰ মজুৰিৰ হাৰত শ্ৰমৰ যোগান সম্পূৰ্ণ স্থিতিস্থাপক বুলি ধৰা হয়। এইদৰে পুজিবাদীৰ প্ৰচলিত মজুৰিৰ হাৰত শ্ৰমিক সকল উপলব্ধ হৈ থাকে। উদ্বৃত্ত সৃষ্টিৰ এই চক্ৰীয় প্ৰক্ৰিয়া বিনিয়োগ বৃদ্ধি হৈ থাকে। উদ্বৃত্ত

সৃষ্টিৰ এই চক্রীয় প্রক্রিয়া বিনিয়োগ বৃদ্ধি আৰু শ্রমিকৰ চাহিদা বৃদ্ধিয়ে অনুন্নত অৱস্থাৰপৰা উন্নয়নশীলতাৰ দিশত গতি প্রদান কৰে। চমুকৈ, অর্থনৈতিক উন্নয়ন তেতিয়ালৈকেহে চলি থাকে যেতিয়ালৈকে মূলধন শ্রমৰ অনুপাত বৃদ্ধি হৈ থাকে, শ্রমৰ যোগান অস্থিতিস্থাপক হৈ থাকে আৰু উদ্বৃত্ত শ্রমিক অদৃশ্য নহয়।

৫.৪ Lewis তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

এই তত্ত্বটো তত্ত্বগত আৰু প্রায়োগিক দিশত নিম্ন উল্লেখিত ধৰণে সমালোচিত হৈছে-

- **অবাস্তব অভিধাৰণা ঃ** এই তত্ত্বটোৱে জীৱিকা নির্বাহকাৰী খণ্ডৰ পৰা শ্রমৰ যোগান সম্পূর্ণ শেষ হৈ নোযোবাৰ লৈকে পুজিবাদী খণ্ডত স্থিৰ মজুৰিৰ হাৰৰ কথা কৈছে। যিটো সম্পূর্ণ অবাস্তব ধাৰণা।
- **সীমিত পৰিমানৰ দক্ষ শ্রমিক ঃ** অধ্যাপক Lewisএ নিজেও স্বীকাৰ কৰিছে যে দক্ষ শ্রমিকৰ সীমিত যোগানটো এটা সাময়িক সমস্যা। যিটো শ্রমিক সকলক প্রশিক্ষণৰ যোগেদি আঁতৰাব পাৰি। কিন্তু সত্যটো এয়ে যে পিচপৰা আৰু অনুন্নত অর্থনীতিত দক্ষতা গঠনৰ সমস্যাটো সহজে আঁতৰোৱা কঠিন।
- **একপক্ষীয় তত্ত্ব ঃ** অধ্যাপক Lewisএ কৃষিখণ্ডত হ'ব পৰা অগ্রগতিৰ কথা সম্পূর্ণৰূপে আওকান কৰিছে। সেয়ে ই একপক্ষীয় তত্ত্ব।
- **সঞ্চয় কেবল পুজিবাদী খণ্ডতে কৰা নহয় ঃ** উন্নয়নশীল দেশত বৃহৎ পৰিমানৰ সঞ্চয় কেবল পুজিবাদী খণ্ডই কৰা কথাটো সঁচা নহয়।
- **শ্রমৰ প্রবজন ইমান সহজ নহয় ঃ** Lewisএ তত্ত্বটোত দেখুওৱাৰ দৰে জীৱিকা নির্বাহকাৰী খণ্ডৰ পৰা পুজিবাদী খণ্ডলৈ শ্রমিকৰ প্রবজন ইমান সহজ নহয়। কাৰণ মাটি আৰু ঘৰৰ প্রতি থকা তেওঁলোকৰ আকর্ষণ।

সমালোচনা থকা সত্বেও, Lewisৰ তত্ত্বটোৰ অর্থনৈতিক উন্নয়ন প্রক্রিয়াত থকা প্রয়োজনীয়তা নুই কৰিব নোৱাৰি। ই উন্নয়নশীল দেশত মূলধন গঠনৰ ভূমিকাৰ ওপৰত আলোচনা কৰে। য'ত শ্রমিক উদ্বৃত্ত আৰু মূলধন দুর্লভ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ ঃ Lewisএ তত্ত্বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি পুজিবাদী উদ্বৃত্তৰ সংজ্ঞা দিয়ক। (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ Lewisএ তত্ত্বটোক কিয় একপক্ষীয় তত্ত্ব বুলি কোৱা হয়। (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

৫.৫ Rostow's (ৰষ্টৱ') অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰ সমূহ

অধ্যাপক W.W. Rostow ই অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰ সমূহক ৫ টা ভাগত বিভক্ত কৰিছে-

- পৰম্পৰাগত সমাজ (The Traditional Society)
- উত্তৰনৰ পূৰ্ব চৰ্ত (Pre conditions for 'take off')
- উত্তৰণ (The take off stage)
- পূৰ্ণতাৰ দিশত যাত্ৰা (The drive to maturity)
- উচ্চ গন উপভোগৰ স্তৰ (The age of High Mass Consumption)

৫.৫.১ স্তৰ ১ ঃ পৰম্পৰাগত সমাজ (The traditional Society)

অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ প্ৰথম স্তৰটো হৈছে পৰম্পৰাগত সমাজ। ই হ'ল পুৰণি প্ৰযুক্তি আৰু ভৌতিক জগতৰ প্ৰতি পুৰণি দৃষ্টিভঙ্গীৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত এখন সমাজ। এনে সমাজত অৰ্থনৈতিক কাৰ্যাৱলী সমূহ একেবাৰে সাধাৰণ আহিলাৰ সহায়ত সম্পন্ন আৰু কেৱল মাত্ৰ ঘৰুৱা চাহিদা পূৰণৰ অৰ্থহে ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু ইয়াৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে পৰম্পৰাগত সমাজ স্থবিৰ। কৃষি কাৰ্যৰ অধীনত অধিক ভূমিৰ ব্যৱহাৰৰ যোগেদি কৃষিৰ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰিব পাৰি। কিন্তু ক্ৰমহ্ৰাসমান প্ৰতিদানৰ ভিত্তিতহে কৃষিৰ উৎপাদন বৃদ্ধি হয়। এনে সমাজৰ গাঠনি আছিল শৃংখলানুক্ৰমিক য'ত পৰিয়াল, ধৰ্ম, জাতি-প্ৰজাতিৰ সংযোগে এক মূখ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল। ধনী অভিজাত শ্ৰেণী আৰু বৃহৎ ভূমিৰ গৰাকীৰ ইচ্ছা আৰু আকাংশাৰ দ্বাৰা এই সমাজৰ কাৰ্যপ্ৰণালী প্ৰভাৱিত হৈছিল। এইদৰে পৰম্পৰাগত সমাজৰ মূখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল-কৃষিৰ প্ৰাধান্য, পৰিয়াল আৰু জাতি প্ৰথাৰ গুৰুত্ব, নিৰ্দিষ্ট সামাজিক গোটৰ হাতত ক্ষমতাৰ কেন্দ্ৰীভূত কৰণ, বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি বিদ্যা সম্পৰ্কে প্ৰায় অজ্ঞতা, উচ্চ জন্ম আৰু মৃত্যু হাৰ, উন্নয়নৰ সা-সুবিধাৰ বিষয়ে অজ্ঞতা, ঘৰুৱা প্ৰয়োজন পূৰণতেই অৰ্থনৈতিক কাৰ্যাৱলীৰ সীমাবদ্ধতা।

৫.৫.২ স্তৰ ২ ঃ উত্তৰণৰ পূৰ্ব চৰ্ত (Pre Conditions for take-off)

উত্তৰণৰ পূৰ্ব চৰ্ত স্তৰটোৱে প্ৰকৃততে এইটো স্তৰক বুজায় য'ত উৎপাদনৰ সকলোবোৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান-ভূমি, শ্ৰমিক, মূলধন আৰু উদ্যোক্তা সাংগ্ৰহিত কৰা হয়। এই স্তৰত প্ৰযুক্তিৰো উপাদানসমূহ উন্নত আৰু বিকশিত হয়। উদ্যোক্তাসকলে সঞ্চয় কৰিবলৈ আৰু লাভৰ শংকা বহন কৰিবলৈ আগবাঢ়ি আহে। অৰ্থনীতিৰ উদ্যোগীকৰণ আৰু ৰাষ্ট্ৰিক একীভূত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান ৰাজনৈতিক বাধাসমূহ আঁতৰি যায়। ইয়ে এক সংহত অৰ্থনীতিৰ পথ প্ৰশস্ত কৰে। কৃষি খণ্ডত উৎপাদন বিপ্লৱে দেখা

দিয়ে। তথাপিও এই স্তৰত দৃষ্টিভঙ্গী আৰু সাংগঠনিক ধৰণৰ মন্থৰ পৰিবৰ্তন দেখা যায়। পৰম্পৰাগত আঁসোবাহ সমূহ আঁতৰি যোৱাৰ লগে লগে অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ ধাৰণাটো আৰম্ভ হয়। বৃত্তিগত, ভৌগোলিক আৰু সামাজিক গতিশীলতাও দেখা দিয়ে। আমদানি প্ৰতিকল্প উদ্যোগে গঢ় লৈ উঠে। মৃত্যু হাৰ কমে যদিও জন্মৰ হাৰ একেই থাকে। জনসংখ্যাৰ বোজা বাঢ়ি যায়।

Rostow ৰ মতে, ধাৰাবাহিক উদ্যোগিক উন্নয়নৰ পূৰ্ব চৰ্ত বাবে সাধাৰণতে ৩টা অনা-উদ্যোগিক খণ্ডত বহুল পৰিবৰ্তনৰ প্ৰয়োজন। সেইবোৰ হ'ল-

(i) সামাজিক মূলধন গঠন

(ii) কৃষিত প্ৰযুক্তি বিপ্লৱৰ আগমন

(iii) বৈদেশিক বানিজ্য সম্প্ৰসাৰণ

ইয়াৰ উপৰিও প্ৰত্যাৰপনৰ বাবে এক সামাজিক পৰিবৰ্তনৰো প্ৰয়োজন। ইয়াৰ বাবে এক নিৰ্দিষ্ট সামাজিক দৃষ্টিভঙ্গী প্ৰত্যাশা আৰু মূল্যবোধৰ পৰিবৰ্তনৰ প্ৰয়োজন। মানুহে প্ৰগতি বিচাৰিব লাগিব আৰু বিকাশ সম্ভৱপৰ বুলি বিশস্ত হ'ব লাগিব।

৫.৫.৩ স্তৰ ৩ ঃ উত্তৰণৰ (The take-off Stage)

উত্তৰণ হ'ল কোনো এখন সমাজৰ ক্ৰম বিকাশৰ এক নিৰ্ণায়ক স্তৰ য'ত বৃদ্ধি সমাজৰ এক স্বাভাৱিক চৰ্ত হিচাপে পৰিগণিত হয়। সাধাৰণতে কোনো প্ৰবল উদ্দীপকৰ বাবে উত্তৰণৰ স্তৰ আৰম্ভ হয়। যি উদ্দীপক হ'ব পাৰে কোনো ৰাজনৈতিক জাগৰণ, প্ৰযুক্তি- কৌশলৰ উদ্ভাৱন নাইবা কোনো আন্তজাৰ্তিক পৰিৱেশ। বিভিন্ন খণ্ডৰ সম্প্ৰসাৰণ এ অৰ্থনীতিৰ গাঁথনি পৰিবৰ্তন আনে, যি স্বয়ং বহনক্ষম বৃদ্ধিৰ ওপৰত কাৰ্য কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। এবাৰ অৰ্থনৈতিক শক্তি সমুহে অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়াটো ত্বৰান্বিত কৰে। এই স্তৰত অৰ্থনীতি কোনো বহিঃৰ সাহাৰ্য্য নোহোৱাকৈ অগ্ৰগতি লাভ কৰে। নতুন উদ্যোগ প্ৰতিষ্ঠান হয়, যিয়ে উদ্বৃত আহৰণ কৰে। বিনিয়োগৰ হাৰ বৃদ্ধি হয়। নতুন উদ্ভাৱন ঘটে। কিন্তু উত্তৰণৰ সময়সীমা হ্ৰস্বম্যাদী হোৱা দেখা যায়। সাধাৰণতে এই স্তৰ দুই বা তিনি দশক জুৰি ব্যাপ্ত হয়। এইদৰে উত্তৰণৰ স্তৰৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল - উৎপাদনশীল উদ্যোগৰ বাবে নতুন সম্ভাৱনা, উদ্যমিতাৰ বিকাশ আৰু মূলধন গঠনৰ হাৰ বৃদ্ধি , বৈদেশিক মূলধন সহায়ক কিন্তু অপৰিহাৰ্য চৰ্ত নগয়, সৰ্ব্বোচ্চ বা পুনৰ বিনিয়োগ যোগ্য উদ্বৃত্ত আহৰণ কৰা অগ্ৰণী খণ্ডৰ আগমন যিয়ে উৎপাদনশীল বিনিয়োগত সহায় কৰে। বৈদেশিক বাণিজ্যই বিনিয়োগৰ হাৰ বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগায়, চাহিদা বৃদ্ধি হয়, প্ৰযুক্তি কৌশলৰ বিকাশ ঘটে, চৰকাৰী নীতি- অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ সহায়ক হয়, বহনক্ষম আৰু স্বয়ংক্ৰিয় বৃদ্ধিৰ বাবে অৰ্থনৈতিক জাগৰণ ইত্যাদি।

৫.৫.৪ স্তৰ ৪ ঃ পূর্ণতাৰ দিশত যাত্রা (The drive to maturity)

এই সময়ছোৱাত বহুতো কাৰিকৰী পৰিবর্তন ঘটে আৰু সমাজে কাৰিকৰী পৰিপূর্ণতা লাভ কৰে। নতুন উৎপাদন কৌশল আৱিষ্কাৰ হয় আৰু পুৰণি কৌশল বিলুপ্ত হয়। এই সময়ছোৱাত সঞ্চয় আৰু বিনিয়োগৰ হাৰে এনে এক মাত্রা লাভ কৰে যে অর্থনৈতিক উন্নয়নে স্বয়ং ক্রিয়তা লাভ কৰে। দ্রুত গতিত ৰপ্তানি বৃদ্ধি হয়। অর্থনীতিয়ে পৰিপূর্ণতাৰ দিশত ধাৱমান হোৱাৰ লগে লগে সামগ্রিক গড় মূলধন বৃদ্ধি হয়। নতুন প্রযুক্তি কৌশল প্রয়োগৰ লগে লগে উদ্যোগীকৰণৰ ও ব্যাপক সম্প্রসাৰণ হয়। ৰাষ্ট্র স্বনির্ভৰশীল হয়। নতুন অগ্রণী খণ্ডৰ সৃষ্টি হয়। গ্রাম্য কার্যাৱলীত নিয়োজিত জনসংখ্যাৰ অনুপাত হ্রাস পায়। মানুহে চহৰত বসবাস কৰিবলৈ পচন্দ কৰে। শ্রমিকৰ কাৰিকৰী দক্ষতা বাঢ়ে। প্রকৃত মজুৰি বৃদ্ধি পায়। শ্রমিকসকলে অধিক অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক নিৰাপত্তাৰ বাবে নিজকে নিজে সংগঠিত কৰে. পূর্ণতাৰ দিশত যাত্রা স্তৰৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য সমূহ হ'ল- শ্রমিকৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, প্রকৃত মজুৰি বৃদ্ধি, শ্রমিকৰ সংগঠন, মার্জিত নম্র আৰু সুদক্ষ পৰিচালকৰ আগমন, ১০% ৰপৰা ২০% বিনিয়োগৰ হাৰ বৃদ্ধি, প্রযুক্তি কৌশলৰ পৰিবর্তনৰ জৰিয়তে প্রযুক্তিৰ পৰিপূর্ণতা, দ্রুত ৰপ্তানি বৃদ্ধি, গ্রামাঞ্চলৰ পৰা নগৰলৈ জনসংখ্যাৰ স্থানান্তৰ পৃথিৱীৰ উন্নত জাতি সমূহৰ মাজত অর্থনীতিৰ তাৎপর্যপূর্ণ মানদণ্ড আহৰণ ইত্যাদি।

৫.৫.৫ স্তৰ ৫ ঃ উচ্চ গণ উপভোগৰ স্তৰ (The stage of high Mass Consumption)

এইটো স্তৰত দেশৰ মনোযোগ উৎপাদনৰ পৰা উপভোগলৈ আৰু মানৱ কল্যানৰলৈকে সলনি হোৱা দেখা যায়। মানুহবোৰো গাঁৱৰ পৰা চহৰলৈ প্রবজন হয়, গাড়ী-মটৰ, দীর্ঘস্থায়ী উপভোগৰ সামগ্রী আৰু ঘৰুৱা সা-সৰঞ্জামৰ ব্যাক ব্যৱহাৰ হোৱা দেকা যায়। এই স্তৰৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল- আৰাম আৰু বিলাসী সামগ্রীৰ উপভোগ বৃদ্ধি, মানুহৰ জীৱন ধাৰণ মানদণ্ডৰ উন্নতি, সমাজে ৰাষ্ট্রৰ কল্যানমূলক অভিধাৰণা কৰে, সামগ্রিক আৰু গড় আয় বৃদ্ধি, এইটো উপভোগৰ সার্বভৌমত্বৰ সময়, গাঁৱৰ পৰা চহৰলৈ জনসংখ্যাৰ প্রবজন ঘটে, আর্থিক নিৰাপত্তা বৃদ্ধি হয়, নিয়োগৰ সুবিধা বৃদ্ধি হয়, গাড়ী-মটৰ, দীর্ঘস্থায়ী উপভোগৰ সামগ্রী আৰু ঘৰুৱা সা-সৰঞ্জামৰ ব্যাপক ব্যৱহাৰ হোৱা দেখা যায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা লিখক-

(ক) অধ্যাপক ...ই অর্থনৈতিক বিকাশৰ প্রক্রিয়াটো তিনিটা স্তৰত ভাগ কৰিছিল (সঁচা/ মিছা)

(খ) পৰম্পৰাগত সমাজত কৃষিৰ প্রাধান্য নাছিল। (সঁচা/ মিছা)

প্রশ্ন ৬ ঃ পৰম্পৰাগত সমাজৰ বৈশিষ্ট্য সমূহ কি কি? (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

প্রশ্ন ৭ ঃ 'উত্তৰণ' স্তৰ বুলিলে কি বুজে? (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

৫.৬ Rostow's ৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰৰ সমালোচনা

অধ্যাপক Rostow ৰ তত্ত্বটো নিম্ন উল্লেখিত দিশত সমালোচনা কৰিব পাৰি-

- উন্নয়নৰ কাৰণে পৰম্পৰাগত সমাজৰ প্রয়োজন নাই- সমালোচকৰ মতে এইটো সত্য নহয় যে সকলো দেশে পৰম্পৰাগত সমাজৰ প্রথম স্তৰটো মাজেৰে পাৰ হ'ব লাগিব। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ, কানাজ, নিউনিলেণ্ড আৰু অষ্ট্রেলিয়া আদি দেশৰ সৃষ্টি পৰম্পৰাগত সমাজৰ অবিহনে হৈছে।
- পূর্বচর্ত উত্তৰনৰ আগত নহবও পাৰে- সমালোচকৰ মতে, পূর্ব চর্ত স্তৰটো উত্তৰণ স্তৰৰ আগত হোৱাটো অপৰিহার্য নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে কৃষি বিপ্লব আৰু পৰিবহনৰ আর্জিত সামাজিক মূলধন উত্তৰনৰ আগত হ'ব লাগিব বুলি কোনো কথা নাই।
- বিভিন্ন স্তৰৰ সংঘাত- বহুতো দেশত উত্তৰণৰ স্তৰতে কৃষিৰ বিকাশ চলি থাকে। ই বিভিন্ন স্তৰৰ মাজত এক উল্লেখযোগ্য সংঘাত প্রতিয়মান কৰে।
- ভিত্তিহীন- অধ্যাপক Rostow ত এটা স্তৰৰ পৰা আনটো স্তৰক পৃথক কৰি দেখুওৱাৰ বাবে কোনো স্পষ্ট ভিত্তি আগবঢ়োৱা নাই। সেইবাবে এটা বিশেষ স্তৰ কেতিয়া আৰম্ভ হয় আৰু অন্য এটা কেতিয়া শেষ হয় ইয়াক ঠিৰাং কৰাতো কঠিন।
- অনিশ্চয়তা- Rostow ৰ স্তৰসমূহে কেৱল মাত্র বিভিন্ন স্তৰৰ ক্রম হে বিশ্লেষণ কৰে। ই অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ঘটনাক্রমৰ পূর্বানুমান কৰাত ব্যর্থ হৈছে। লগতে পঞ্চম স্তৰত কি হ'ব সেইটো Rostow ৰ উন্নয়ন বিশ্লেষণৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত।

৫.৭ অধ্যায়টিত পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অধ্যাপক Lewisত অর্থনৈতিক বিকাশৰ প্রক্রিয়াটো উন্নয়নশীল দেশ সমূহৰ প্রসংগত অর্থনীতিৰ দ্বৈত খণ্ডত অধ্যয়ন কৰিছে।
- Lewisৰ মতে, অনুন্নত দেশসমূহৰ দ্বৈত অর্থনীতি থাকে আৰু সেয়েহে ইয়াক দুটা খণ্ডত বিভক্ত কৰিব পাৰি-পুজিবাদী খণ্ড আৰু শ্রমিক কৰী খণ্ড।
- পুঁজিবাদী খণ্ড আৰু শ্রমিক কাৰি খণ্ডৰ সম্পর্কটো হ'ল এয়ে যে পুজিবাদী খণ্ডৰ সম্প্রসাৰণৰ লগে লগে শ্রমিক কাৰি খণ্ডৰ পৰা শ্রমিক আহৰণ কৰে।
- পুজিবাদী খণ্ডৰ মূল্য উদ্দেশ্য হ'ল তেওঁলোকৰ সর্ৱোচ্চ লাভ আহৰণ কৰা। পুজিবাদীৰ উদ্বৃত্ত হ'ল শ্রমৰ প্রান্তিক উৎপাদনশীলতা আৰু পুজিবাদী মজুৰিৰ মাজত পার্থক্য।
- পুজিবাদীৰ উদ্বৃত্ত উদ্যোক্তাসকলৰ দ্বাৰা নতুন মূলধনী সম্পদত পুনৰ বিনিয়োগ কৰা হয়। ইয়ে অর্থনীতিত মূলধন গঠন কৰে আৰু পৰিণতিত অর্থনৈতিক উন্নয়ন সম্ভৰ হয়।
- অধ্যাপক W.W Rostow এ অর্থনৈতিক বিকাশৰ প্রক্রিয়াটোক ৫ টা ভাগত বিভক্ত কৰিছে- পৰম্পৰাগত সমাজ, উত্তৰণৰ পূর্ব চর্ত, উত্তৰণ, পূর্ণতাৰ দিশত যাত্রা আৰু উচ্চ গন উপভোগৰ স্তৰ।
- উন্নয়নৰ ধৰণে বিভিন্ন স্তৰৰ মাজত উল্লেখনীয় সংঘাত সৃষ্টি কৰে।
- Rostow ৰ স্তৰসমূহে কেৱল মাত্র বিভিন্ন স্তৰৰ ক্রম হে বিশ্লেষণ কৰে। ই অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ঘটনাক্রমৰ পুর্বানুমান কৰাত ব্যর্থ হৈছে। লগতে পঞ্চম স্তৰত কি হ'ব সেইটো Rostow ৰ উন্নয়ন বিশ্লেষণৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত।

৫.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Agarwal, R.C., Economics of Development & Planning, First Edition, 2002
2. Meier, G.M., & James E. Rauch, Leading Issies in Economic Development, Eight Edition, 2009
3. Ray. Debraj, Development Economics, 2002
4. Thiruall, A.P., Economics of Development , Ninth Edition, 2001
5. Todaro, Michael P and Stephen C. Smith, Economic Development, Tenth Edition, 2009

৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰ সমূহঃ

১। (ক) মিছা

(খ) সঁচা

২। পুজিবাদী খণ্ড হ'ল অর্থনীতিৰ সেইটো অংশ যিয়ে পুন উৎপাদনযোগ্য মূলধন ব্যৱহাৰ কৰে। ইয়াত মূলধনৰ ব্যৱহাৰ সম্পূর্ণৰূপে পুজিবাদী খণ্ডৰ অধীনত থাকে। য'ত তেওঁলোকে শ্রমিকৰ সেৱা ভাৰাত লয়। ই ব্যক্তিগত বা ৰাজহুৱা হ'ব পাৰে। এই খণ্ডত গড় উৎপাদন বেছি হয়।

৩। পুজিবাদীৰ মজুৰি আৰু শ্রমৰ প্রান্তিক উৎপাদনশীলতাৰ মাজত থকা পার্থক্যই হ'ল পুজিবাদীৰ উদ্বৃত্ত। পুজিবাদী সকলে জীৱিকা নির্বাহ কৰি খণ্ডৰ পৰা শ্রম আহৰণ কৰে। এই শ্রমিক সকলৰ উৎপাদনলৈ অৱদান তেওঁলোকৰ প্রাপ্য মজুৰিতকৈ অধিক। এনেদৰেই পুজিবাদীখণ্ডত উদ্বৃত্তৰ সৃষ্টি হয়। অধ্যাপক Lewis এ ইয়াকে "পুজিবাদীৰ উদ্বৃত্ত বুলি অভিহিত কৰিছে।

৪। অধ্যাপক Lewis এ কৃষিখণ্ডত হ'বপৰা অগ্রগতিৰ কথা সম্পূর্ণৰূপে আওকান কৰিছে। সেয়ে ই একপক্ষীয় তত্ত্ব। উদ্যোগিক খণ্ডৰ বিকাশৰ লগে লগে খাদ্য, কেঁচা সামগ্রীৰ চাহিদা বাঢ়ি যায়। যাৰ ফলস্বৰূপে কৃষি খণ্ডত বিকাশ ঘটে।

৫। (ক) মিছা

(খ) মিছা

৬। পৰম্পৰাগত সমাজৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল- কৃষিৰ প্রাধান্য, পৰিয়াল আৰু জাতি প্রথাৰ গুৰুত্ব, নির্দিষ্ট সামাজিক গোটৰ হাতত ক্ষমতাৰ কেন্দ্রীভূত কৰণ, বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তি বিদ্যা সম্পর্কে প্রায় অজ্ঞতা, উচ্চ জন্ম আৰু মৃত্যু হাৰ, উন্নয়নৰ সা-সুবিধাৰ বিষয়ে অজ্ঞতা, ঘৰুৱা প্রয়োজন পূৰণতেই অর্থনৈতিক কার্যাৱলীৰ সীমাবদ্ধতা ইত্যাদি।

৭। ই এনে এক সময় য'ত বৃদ্ধি সমাজৰ এক স্বাভাৱিক চর্ত হিচাপে পৰিগনিত হয়। সাধাৰণতে কোনো প্রবল উদ্দীপকৰ বাবে উত্তৰণৰ স্তৰ আৰম্ভ হয়। যি উদ্দীপক হ'ব পাৰে কোনো ৰাজনৈতিক জাগৰণ, প্রযুক্তি কৌশলৰ উদ্ভাৱন নাইবা কোনো আন্তজার্তিক পৰিৱেশ। বিভিন্ন খণ্ডৰ সম্প্রসাৰণে অর্থনীতিৰ গাঁঠনি পৰিবর্তন আনে, যি স্বয়ং বহনক্ষম বৃদ্ধিৰ ওপৰত কার্য কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। এই স্তৰত অর্থনীতিয়ে কোনো বহিঃৰ সাহার্য্য নোহোৱাকৈ অগ্রগতি লাভ কৰে। নতুন উদ্যোগ প্রতিষ্ঠা হয়, যিয়ে উদ্বৃত্ত আহৰণ কৰে। বিনিয়োগৰ হাৰ বৃদ্ধি হয়। নতুন উদ্ভাৱনে উন্নয়নক অধিক তৰান্বিত কৰে।

৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰে প্ৰায় ৭৫ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক) -

১। 'পূৰ্ণতাৰ দিশত যাত্ৰা' ধাৰণাটোৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

২। 'উত্তৰণৰ পূৰ্ব চৰ্ত' স্তৰটো চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

৩। Lewis ৰ আৰ্হি মতে বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়াটো বৰ্ণনা কৰক।

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ প্ৰায় ৩০০-৫০০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)-

১। Lewis ৰ তত্ত্বটো চিত্ৰৰ সহায়ত চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

২। উত্তৰৰণ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰক। এই স্তৰৰ চৰ্তাৱলী আৰু গুৰুত্ব উল্লেখ কৰক।

৩। Rostow ৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ স্তৰৰ সীমাবদ্ধতাসমূহ উল্লেখ কৰক।

*****

অধ্যায় ৬ ঃ সুসম আৰু অসম বিকাশ

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয় /পাতনি
৬.৩ সুসম বিকাশৰ তত্ত্ব- সুসম বিকাশ আধাৰ
৬.৪ সুসম বিকাশ তত্ত্বৰ সমালোচনাত্মক মূল্যাংকন
৬.৫ অসম বিকাশৰ তত্ত্ব
৬.৬ অৰ্থনীতি অসমকৰণ
৬.৭ উন্নয়নৰ পথ
৬.৮ অসম বিকাশ তত্ত্বৰ সমালোচনাত্মক মূল্যাংকন
৬.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৬.১০ অধিক জানিবলৈ
৬.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৬.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৬.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- সুসম বিকাশ আৰু অসম বিকাশৰ ধাৰণা দুটা বুজি পাব
- বিকাশ প্ৰক্ৰিয়াৰ আধাৰ আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে বিভিন্ন অৰ্থনীতিবিদে আগবঢ়োৱা দৃষ্টিভংগী ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- সামাজিক অতিৰিক্ত মূলধন (Social overhead capital), প্ৰত্যক্ষভাৱে উৎপাদনশীল কাৰ্যকলাপ, উন্নয়নমূলক পন্থা আদিৰ দৰে ধাৰণা কিছুমান বহলাই ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বিকাশৰ সুসম আৰু অসম তত্ত্ব দুটাৰ সীমাৱদ্ধতাবোৰ চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৬.২ পৰিচয়

সুসম বিকাশৰ কাৰ্যকৌশল অনুসৰি অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ অৰ্থনীতিৰ বিভিন্ন খণ্ডত একেসময়তে একেলগে বিনিয়োগ কৰা উচিত। এই তত্ত্বৰ সমৰ্থকসকলৰ যুক্তি মতে যেতিয়া অৰ্থনীতিৰ সকলো খণ্ড আৰু আটাইবোৰ উদ্যোগৰ বিকাশ ঘটে তেতিয়া যথেষ্ট সংখ্যক মানুহে কৰ্মসংস্থাপন লাভ কৰে আৰু এই কথাটোৱে পৰস্পৰে উৎপাদন কৰা সামগ্ৰীবোৰৰ বাবে চাহিদাৰ সৃষ্টি কৰে। বিভিন্ন খণ্ড আৰু উদ্যোগে কৰা সামগ্ৰীবোৰৰ বাবে চাহিদাৰ সৃষ্টি কৰে।

বিভিন্ন খণ্ড আৰু উদ্যোগে পৰস্পৰৰ পৰিপূৰক হিচাপে কাম কৰে আৰু অৰ্থনীতিৰ এক সমকালীন সুসম বিকাশ সাধন কৰে। সুসম বিকাশ তত্ত্বৰ প্ৰধান সমৰ্থকসকল আছিল ৰগ্নাৰ নাৰ্স্কে, আৰ্থাৰ লিৱিচ, ৰোচেনষ্টেইন ৰোডান মীয়েৰ আৰু বল্ডৱিন।

৬.৩ সুসম বিকাশ তত্ত্ব- সুসম বিকাশ তত্ত্বৰ আধাৰ

সুসম বিকাশৰ তত্ত্বটো তিনিটা দিশেৰে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিঃ

● **যোগানৰ দিশ ঃ** এখন উন্নয়নশীল দেশৰ যোগান/ উৎপাদনৰ পৰিমাণ কম। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল নিম্ন উপাৰ্জনৰ বাবে এনে দেশবোৰত সঞ্চয়ৰ মাত্ৰাও কম হোৱাটো। সঞ্চয়ৰ পৰিমাণ কমি যোৱা মানে বিনিয়োগৰ পৰিমানো কমি যায়। বিনিয়োগৰ পৰিমাণ কমিলে মুলধন সৃষ্টিৰ মাত্ৰাও কমি যায়। দেশখনৰ উৎপাদনশীলতাতো ইয়াৰ বিৰূপ প্ৰভাৱ পৰে। উৎপাদনশীলতা নিম্ন হোৱাৰ লগে লগে মানুহৰ উপাৰ্জনো কমি যায়। অৰ্থাৎ, চাহিদাৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিবলৈ বিনিয়োগৰ পৰিমানো বঢ়াব লাগিব। যোগানৰ দিশেৰে সুসম বিকাশৰ ধাৰণাটোৱে সেয়েহে অৰ্থনীতিৰ সকলো ক্ষেত্ৰ, যেনে- কৃষি, উদ্যোগ, আভ্যন্তৰীণ ব্যৱসায়- বাণিজ্য, পৰিবহন ইত্যাদিৰ সমকালীন বিকাশ পৃষ্ঠপোষকতা কৰে।

● **চাহিদাৰ দিশ ঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰত নিম্ন আয়ৰ বাবে মানুহৰ সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰাৰ ক্ষমতাও কম হয়। ইয়াৰ ফলত চাহিদাৰ মাত্ৰাও কমি যায়। নিম্ন চাহিদাৰ ফলত বজাৰ সম্প্ৰসাৰণৰ মাত্ৰাও কম হয়। ক্ষুদ্ৰ বজাৰবোৰত হোৱা বিনিয়োগৰ মাত্ৰাও যথেষ্ট কম। সেয়েহে এনেবোৰ দেশত চাহিদাৰ মাত্ৰা বৃদ্ধি কৰিব পৰা প্ৰয়াস চলোৱা উচিত। চাহিদাৰ দিশেৰে সুসম বিকাশৰ ধাৰণাটোৱে সকলো উদ্যোগৰে সমকালীন বিকাশ ঘটোৱাৰ আহ্বান জনায়। তেতিয়াহে সকলোৱে পৰস্পৰৰ গ্ৰাহক হ'ব পাৰিব আৰু উৎপাদিত সামগ্ৰীবোৰ বিক্ৰী হ'ব।

● **খণ্ডভিত্তিক সমতা ঃ** ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল কোনো এক অৰ্থনীতিৰ সকলোবোৰ খণ্ডতে হোৱা অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন। কৃষি আৰু উদ্যোগ খণ্ড দুটা পৰস্পৰৰ পৰিপূৰক। উদ্যোগৰ প্ৰসাৰ ঘটিলে কৃষিৰো প্ৰসাৰ ঘটিব লাগিব নাইবা ইয়াৰ ওলোটাটো হ'ব পাৰে। ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ প্ৰসাৰ ঘটাৰ লগে লগে কেঁচামালৰ চাহিদা বৃদ্ধি পাব। কৃষি খণ্ডৰ প্ৰসাৰ ঘটিলেহে এই চাহিদা পূৰাব পৰাকৈ কোঁচামাল যোগান ধৰিব পৰা যাব। একেদৰে, অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়াত ঘৰুৱা বাণিজ্য আৰু বৈদেশিক বাণিজ্যৰ মাজতো সমতা স্থাপন কৰা দৰকাৰ। অধ্যাপক লিৱিচৰ মতে ঘৰুৱা খণ্ডৰ বিকাশ আৰু বৈদেশিক খণ্ডত হোৱা বিকাশৰ মাজত সমতা থকা উচিত।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা কওক-

(ক) তিনিগৰাকী আগশাৰীৰ অর্থনীতিবিদে সুসম বিকাশৰ তত্ত্বটোক লৈ নিজ নিজ দৃষ্টিভংগী প্রকাশ কৰিছে। (সঁচা/ মিছা)

(খ) সুসম বিকাশৰ তত্ত্বটোৱে কৃষিখণ্ডক আওকাণ কৰে। (সঁচা/ মিছা)

প্রশ্ন ২ ঃ সুসম বিকাশৰ ধাৰণাটোৰ সংজ্ঞা দিয়ক। (প্রায় ৫০ টা শব্দত মত দাঙি ধৰক।)

.....

.....

৬.৪ সুসম বিকাশ তত্ত্বৰ সমালোচনাত্মক মূল্যাংকন

সুসম বিকাশ তত্ত্বটোক অধ্যাপক হির্শ্বম্যান, চিংগাৰ, কুৰিহাৰা আৰু আন কেইবাগৰাকীও আগশাৰীৰ অর্থনীতিবিদে চোকা ভাষাৰে সমালোচনা কৰিছে। তেওঁলোকৰ সমালোচনাৰ ভিত্তিবোৰ তলত আলোচনা কৰা হ'লঃ

- **প্রশাসনিক অসুবিধা ঃ** সুসম বিকাশৰ নীতিয়ে উন্নয়নশীল দেশবোৰত থকা প্রশাসনিক অসুবিধাবোৰ আওকাণ কৰে। এনেবোৰ দেশৰ প্রশাসনিক ব্যৱস্থাবোৰ সিমান দক্ষ নহয়। এই কথাটোৱে অর্থনীতিক মসৃনভাৱে কাম কৰি যোৱাত বাধা দিয়ে।
- **ব্যয় বৃদ্ধি ঃ** ধাৰণাটোৰ বিপক্ষে থকা আন এটা সমালোচনা হ'ল বিভিন্ন উদ্যোগ স্থাপন কৰিবলৈ যাওঁতে উৎপাদনৰ কাৰকবোৰৰ চাহিদা বাঢ়ি যায়। ইয়াৰ ফলত মূল্য বৃদ্ধি ঘটে। মূল্য বৃদ্ধিয়ে বিনিয়োগক লাভৰহিত কৰি তোলে। সেয়েহে, সম্পদ সহজলভ্য নোহোৱাকৈ চাহিদা সৃষ্টি কৰিলে ব্যয় মূল্য বৃদ্ধি হোৱাত বাদে আন একোসুফলদায়ক ঘটনা নঘটে।
- **মূলধনৰ নাটনি ঃ** সুসম বিকাশৰ বাবে বিপুল পৰিমাণৰ মূলধন বিনিয়োগ কৰাটো প্রয়োজনীয়। কিন্তু উন্নয়নশীল দেশবোৰে নিম্ন সঞ্চয় আৰু বজাৰ ব্যৱস্থাত থকা ত্রুটি আদিৰ দৰে সমস্যাৰ বাবে কোনো খণ্ডতে বিপুল পৰিমাণৰ মূলধন বিনিয়োগ কৰিব নোৱাৰে। এনে পৰিস্থিতিত সুসম বিকাশৰ তত্ত্বটো কার্যতঃ ৰূপায়িত কৰিবলৈ গ'লে বিচৰা ধৰণৰ ফলাফল কেতিয়াও পোৱা নাযাব।
- **উপাদানৰ সামঞ্জস্যহীনতা ঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰত নিচেই সামান্য পৰিমাণৰ মূলধনৰ বিপৰীতে যথেষ্ট অধিক সংখ্যক শ্রমিক নিয়োগ কৰা হয়। এনে দেশবোৰত শ্রমিকৰ নাটনি নহয় কিন্তু মূলধন আৰু উদ্যমী দক্ষতাৰ অভাৱ দেখা যায়। উৎপাদনৰ উপাদানৰ

ক্ষেত্রত থকা এনে সামঞ্জস্যহীনতাৰ বাবে বিভিন্ন অসুবিধাৰ সৃষ্টি হয়। এনে অসুবিধাবোৰৰ বাবে এই দেশবোৰত সুসম বিকাশৰ তত্ত্বটো সফলতাৰে ৰূপায়িত কৰিব পৰা নাযায়।

- **পৰিকল্পনাৰ দিশটো আওকাণ কৰা হয় ঃ** সুসম বিকাশৰ তত্ত্বটো মূলতঃ ব্যক্তিগত উদ্যোগ পৃষ্ঠপোষকতাকাৰী অর্থনীতিৰ সৈতে জড়িত। এনে অর্থনীতিৰ বাবে পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা নাথাকে। সেয়েহে তত্ত্বটোৱে উন্নয়নশীল দেশবোৰত পৰিকল্পনাৰ ভূমিকাক আওকাণ কৰে। এনেবোৰ দেশত অর্থনীতিৰ প্রতিটো খণ্ডত সমকালীন বিনিয়োগ কৰাত চৰকাৰৰ পৰিকল্পনা নির্দেশনা আৰু সহযোগিতাৰ প্রয়োজন হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ ঃ 'যোগানৰ দিশেৰে' সুসম বিকাশৰ ধাৰণাটো কেনেকৈ ব্যাখ্যা কৰিব পৰা যায়? (প্রায় ৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ সুসম বিকাশ তত্ত্বৰ সীমাৱদ্ধতাবোৰ উল্লেখ কৰক। (প্রায় ৭০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

৬.৫ অসম বিকাশ তত্ত্ব

অধ্যাপক হির্শ্বম্যানে তেওঁৰ গ্রন্থ Strategy of Economic Development-ত অসম বিকাশ (unbalanced growth) তত্ত্বটোৰ উল্লেখ কৰিছে। তেওঁৰ তত্ত্বটোক এইছ. ডব্লিউ. চিংগাৰ, মেক্চাচ ফ্লেমিং, চি. পি. কিণ্ডল্বার্জাৰ, ডব্লিউ. ডব্লিউ. ৰ'ষ্ট', প'ল ষ্ট্রীটেন আদিৰ দৰে অগ্রণী অর্থনীতিবিদসকলে সমর্থন কৰিছে। হির্শ্বম্যানৰ মতে, ''উন্নয়ন হ'ল অভাৱসাম্যতাৰ এক শৃংখলা। ইয়াক নাইকিয়া কৰাৰ পৰিৱর্তে বর্তাই ৰাখিব লাগে। লাভ আৰু লোকচানৰ অভাৱসাম্যতা হ'ল এক প্রতিদ্বন্দ্বিতামূলক অর্থনীতিৰ লক্ষণ। যদি এটা অর্থনীতিক আগবঢ়াই নিব লাগে, তেন্তে উন্নয়নমূলক নীতিবোৰৰ কাম হ'ল উদ্বেগজনক পৰিস্থিতি, অসামঞ্জস্যতা আৰু অভাৱসাম্যতা বর্তাই ৰখা।''

অধ্যাপক হির্শ্বম্যানৰ মতে উন্নয়নশীল দেশবোৰে বিশাল পৰিমাণৰ ধনৰাশি বিনিয়োগ কৰি প্রথম অৱস্থাত এটা নাইবা দুটা কৌশলগতভাৱে গুৰুত্বপূর্ণ উদ্যোগ গঢ়ি তুলিব লাগে। উপভোক্তাৰ বাবে সামগ্রী তৈয়াৰ কৰা উদ্যোগতকৈ মূলধন সৃষ্টিকাৰী সামগ্রী তৈয়াৰ কৰা উদ্যোগ স্থাপনত অগ্রাধিকাৰ দিব লাগে। কাৰণ, মূলধন সৃষ্টিকাৰী সামগ্রী তৈয়াৰ কৰা উদ্যোগে

অর্থনৈতিক উন্নয়ন ত্বৰান্বিত কৰিব। ইয়াৰ স্বাভাৱিক ফলাফল হ'ব উপভোক্তাৰ বাবে প্রয়োজনীয় সামগ্রী তৈয়াৰ কৰা উদ্যোগৰ বিকাশ।

অনুন্নত দেশবোৰত বর্তি থকা দাৰিদ্র্যৰ অন্তহীন চক্রটো ভাঙি পেলোৱাৰ বাবে অসম বিকাশৰ তত্ত্বটো আধিক উপযুক্ত। দুখীয়া দেশবোৰৰ অর্থনীতিত আয়ৰ নিম্ন স্তৰত এক ভাৰসাম্যতাৰ স্থিতি বিৰাজ কৰে। এনে দেশৰ উৎপাদন, সামগ্রী উপভোগ, সঞ্চয় আৰু বিনিময়ৰ দিশ চাৰিটাক উপার্জনৰ একেবাৰে নিম্ন স্তৰ এটাত পৰস্পৰৰ সৈতে খাপ খোৱাকৈ মিলাই লোৱা হয়। এই ভাৰসাম্যতাৰ স্থিতিটোৱে নিজেই বিকাশৰ পথত বাধাৰূপে থিয় দিয়ে। এনে দেশত অর্থনৈতিক উন্নয়ন সাধন কৰাৰ একমাত্র কৌশলটো হ'ল উদ্দেশ্যপ্রণোদিতভাৱে এক অসম বিকাশৰ পৰিকল্পনা কৰি এই নিম্ন স্তৰৰ ভাৰসাম্যতা নাইকিয়া কৰা।

৬.৬ অর্থনীতি অসমকৰণ

তলত দিয়া খণ্ড দুটাৰ যিকোনো এটাত বিনিয়োগ কৰি অর্থনীতি এটাক অসম ৰূপ দিব পাৰি।

- সামাজিক অতিৰিক্ত মূলধন (Social Overhead Capital/ SOC)
- প্রত্যক্ষভাৱে উৎপাদনশীল কার্যকলাপ (Directly Productive Activities/DPA)

বিকাশৰ বাবে আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধা গঢ়ি তোলাৰ প্রয়োজনীয়তা থকা অর্থনীতিৰ অন্তর্গত খণ্ডবোৰকে SOC বোলা হয় । জলসিঞ্চন, শক্তি, বিদ্যুৎ, পৰিবহন, শিক্ষা, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্য আদি খণ্ড হ'ল SOC ৰ উদাহৰণ। SOC-ত কৰা বিপুল বিনিয়োগে পৰৱর্তী সময়ত DPA-ত ব্যক্তিগত বিনিয়োগক অনুপ্রাণিত কৰে । অর্থাৎ, অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ SOC দৃষ্টিভংগীৰ লক্ষ্য হ'ল অর্থনীতিত অসমতাৰ সৃষ্টি কৰি DPA-খণ্ডত ভৰিষ্যৎ বিনিযোগৰ সম্ভাৱনা উজ্বল কৰা।

DPA-ৰ আন এক অর্থ হ'ল চূড়ান্ত উৎপাদন একক। যেতিয়া অধিক বিনিয়োগৰ দ্বাৰা অর্থনীতি এটাক অসম কৰি তোলা হয়, তেতিয়া SOC কার্যকলাপৰ নাটনিয়ে উৎপাদন ব্যয় বৃদ্ধি কৰিব। এই বৃদ্ধিয়ে অৱধাৰিতভাৱে দ্রব্য মূল্যৰ স্তৰ বৃদ্ধি কৰিব। বর্দ্ধিত দ্রব্য মূল্যই অর্থনৈতিক বিকাশত বাধাৰ সৃষ্টিকৰে। ফলত এসময়ত SOC ত অধিক বিনিয়োগক উৎসাহিত কৰিবলৈ চৰকাৰৰ ওপৰত ৰাজনৈতিক হেচা পৰিব।

হির্শ্বম্যানে SOC ৰ পৰা DPA-লৈ ফালৰি কাটি যোৱা উন্নয়নক 'SOC ৰ মাত্রাধিক সামর্থৰ জৰিয়তে হোৱা উন্নয়ন' আৰু DPA ৰ পৰা SOC লৈ ফালৰি কাটি যোৱা উন্নয়নক SOC ৰ নাটনিৰ জৰিয়তে হোৱা উন্নয়ন' বুলি অভিহিত কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা কওক-

(ক) অসম বিকাশ হ'ল এক দীর্ঘম্যাদী কৌশল। (সঁচা/মিছা)

(খ) অসম বিকাশ তত্ত্বই অর্থনীতিৰ সকলোবোৰ খণ্ডৰে বিকাশ লক্ষ্যক সামৰি লয়। (সঁচা/মিছা)

প্রশ্ন ৬ ঃ 'অসম বিকাশ'ৰ ধাৰণাটোৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক। । (প্রায় ৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

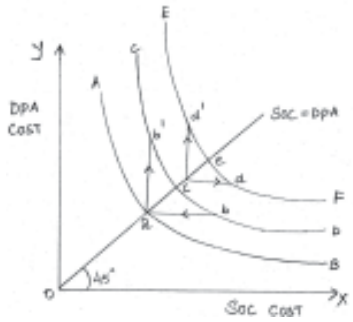
প্রশ্ন ৭ ঃ SOC আৰু DPA ৰ বিষয়ে এটি চমুটোকা লিখক। (প্রায় ৭০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

৬.৭ উন্নয়নৰ পথ

'SOC ৰ মাত্রাধিক সামর্থৰ জৰিয়তে হোৱা উন্নয়ন' আৰু 'SOC ৰ নাটনিৰ জৰিয়তে হোৱা উন্নয়ন' আৰু 'SOC ৰ নাটনিৰ জৰিয়তে হোৱা উন্নয়ন'- উন্নয়নৰ এই দুয়োটা পথকে তলৰ চিত্রখনৰ দৰে উপস্থাপন কৰিব পাৰি।

চিত্র ৬.১

ওপৰৰ চিত্রৰ AB, CD আৰু EF বক্রৰেখা (isoquants) ই DPA আৰু SOCৰ ভিন ভিন পৰিমাণ বুজাইছে। এই পৰিণামবোৰে যিকোনো প্রদত্ত বিন্দুতে একে GNP দেখুৱাব। বক্রৰেখা যিমানেই উচ্চ হ'ব GNP সিমানেই আধিক হ'ব আৰু ইয়াৰ বিপৰীতটো।

যদি SOCৰ মাত্রাধিক সামর্থৰ জৰিয়তে' হোৱা উন্নয়নৰ পথটো গ্রহণ কৰা হয়, তেন্তে উন্নয়নৰ পথ হ'ব a,b,c,d আৰু e। SOC-ত বিনিয়োগৰ পৰিমাণ ab মাত্রা বাঢ়িলে DPA বাঢ়ি abৰ সমান হ'ব। এনে ধৰণৰ বিনিয়োগে ভাৰসাম্যতা a ৰ পৰাc লৈ স্থানান্তৰ কৰিব, যিটো বিন্দু CD বক্রৰেখাত আছে আৰু ই AB বক্রৰেখাতকৈ উচ্চ।

আনহাতে, যদি SOC ৰ নাটনিৰ জৰিয়তে' হোৱা উন্নয়নৰ পথ গ্রহণ কৰা হয়, তেন্তে উন্নয়নৰ পথ হ'ব a,b,c,d .e। যেতিয়া অর্থনীতিত a,b[1] DPA কৰা হ'ব তেন্তে SOCত ab বিনিয়োগৰ প্রয়োজন হ'ব। কিন্তু ab বিনিয়োগৰ বাবে ৰাজনৈতিক হেচাৰ প্রয়োজন হ'ব। কিন্তু ab বিনিয়োগৰ বাবে ৰাজনৈতিকহেচাৰ প্রয়োজন। ভাৰসাম্যতা c বিন্দুলৈ স্থানান্তৰিত হ'ব। আকৌ, c,d[1] DPA. বিনিয়োগৰ বাবে SOCত cd বিনিয়োগৰ প্রয়োজন হ'ব। ইয়াৰ বাবেও ৰাজনৈতিক হেচাৰ প্রয়োজন। যদি চৰকাৰ cd বিনিযোগ কৰিবলৈ আগবাঢ়ি আহে, তেতিয়াহে নতুন ভাৰসাম্যতাই e বিন্দু চুব।

এই দুয়োটা উন্নয়ন পথৰ ভিতৰত প্রথম পথটো, অর্থাৎ 'মাত্রাধিক SOCৰ পথটো, অর্থাৎ.a,b,c,d .e বিন্দুস্পর্শী পথটো মসৃণ। এই পথটো , অর্থাৎ,a,b,c,d,e বিন্দুস্পর্শী পথটোত উন্নয়নৰ বাবে ৰাজনৈতিক হেচাঁৰ প্রয়োজন হয়।

৬.৮ অসম বিকাশৰ তত্ত্বৰ সমালোনাত্মক মূল্যাংকন

অসম বিকাশৰ তত্ত্বটোত কেইটামান বিসংগতি আছে। বিসংগতিকেইটা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **মৌলিক সা-সুবিধাৰ অভাৱঃ** অসম বিকাশৰ তত্ত্বটো তেতিয়াহে সফলভাৱে ৰূপায়িত কৰিব পৰা যাব যেতিয়া দেশ এখনত কেঁচামাল, শক্তি যোগান আদিৰ দৰে মৌলিক সা-সু বিধাবোৰ সহজলভ্য হ'ব। কিন্তু উন্নয়নশীল দেশবোৰত উন্নয়নৰ প্রাৰম্ভিক কালছোৱাত এনে সা-সুবিধাবোৰৰ অভাৱ হোৱা দেখা পোৱা যায়। এনে দেশত এই কৌশলটো প্রয়োগৰ ক্ষেত্রত এই অভাৱে সর্ববৃহৎ প্রতিবন্ধকৰ সৃষ্টি কৰে।
- **উপভোক্তাৰ বাবে সামগ্রী উৎপাদনকাৰী উদ্যোগবোৰক আওকাণ কৰা হয়ঃ** উপভোক্তাৰ দৃষ্টিভংগীৰে অধ্যাপক হির্শ্বম্যানৰ তত্ত্বটো এটা অসফল তত্ত্ব। কাৰণ, ই উপভোক্তাৰ বাবে সামগ্রী উৎপাদনকাৰী উদ্যোগ স্থাপন কৰাতকৈ মূলধন সৃষ্টিকাৰী সামগ্রী উৎপাদনকাৰী উদ্যোগ স্থাপনত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- **নমনীয়তাৰ অভাৱঃ** উন্নয়নশীল দেশবোৰত সম্পদ / সমল এটা খণ্ডৰ পৰা আন এটা খণ্ডলৈ স্থানান্তৰিত কৰাটো এক জটিল কাম।
- **সম্পদৰ অপব্যয়ঃ** বহুতো সমালোচকৰ মতে অসম বিকাশ পদ্ধতিয়ে যথেষ্ট পৰিমাণে সম্পদৰ অপব্যয় কৰে। অর্থনীতিৰ কিছুমান খণ্ডৰ দ্রুত বিকাশ ঘটাৰ বিপৰীতে আন

কিছুমান খণ্ড অৱহেলিত হৈ ৰয়। সুসম বিকাশৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সকলোবোৰ খণ্ডৰে সমকালীন বিকাশ ঘটাৰ লগতে সম্পদৰ অপব্যয় কৰাৰ কোনো অৱকাশ থাকিব নালাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৮ঃ উন্নয়ন পথ বুলিলে কি বুজে? (প্রায় ৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্রশ্ন ৯ঃ অসম বিকাশ তত্ত্বৰ সীমাৱদ্ধতাবোৰ উল্লেখ কৰক। (প্রায় ৭০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

৬.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সুসম বিকাশৰ কৌশল অনুসৰি অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ অর্থনীতিৰ বিভিন্ন খণ্ডত সমকালীন বিনিয়োগ কৰা উচিত।
- সুসম বিকাশৰ তত্ত্ব অনুসৰি অর্থনীতিত তিনি প্রকাৰৰ সমতা থকা উচিত। সমতা তিনিটা হ'ল- যোগানৰ দিশত সমতা, চাহিদাৰ দিশত সমতা আৰু খণ্ডভিত্তিক সমতা।
- অধ্যাপক হির্শ্বম্যানে অসম বিকাশৰ তত্ত্বটোৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।
- অধ্যাপক হির্শ্বম্যানৰ মতে উন্নয়নশীল দেশবোৰে সমকালীনভাৱে সকলো খণ্ডতে বিকাশৰ চেষ্টা কৰিব নালাগে। ইয়াৰ পৰিৱর্তে এনে দেশবোৰে এটা অথবা দুটা কৌশলগতভাৱে গুৰুত্বপূর্ণ খণ্ড নাইবা উদ্যোগত বৃহৎ পৰিমানৰ ধনৰাশি বিনিয়োগ কৰি উন্নয়ন সাধনৰ চেষ্টা চলাব লাগে।
- হির্শ্বম্যানৰ মতে অর্থনীতি অসমকৰণৰ জৰিয়তেহে উন্নয়ন সাধন কৰিব পৰা যায়। সামাজিক অতিৰিক্ত মূলধন (SOC) নাইবা প্রত্যক্ষভাৱে উৎপাদনশীল কার্যকলাপ (DPA) ৰ খণ্ড দুটাৰ যিকোনো এটাত বিনিয়োগৰ দ্বাৰা উন্নয়ন সম্ভৱ কৰি তুলিব পৰা যায়।
- অধ্যাপক হির্শ্বম্যানৰ মতে উন্নয়নৰ দুটা পথ আছে। প্রথম পথটো হ'ল SOC ৰ মাত্রাধিক সামর্থৰ জৰিয়তে হ'ব পৰা ক্রমিক উন্নয়ন (Sequence development/

SOC ৰ পৰা DPA লৈ) আৰু দ্বিতীয় পথটো হ'ল SOC ৰ নাটনিৰ জৰিয়তে হ'ব পৰা ক্রমিক উন্নয়ন (DPAৰ পৰাSOC লৈ)।

৬.১০ অধিক জানিবলৈ

1. Lekhi, R. K. & Aarti Nayar (2005). *Development and Environmental Economics,* New Delhi : Kalyani Publishers.
2. Jhingam, M.L. (1992). *Economics of Development and Planning,* Delhi: Kanark Publishers Pvt. Ltd.
3. Ray, Debraj (1998). *Development Economics,* New Jersey: Pinceton University Press.

৬.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১। (ক) সঁচা
(খ) মিছা

২। সুসম বিকাশৰ কৌশল অনুসৰি অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ অর্থনীতিৰ বিভিন্ন খণ্ডত একেসময়তে একেলগে বিনিয়োগ কৰা উচিত।

৩। এখন উন্নয়নশীল দেশৰ যোগান / উৎপাদনৰ পৰিমাণ কম। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল নিম্ন উপার্জনৰ বাবে এনে দেশবোৰত সঞ্চয়ৰ মাত্রাও কম হোৱাটো। সঞ্চয়ৰ পৰিমাণ কমি যোৱা মানে বিনিয়োগৰ পৰিমাণো কমি যায়। বিনিয়োগৰ পৰিমাণ কমিলে মূলধন সৃষ্টিৰ মাত্রাও কমি যায়। দেশখনৰ উৎপাদনশীলতাতো ইয়াৰ বিৰূপ প্রভাৱ পৰে। উৎপাদনশীলতা নিম্ন হোৱাৰ লগে লগে মানুহৰ উপার্জনো কমি যায়। অর্থাৎ, চাহিদাৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিবলৈ বিনিয়োগৰ পৰিমাণো বঢ়াব লাগিব। যোগানৰ দিশেৰে সুসম বিকাশৰ ধাৰণাটোৱে সেয়েহে অর্থনীতিৰ সকলো ক্ষেত্র, যেনে- কৃষি, উদ্যোগ, আভ্যন্তৰীণ ব্যৱসায়-বাণিজ্য, পৰিবহন ইত্যাদিৰ সমকালীন বিকাশৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰে।

৪। সুসম বিকাশৰ ধাৰণাটোৰ প্রথম সীমাৱদ্ধতাটো হ'ল যথেষ্ট সংখ্যক উদ্যোগ স্থাপনৰ পৰামর্শটো। ইয়াৰ বাবে উৎপাদনৰ প্রকৃত তথা মুদ্রা ব্যয় যথেষ্ট বৃদ্ধি পাব। পর্যাপ্ত মূলধন আহিলা, দক্ষতা, কমখৰছী শক্তি, বিত্ত তথা অন্য প্রয়োজনীয় কেঁচামাল অবিহনে এনে উদ্যোগ স্থাপন কৰাটো অর্থনৈতিকভাৱে লাভৰহিত কথা হ'ব। সুসম

বিকাশৰ পথত বিপুল পৰিমাণৰ মূলধন বিনিয়োগ কৰিব লাগে। উন্নয়নশীল দেশবোৰে সিমান পৰিমাণৰ ধন বিনিয়োগ কৰিব নোৱাৰে। কাৰণ এনে দেশত সঞ্চয়ৰ মাত্রা কম আৰু বজাৰবোৰ আসোঁৱাহ পূর্ণ। সেয়েহে এনে দেশত সুসম বিকাশ তত্ত্বটোৱে বিচৰা ধৰণৰ ফলাফল প্রদর্শন কৰাত ব্যর্থ হ'ব।

৫। (ক) মিছা

(খ) মিছা

৬। অধ্যাপক হির্শ্বম্যানে তেওঁৰ গ্রন্থ Strategy of Economic Development ত অসম বিকাশ তত্ত্বটোৰ উল্লেখ কৰিছে। এই ধাৰণাটোৰ মতে অর্থনীতিৰ সকলো খণ্ডতে সমকালীনভাৱে বিনিয়োগ কৰাৰ সলনি নির্বাচিত খণ্ডত বিনিয়োগ কৰা উচিত। অর্থনীতিৰ বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজত থকা সমতাই নহয় অসমতাইহে উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ অর্থনৈতিক বিকাশ সম্ভৱ কৰি তোলে।

৭। বিকাশৰ বাবে আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধা গঢ়ি তোলাৰ প্রয়োজনীয়তা থকা অর্থনীতিৰ অন্তর্গত খণ্ডবোৰকে SOC বোলা হয়। জলসিঞ্চন, শক্তি, বিদ্যুৎ, পৰিবহন, শিক্ষা, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্য আদি খণ্ড হ'ল SOC ৰ উদাহৰণ। SOC-ত কৰা বিপুল বিনিয়োগে পৰৱর্তী সময়ত DPA ত ব্যক্তিগত বিনিয়োগক অনুপ্রাণিত কৰে।

DPAৰ আন এটা অর্থ হ'ল চূড়ান্ত উৎপাদন একক। DPA ত অধিক বিনিয়োগ কৰাৰ ফলত যদি অর্থনীতিত অসমতাৰ সৃষ্টি হয়, তেন্তে SOC কার্যকলাপৰ নাটনিৰ ফলত উৎপাদন ব্যয় বৃদ্ধি পাব। ইয়াৰ ফলত দ্রব্যমূল্যৰ স্তৰ উর্দ্ধগামী হ'ব। দ্রব্যমূল্য বাঢ়িলে বিকাশ প্রক্রিয়াত বাধা আহি পৰিব। সময়ত SOC- ত অধিক বিনিয়োগক অনুপ্রাণিত কৰিবলৈ চৰকাৰৰ ওপৰত ৰাজনৈতিক হেচাৰ সৃষ্টি হ'ব।

৮। অধ্যাপক হির্শ্বম্যানৰ মতে উন্নয়নৰ দুটা পথ আছে। প্রথম পথটো হ'ল SOC- ৰ মাত্রাধিক সামর্থৰ জৰিয়তে হ'ব পৰা ক্রমিক উন্নয়ন (SOC- ৰ পৰা DPA লৈ) আৰু দ্বিতীয় পথটো হ'ল SOC- ৰ নাটনিৰ জৰিয়তে হ'ব পৰা ক্রমিক উন্নয়ন (DPA ৰ পৰা (SOC- লৈ)।

৯। বহুতো সমালোচকৰ মতে অসম বিকাশ পদ্ধতিয়ে যথেষ্ট পৰিমাণে সম্পদৰ অপব্যয় কৰে। অর্থনীতিৰ কিছুমান খণ্ডৰ দ্রুত বিকাশ ঘটাৰ বিপৰীতে আন কিছুমান খণ্ড অৱহেলিত হৈ ৰয়। উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ পৰিসাংখ্যিক তথ্যৰ আধাৰত সংলগ্ন প্রভাৱবোৰ নির্ধাৰণ কৰা নহয়। কিন্তু উন্নত দেশবোৰত সামাজিক অতিৰিক্ত সা-সুবিধাবোৰ পৰৱর্তী আন এক প্রজন্মই উপভোগ কৰিব পৰাকৈ উন্নত। এনে প্রভাৱৰ অধ্যয়ন কৰিবলৈ আমি উদ্যোগবোৰৰ মাজত থকা পাৰস্পৰিক নির্ভৰশীলতাৰ দিশটো চালি-জাৰি চাব লাগিব। অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ প্রাৰম্ভিক সময়ছোৱাত এনে নির্ভৰশীলতাৰ অভাৱ দেখা যায়।

৬.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক)চুটি প্ৰশ্ন (প্ৰায় ৭৫ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)-

১। মূলধনৰ নাটনিয়ে কেনেদৰে সুসম বিকাশ প্ৰক্ৰিয়াক বাধাগ্ৰস্ত কৰে?

২। সামাজিক অতিৰিক্ত মূলধন আৰু প্ৰত্যক্ষভাৱে উৎপাদনশীল কাৰ্যকলাপৰ ধাৰণা দুটা চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰায় ৩০০-৫০০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)-

১। অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ সুসম তত্ত্বটোৰ সমালোচনাত্মক ব্যাখ্যা আগবঢ়াওক।

২। হিৰ্শ্বম্যানৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ অসম তত্ত্বটোৰ সমালোচনাত্মক আলোচনা আগবঢ়াওক।

৩। SOC আৰু DPA- ৰ সহায়ত অৰ্থনীতি এটাক কেনেদৰে অসম কৰি তুলিব পৰা যায় ব্যাখ্যা কৰক।

*****

অধ্যায় ৭ ঃ অর্থনৈতিক উন্নয়নত কৃষিৰ ভূমিকা

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

৭.২ পৰিচয়

৭.৩ পৰিকল্পনাৰ সময়ত ভাৰতীয় কৃষি

৭.৪ কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ

৭.৪.১ কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ সুবিধাসমূহ

৭.৪.২ কৃষিৰ আধুনিকীৰণৰ বিপক্ষে যুক্তি

৭.৫ সেউজ বিপ্লৱ

৭.৫.১. সেউজ বিপ্লৱৰ সফলতাসমূহ

৭.৫.২. সেউজ বিপ্লৱৰ বিফলতা সমূহ

৭.৫.৩. সেউজ বিপ্লবৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণ

৭.৬ উন্নয়নশীল দেশত কৃষিৰ ভূমিকা

৭.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৭.৮ অধিক জানিবলৈ

৭.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৭.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৭.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ভাৰতৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ সময়ছোৱাত ভাৰতীয় কৃষিৰ প্রেক্ষাপট বুজিব পাৰিব।
- কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ সুবিধা আৰু অসুবিধা সমূহৰ লগতে কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ ধাৰণাটো বহলভাৱে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- সফলতা আৰু বিফলতাৰ সৈতে সেউজ বিপ্লৱৰ ধাৰণাটো বুজিব পাৰিব।
- এখন দেশৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নত কৃষিৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয়

কৃষিৰ উন্নয়নক দেশ এখনৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ভেঁটি বুলি ধৰিব পাৰি। কিয়নো কৃষিৰ উন্নয়নৰ দ্বাৰাহে প্রকৃততে ঔদ্যোগিকৰণ সম্ভৱ হ'ব পাৰে। প্রকৃত পক্ষে যদি অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ প্রক্রিয়াটো আৰম্ভ আৰু স্বয়ং বহনক্ষম কৰি তুলিব লাগে তেনেহ'লে ই নিশ্চয়কৈ কৃষিখণ্ডৰ পৰাই আৰম্ভ হ'ব লাগিব।

৭.৩ পৰিকল্পনাৰ সময়ছোৱাত ভাৰতীয় কৃষি

ভাৰতৰ বিভিন্ন পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অধীনত কৃষিৰ অগ্রগতি তলত উল্লেখ কৰা স্তৰ সমূহৰ যোগেদি আলোচনা কৰিব পাৰিঃ

● **স্তৰ ১ (প্রথম পৰিকল্পনাৰ পৰা চতুর্থ পৰিকল্পনালৈ) (সময় ১৯৫১ ৰ পৰা ১৯৭৪)ঃ**

ভাৰতবর্ষই সন্মূখীন হৈ অহা খাদ্য সমস্যাৰ সমাধান কৰাৰ লগতে কৃষিজাত কেঁচা সামগ্রী যেনে কেঁচা মৰাপাট, কেঁচা কপাহ, তৈলবীজ ইত্যাদি বৃদ্ধি কৰাই আছিল প্রথম পঞ্চ বার্ষিক পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্য। প্রথম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাত খাদ্য শস্য উৎপাদনৰ ক্ষেত্রত দেশে নির্ধাৰিত লক্ষ্য ৬২ নিযুত টনৰ বিপৰীতে ৬৭ নিযুত টন উৎপাদন ক্ষেত্রতো সামান্যভাৱে নির্ধাৰিত লক্ষ্য অতিক্রম কৰিছল। কিন্তু কুঁহিয়াৰ, মৰাপাট আৰু কপাহ ইত্যাদিৰ ক্ষেত্রত নির্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পৰা নাছিল। সেয়া যিয়ে নহওঁক দ্বিতীয়, তৃতীয় আৰু চতুর্থ পঞ্চবার্ষক পৰিকল্পনাত কৃষিৰ ক্ষেত্রত লাভ কৰা অগ্রগতি আৰু সফলতা সন্তোষজনক নাছিল। খাদ্য শস্য উৎপাদনৰ ক্ষেত্রত দ্বিতীয়, তৃতীয় আৰু চতুর্থ পৰিকল্পনাত ক্রমে নিযুত টন, ১০০ নিযুত টন আৰু ১২৯ নিযুত টন লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰা হৈছিল। কিন্তু প্রকৃততে এই পৰিকল্পনা সমূহত ক্রমে ৪০ নিযুত টন, ৭২ নিযুত টন আৰু ১০৪ নিযুত টন খাদ্য শস্য উৎপাদনৰ যোগেদি নির্ধাৰিত লক্ষ্যতকৈ কম উৎপাদন কৰা দেখা গৈছিল। ইয়াৰ উপৰিও যদিও নতুন কৃষি কৌশল বা সেউজ বিপ্লব তৃতীয় পৰিকল্পনাৰ সময়ছোৱাত সূচনা কৰা হৈছিল, কিন্তু তৃতীয় আৰু চতুর্থ পৰিকল্পনাত ই নির্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত ব্যর্থ হৈছিল। সেয়া যি নহওঁক চতুর্থ পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাত কৃষিৰ উন্নতি কল্পে বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তি কৌশলৰ প্রয়োগ প্রসাৰিত কৰাৰ উদ্দেশ্যে এক পদ্ধতিগত প্রয়াস কৰা হৈছিল।

● **স্তৰ ২ (পঞ্চম পৰিকল্পনা ৰপৰা অষ্টম পৰিকল্পনালৈ) (সময় ১৯৭৫ ৰ পৰা ১৯৯৭)ঃ**

পঞ্চম পৰিকল্পনাত কৃষি আৰু কৃষি সদৃশ খণ্ড সমূহৰ উন্নয়নৰ বাবে সচেতন প্রচেষ্টা হাতত লোৱা হৈছিল। আৰু ইয়াৰ বাবে ব্যয় আবণ্টন কৰা হৈছিল ৪৮৭০ কৌটি টকা (মুঠ পৰিকল্পনা ব্যয়ৰ ১২ %)। পঞ্চম পৰিকল্পনাৰ শেষৰ বছৰটোত খাদ্য শস্যৰ প্রকৃত উৎপাদন হৈছিল ১৩২ নিযুত টন। নির্ধাৰিত লক্ষ্য ৰচপ্ত নিযুত টনৰ তুলনাত প্রথমবাৰৰ বাবে এই উৎপাদনে নির্ধাৰিত লক্ষ্য অতিক্রম কৰিছিল। আকৌ ষষ্ঠ পৰিকল্পনাও কৃষিৰ উৎপাদনৰ ক্ষেত্রত সফল হৈছিল। নির্ধাৰিত উন্নয়নৰ লক্ষ্য ৩.৮ %) ৰ বিপৰীতে কৃষিখণ্ডই ৪.৩ % উন্নয়ন লাভ কৰিছিল। চৰকাৰে এই সফলতাক দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লৰ বুলি অভিহিত কৰিছিল। ১৯৮৩-৮৪ ৰ পৰা সূচনা কৰা দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লৱে কৃষক সকলকৈ বিভিন্ন উপাদান আৰু সেৱাৰ বর্ধিত যোগান, কৃষিৰ সম্প্রসাৰণ আৰু উন্নতৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। ইয়াৰ উপৰিও দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লৰ দেশৰ পূব আৰু মধ্যাংশৰ ৰাজ্যসমূহলৈ সম্প্রসাৰিত হৈছিল। সপ্তম আৰু অষ্টম পৰিকল্পনাতো কৃষিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। এই পৰিকল্পনাসমূহত পূর্বাঞ্চলত বিশেষ ধান উৎপাদন আঁচনি, ৰাষ্ট্রীয় জলস্বেদ আঁচনি , ৰাষ্ট্রীয় তৈলবীজ উন্নয়ন প্রকল্প, সামাজিক বনানিকৰণ

ইত্যাদি হাতত লোৱা হৈছিল। অনুকূল বতৰ আৰু জলবায়ু অৱস্থাৰ দ্বাৰা আশীৰ্বাদ পুষ্ট হৈ অষ্টম পৰিকল্পনাৰ তৈলবীজ, মৰাপাট, কুঁহিয়াৰ আৰু কপাহৰ লগত জড়িত প্ৰায়বোৰ নির্ধাৰিত লক্ষ্যই সফল হৈছিল।

● **স্তৰ ৩ (নৱম পৰিকল্পনা ৰপৰা একাদশ পৰিকল্পনালৈ) (সময় ১৯৯৮ ৰ পৰা ২০১২)ঃ**

নৱম পৰিকল্পনাত কৃষিখণ্ডই আশানুৰূপ সফলতা লাভ কৰিব নোৱাৰিলে। এই পৰিকল্পনাৰ সময়ছোৱাত নির্ধাৰিত লক্ষ্য ২৫৪ নিযুত টনৰ তুলনাত খাদ্যশস্যৰ প্ৰকৃত উৎপাদন আছিল মাত্ৰ ২১২ নিযুত টন। তৈলবীজ, কুঁহিয়াৰ, কপাহ আৰু মৰাপাটৰ উৎপাদনৰ ক্ষেত্ৰতো সফলতা আছিল নির্ধাৰিত লক্ষ্যতকৈ বহুত তলত। কৃষি উৎপাদন সূচাংক (১৯৮১-৮২ =১০০) ১৯৯৭-৯৮ ত ১৬৫.৩ ৰপৰা ২০০১-০২ চনত ১৭৯.৯ লৈ বৃদ্ধি হৈ নৱম পৰিকল্পনাৰ সময়ছোৱাত এক মিশ্ৰিত ফলাফল দেখুৱাইছিল। দশম পৰিকল্পনাত প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ বহনক্ষম উন্নয়নৰ লগতে কৃষিৰ উন্নয়নৰ বাবে "আঞ্চলিকভাবে পৃথকীকৃত কৌশল" (Regionally Differentiated Strategy) গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। সেই অনুসৰি দশম পৰিকল্পনাই অব্যৱহৃত ভূমিৰ আবাদকৰণ, বৰষুণৰ পানী সংগ্ৰহ আৰু সংৰক্ষণ, শস্য বৈচিত্ৰ্যকৰণ ইত্যাদিৰ ওপৰত যোৰ দিছিল। দশম পৰিকল্পনাত উৎপাদন গুণগত মানদণ্ডৰ বীজ বিতৰণ, শস্য পুষ্টিকাৰক দ্ৰব্য, মাটি পৰীক্ষন, কীট-পতংগ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু কৃষিপামৰ আহিলা প্ৰয়োগ ইত্যাদিৰ লগত জড়িত আঁচনি প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল। দশম পৰিকল্পনাই জৈৱ কৃষি আৰু জৈৱিক সাৰৰ ব্যৱহাৰকো উদগনি যোগাইছিল। একাদশ পৰিকল্পনাত গ্ৰহণ কৰা "অন্তৰ্ভুক্ত বিকাশ" (Inclusive Growth)ৰ বাবে কৃষি আৰু সংলগ্ন সেৱা সমূহৰ পৰা বছৰি মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ ৪% উন্নয়নৰ লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰিছিল। দ্বাদশ পৰিকল্পনাৰ প্ৰথম চাৰি বছৰত নির্ধাৰিত লক্ষ্য বছৰি ৪% ৰ বিপৰীতে কৃষি আৰু সংলগ্ন খণ্ড সমূহৰ উন্নয়নৰ হাৰ আছিল ১.৬%।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ সঁচানে মিছা কওক-

(ক) ভাৰতৰ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাত কৃষিৰ উন্নয়নৰ প্ৰগতি সদায় সন্তোষজনক নাছিল। (সঁচা/মিছা)

(খ) দশম পৰিকল্পনাই জৈৱ কৃষি আৰু জৈৱ সাৰৰ ব্যৱহাৰত উদ্‌গনি যোগাইছিল। (সঁচা/মিছা)

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভাৰতৰ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ প্ৰথম স্তৰত কৃষিৰ অগ্ৰগতিৰ বিষয়ে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক। (৭০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)।

.....

.....

.....

৭.৪ কৃষি আধুনিকীকৰণ

কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ বা কৃষি পামৰ যান্ত্রিকীকৰণ বা কৃষিৰ যান্ত্রিকীকৰণ বুলিলে মানুহ আৰু জন্তুৰ শ্রম জড়িত পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ সলনি কৃষি কার্যত যন্ত্রৰ ব্যৱহাৰকে বুজায়। ই হ'ল এক প্রক্রিয়া য'ত জন্তু আৰু মানুহৰ শ্রম জড়িত জৈৱিক শক্তিৰ উৎসৰ পৰিবর্তে যান্ত্রিক শক্তিৰ উৎস যেনে ট্রেক্টৰ, থ্রেচাৰ (বীজ সিচাঁ যন্ত্র), হাৰভেচাৰ (শস্য চপোৱা যন্ত্র) পামপচেট ইত্যাদিৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যান্ত্রিকীকৰণ সম্পূর্ণ বা আংশিক হ'ব পাৰে।

কৃষিৰ আধুনিকীকৰণে অন্য উপাদানসমূহৰ দক্ষতা ব্যৱহাৰত সহায় কৰে, কৃষি কর্মীসকলৰ নিৰাপত্তা আৰু আৰাম বৃদ্ধি কৰে, কৃষি উৎপাদনৰ গুণগত মানদণ্ড উন্নত কৰে আৰু ইয়াৰ মূল্য সংযোজনত সহায় কৰে। ই কৃষক সকলক পৰৱর্তী শস্য উৎপাদনতো সক্ষম কৰাৰ জৰিয়তে কৃষিৰ বাণিজ্যিকীকৰণটো সহায় কৰে। সেয়ে হলেও ভূমিত বর্দ্ধিত জনসংখ্যাৰ বোজা, সূক্ষ্ম আৰু খণ্ডিত ভূমি, প্রবল দৰিদ্রতা আৰু কৃষক সকলৰ অজ্ঞতা ইত্যাদি কাৰকে কৃষিৰ আধুনিকীকৰণত যথেষ্ট বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।

৭.৪.১ কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ সুবিধাসমূহ

কৃষিৰ আধুনিকীকৰণে কৃষিখণ্ডত কেতবোৰ সুবিধা প্রদান কৰে। সেইবোৰ হ'ল-

- কৃষি পামসমূহৰ যান্ত্রিকীকৰণে কৃষি উৎপাদনৰ পৰিমান আৰু উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰে।
- কৃষিৰ আধুনিকীকৰণে কৃষি শ্রমিকৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰে। যিহেতু একে পৰিমানৰ উৎপাদন কম সংখ্যাক শ্রমিকৰ দ্বাৰা উৎপাদন কৰিব পৰা যায়।
- ই কৃষি শ্রমিক সকলৰ গধু�ৰ পৰিশ্রম যেনে কৃষি ভূমিৰ আবাদকৰণ, হালমৰা, খনন, মাটি কঢ়িওৱা ইত্যাদি লাঘৱ কৰে।
- কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ ফলত বৃহৎ আকাৰৰ কৃষি কার্য সম্ভৱ হৈছে যিয়ে উৎপাদনৰ ব্যয় হ্রাস কৰে। ই ধাৰাবাহিক কৃষি কার্য সফল কৰি তুলিছে আৰু কৃষক সকলক উপযুক্ত ধৰণে বহু শস্যৰ খেতি কৰিবলৈ উদ্‌গনি যোগাইছে।
- কৃষি উৎপাদনৰ বাহিয়ে ঔদ্যোগিক উন্নয়নত সহায় কৰিছে।

৭.৪.২ কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ বিপক্ষে যুক্তি

কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ বিপক্ষে তলত কেতবোৰ যুক্তি দাঙি ধৰা হ'ল-

- ই কৃষিত নিয়োগৰ পৰিমান হ্রাস কৰে।
- কৃষিৰ যান্ত্রিকীকৰণে আঞ্চলিক বৈষম্যৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ব্যক্তি বৈষম্যও বৃদ্ধি কৰে।

- উন্নয়নশীল দেশসমূহত বৃহৎ সংখ্যক ক্ষুদ্র আৰু প্রান্তিক ভূমিৰ অৱস্থিতিৰ বাবে কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ সম্ভৱ নহয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ ঃ কৃষিৰ আধুনিকীৰণৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ সপক্ষে যুক্তি দিয়ক।

.....

.....

৭.৫ সেইজ বিপ্লৱ

সেউজ বিপ্লৱ বা নতুন কৃষি কৌশল ভাৰতবর্ষত তৃতীয় পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা অর্থাৎ ১৯৬০ দশকৰ সময়ছোৱাত গ্রহণ কৰা হৈছিল। ১৯৬০ দশকৰ মাজভাগত মেক্সিকোৰ অধ্যাপক নৰমান বৰলাউগে (Norman Borlaug) ঘেঁহুৰ এবিধ নতুন উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্রকাৰ উদ্ভাৱন কৰিছিল আৰু সেইমতে বিভিন্ন দেশসমূহে এই নতুন প্রকাৰ প্রয়োগ কৰিবলৈ ধৰিলে। ১৯৬৬ ৰ ৰবি শস্যৰ বতৰত ভাৰতবর্ষই প্রথমবাৰৰ বাবে উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্রকাৰ আঁচনি (HYVP) গ্রহণ কৰে। এই আঁচনিৰ এখন টোপোলা (Package) আঁচনি হিচাপে গ্রহণ কৰা হৈছিল। যিহেতু এই আঁচনিৰ সফলতা নির্ভৰ কৰিছিল যথোপযুক্ত জলসিঞ্চনৰ সা-সুবিধা, সাৰৰ প্রয়োগ, উচ্চ উৎপাদনক্ষম বীজ, কীটনাশক, পোক-পতংগ নাশক ইত্যাদিৰ ওপৰত। এইদৰে ভাৰতীয় কৃষিত লাহে লহে এক ধৰণৰ নতুন প্রযুক্তি কৌশল গ্রহণ কৰা হৈছিল। এই নতুন কৌশলকে জনপ্রিয়ভাৱে "আধুনিক কৃষি প্রযুক্তি কৌশল"বা "সেউজ বিপ্লৱ" বুলি জনা গৈছিল।

ইয়াৰ উপৰিও সেউজ বিপ্লৱৰ প্রথম স্তৰত প্রায় ১৯৬০ দশকৰ মাজভাগৰ পৰা ১৯৭০ দশকৰ মাজভাগলৈ উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্রকাৰৰ বীজসমূহ (HYV)পাঞ্জাব, অন্ধ্রপ্রদেশ আৰু তামিলনাডুৰ দৰে অধিক চহকী ৰাজ্যসমূহতে সীমাৱদ্ধ আছিল। তদুপৰি উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্রকাৰৰ বীজ সমূহৰ ব্যৱহাৰে প্রাথমিকভাৱে ঘেঁহু উৎপাদনকৰা অঞ্চল সমূহকে উপকৃত কৰিছিল। সেউজ বিপ্লৱৰ দ্বিতীয় স্তৰত ১৯৭০ ৰ মাজভাগৰপৰা ১৯৮০ ৰ মাজভাগলৈ উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্রকাৰৰ প্রযুক্তি কৌশল অধিক সংখ্যক ৰাজ্যলৈ আৰু অধিক সংখ্যক শস্যলৈ বিস্তাৰিত কৰা হৈছিল।

৭.৫.১ কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ সুবিধাসমূহ

কৃষিৰ নতুন কৃষি কৌশলৰ প্রয়োগৰ সপক্ষে কেতবোৰ যুক্তি আছে। সেইবোৰ

তলত আলোচনা কৰা হ'ল-

- **কৃষি বাণিজ্যিকীকৰণ ঃ** সেউজ বিপ্লৱে "বিপননযোগ্য উদ্বৃত্ত (Marketable Surplus) ৰ সৃষ্টি কৰিলে। বিপননযোগ্য উদ্বৃত্ত হ'ল কৃষি উৎপাদনৰ সেই অংশ যাক কৃষকসকলৰ নিজৰ প্ৰয়োজন পূৰণৰ পিছত বজাৰত বিক্ৰী কৰা হয়।
- **উৎপাদন বৃদ্ধি ঃ** সেউজ বিপ্লৱে খাদ্যশস্যৰ উৎপাদনৰ গুণিতক হাৰত বৃদ্ধি কৰিলে। ইয়ে দেশক নিয়মীয়া খাদ্যশস্যৰ নাটনিৰ পৰা মুক্ত হোৱাত সহায় কৰিলে। উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্ৰকাৰৰ [HYV] বীজ ব্যৱহাৰে খাদ্যশস্যৰ উৎপাদন বহল বৃদ্ধি কৰিলে।
- **আয় বৃদ্ধি আৰু আত্মনিৰ্ভৰশীলতা ঃ** সেউজ বিপ্লবৰ ফলত ৰাসায়নিক সাৰ, কীটনাশক দ্ৰব্যৰ, যন্ত্ৰ-পাতি ইত্যাদি উৎপাদন কৰা বহুতো উদ্যোগ প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল। ই কৃষক সকলৰ আয় বৃদ্ধি আৰু আত্মনিৰ্ভৰশীলতা অৰ্জনত সহায় কৰিছিল।

৭.৫.২ সেউজ বিপ্লৱৰ বিফলতাসমূহ

সেউজ বিপ্লৱৰ ফলত ৰাষ্ট্ৰখন বহলভাবে উপকৃত হলেও প্ৰযুক্তি কৌশলৰ ব্যৱহাৰ আশংকামুক্ত নাছিল। সেউজ বিপ্লৱৰ কেতবোৰ ঋনাত্মক প্ৰভাৱ তলত আলোচনা কৰা হ'ল-

- **সীমিত সংখ্যক শস্য ঃ** সেউজ বিপ্লৱৰ প্ৰভাব সীমিত সংখ্যক শস্য যেনে- ঘেঁহু, ধান, বজ্ৰা, গোমধান ইত্যাদিৰ মাজতে সীমাৱদ্ধ আছিল। বাণিজ্যিক শস্য যেনে- চাহ, ৰবৰ, মৰাপাট ইত্যাদিৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱ তেনেই সীমিত।
- **আঞ্চলিক বৈষম্য ঃ** সেউজ বিপ্লৱে কেবল পঞ্জাব, হাৰিয়ানা আৰু উত্তৰ প্ৰদেশকহে সামৰি লোৱাৰ ফলত আঞ্চলিক বৈষম্য বাঢ়ি গৈছিল। সেইবাবে সম্পদ সমৃদ্ধ আৰু জলসিঞ্চনৰ সম্ভাৱনা থকা অঞ্চল সমূহে আধুনিক প্ৰযুক্তি কৌশলৰ ব্যৱহাৰৰ পৰা আটাইতকৈ বেছি উপকৃত হৈছিল।
- **ক্ষুদ্ৰ আৰু উপান্ত কৃষকৰ বাবে অনুকূল ঃ** শোচনীয় বিত্তীয় অৱস্থা আৰু ঋণ লাভ কৰাৰ ক্ষমতাৰ বাবে ক্ষুদ্ৰ আৰু উপান্ত কৃষকসকলে নতুন কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা নাছিল। তেওঁলোকৰ ক্ষুদ্ৰ ভূমিৰ পৰিমান আধুনিক প্ৰযুক্তি কৌশলৰ বাবে অনুপযোগী আছিল। ইয়াৰ উপৰিও উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্ৰকাৰৰ শস্যবোৰ আছিল সহজে কীট পতংগই আক্ৰমণ কৰিব পৰা ধৰণৰ।

৭.৫.৩ সেউজ বিপ্লৱৰ দ্বিতীয় সংস্কাৰণ

ওপৰত উল্লেখিত সেউজ বিপ্লৱৰ বিফলতা সমূহৰ পৰিপ্রেক্ষিতত খাদ্য আৰু পৰিপুষ্টিৰ নিৰাপত্তা আহৰণৰ উদ্দেশ্য আগত ৰাখি ভাৰতত দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লৱৰ সূচনা কৰা হৈছিল। একে সময়তে এই পদক্ষেপৰ জৰিয়তে কৃষিৰ আয় আৰু নিয়োগ বৃদ্ধিৰ উদ্দেশ্যও আগত ৰখা হৈছিল। এই নতুন পদক্ষেপত কৃষিৰ বিনিয়োগৰ বৃদ্ধিৰ বাবে হ্রাসমান কৃষিৰ বিনিয়োগ পুনৰ উদ্ধাৰ কৰাৰ বাবে কৃষি গৱেষণা, জলসিঞ্চন আৰু পতিত ভূমি উন্নয়নৰ জৰিয়তে বিনিয়োগ বৃদ্ধিৰ চেষ্টা কৰা হৈছিল। দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লৱৰ কৌশলৰ ৰূপৰেখা আত ধৰি প্রাক্তন প্রধানমন্ত্রী ড° মনমোহন সিংয়ে মতপোষণ কৰিছিল যে উৎপাদন বৃদ্ধিৰ বাবে কৃষি পাম ব্যৱস্থাপনাৰ উন্নয়নৰ প্রয়োজনীয়তা আছে। ইয়াৰ বাবে ভূমিৰ গুণাগুণৰ উন্নয়ন, জল সংৰক্ষণ, ঋণ ব্যৱস্থা আৰু পশুপালনত বিজ্ঞানৰ প্রয়োগ ইত্যাদিৰ উন্নয়নৰ প্রয়োজন। ২০১০-১১ চনৰ কেন্দ্রীয় বাজেটত কৃষি উন্নয়নৰ কৌশল হিচাপে দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লৱ দেশৰ পূর্বাঞ্চলৰ ৰাজ্যসমূহ যেনে বিহাৰ, চট্টীশগড়, ঝাৰখণ্ড, পূব উত্তৰ প্রদেশ, পশ্চিমবংগ আৰু উৰিষ্যা লৈ সম্প্রসাৰিত কৰাৰ ব্যৱস্থা হাতত লৈছিল। ইয়াৰ বাবে গ্রাম সভা আৰু কৃষক পৰিয়াল সমূহকো অন্তর্ভুক্ত কৰিছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ঃ সেউজ বিপ্লৱৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ সেউজ বিপ্লৱৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণ বুলিলে কি বুজা?

.....

.....

৭.৬ উন্নয়নশীল দেশত কৃষিৰ ভূমিকা

উদ্যোগীকৰণৰ বর্ধিত গুৰুত্বথকা স্বত্বেও চর্তেত্ত পৃথিৱীৰ প্রায় সকলো বোৰ উন্নয়নশীল দেশেই এতিয়াও বহু পৰিমাণে কৃষিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। উন্নয়নশীল দেশৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত কৃষিৰ ভূমিকা নিম্ন উল্লেখিত দিশসমূহৰ পৰা পৰিস্ফুট হয়।

● **খাদ্য যোগানৰ উৎস ঃ** উন্নয়নশীল দেশসমূহত জনসংখ্যাৰ প্রবল বোজাৰ বাবে খাদ্যৰ চাহিদা বর্ধিত হাৰত বৃদ্ধি পাইছে। যদি খাদ্য সামগ্রীৰ এই বর্ধিত চাহিদা কৃষিয়ে পূৰণ কৰিব নোৱাৰে। তেনেহ'লে ই অর্থনৈতিক উন্নয়নত বিৰোপ প্রভাৱ পেলায়। সেইবাবে কৃষিখণ্ডৰ

দ্বাৰা খাদ্যৰ যোগান বৃদ্ধি দেশ এখনৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বাবে অতিকৈ গুৰুত্বপূর্ণ। এই বর্ধিত খাদ্যৰ যোগানৰ জৰিয়তে মূল্যবান বৈদেশিক মুদ্রাও ৰাহি কৰিব পাৰি। যাক উদ্যোগীকৰণ আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বাবে প্রয়োজনীয় যন্ত্র-পাতি আৰু কেঁচা সামগ্রী আমদানি কৰাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি।

● **উদ্যোগীক কেঁচা সামগ্রীৰ যোগান ঃ** কৃষিখণ্ডই বিভিন্ন উদ্যোগৰ বাবে প্রয়োজনীয় কেঁচা সামগ্রীৰ যোগান ধৰে আৰু ইয়াৰ জৰিয়তে অর্থনৈতিক উন্নয়নত সহায় কৰে। উপভোগ্য সামগ্রীৰ উদ্যোগ যেনে চেণী, চাহপাত, মৰাপাট, কাগজ, কপাহীসূতা, বনস্পতি তেল, তৈলবীজ ইত্যাদিয়ে ইয়াৰ বাবে প্রয়োজনীয় কেঁচামাল কৃষিৰ পৰা আহৰণ কৰে। একেদৰে সমগ্র খাদ্য পৰিশোধন উদ্যোগ সমূহেও কৃষিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। এইদৰে উদ্যোগ সমূহলৈ পর্যাপ্ত পৰিমানৰ কেচামাল যোগান ধৰাৰ জৰিয়তে কৃষিখণ্ডই অর্থনৈতিক উন্নয়নত গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান আগবঢ়ায়।

● **উদ্যোগলৈ শ্রমৰ যোগান নিশ্চিত কৰণ ঃ** কৃষিৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিৰ লগে লগে কৃষিখণ্ডত প্রয়োজনীয় শ্রমিকৰ সংখ্যা কমি আহিছে আৰু ইে এই অতিৰিক্ত শ্রমিকসকলক উদ্যোগীক খণ্ডত নিয়োজিত হোৱাৰ সুবিধা প্রদান কৰিছে।

● **গ্রাম্যলোকলৈ নিয়োগৰ সুবিধা ঃ** প্রায়ভাগ উন্নয়নশীল দেশত কৃষিয়ে গ্রামাঞ্চলৰ লোক সকলক নিয়োগৰ সুবিধা প্রদান কৰি আহিছে। ইয়াৰ উপৰিও বৃহৎ সংখ্যক ভূমিহীন শ্রমিক আৰু উপান্ত কৃষক খাদ্য পৰিশোধন উদ্যোগত নিয়োজিত হৈ আহিছে। সেইবাবে বৃহৎ সংখ্যক শ্রমিক শক্তি বর্তমানো কৃষিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।

● **বৈদেশিক মুদ্রা অর্জনৰ উৎস ঃ** সৰহসংখ্যক উন্নয়নশীল দেশেই প্রাথমিক উৎপাদিত দ্রব্য ৰপ্তানি কৰে। যিয়ে তেওঁলোকক বৈদেশিক মুদ্রা আহৰণত সহায় কৰে। ভাৰতৰ ৰপ্তানিকৃত কৃষিজাত দ্রব্য সমূহ হ'ল- চাহ, কফি, চাউল, মাছ, বাদাম, ধঁপাত ইত্যাদি।

● **বজাৰ সম্প্রসাৰণ ঃ** কৃষিৰ উন্নতিৰ ফলস্বৰূপে উদ্যোগজাত সামগ্রীৰ বজাৰৰ সম্প্রসাৰণ ঘটে। আচলতে কৃষিৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিয়ে গ্রাম্য জনসাধাৰণৰ আয় বৃদ্ধি কৰে। যিয়ে আকৌ উদ্যোগজাত সামগ্রীৰ চাহিদা বৃদ্ধি ঘটায়। ফলস্বৰূপে, উদ্যোগিক খণ্ডৰ উন্নয়নে অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ হাৰ তৰান্বিত কৰে। এইদৰে কৃষি খণ্ডই অর্থনৈতিক উন্নয়নত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৭ঃ খাদ্য সামগ্রী যোগানৰ উৎস হিচাপে কৃষিৰ ভূমিকা উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৮ ঃ কৃষিয়ে কেনেদৰে বৈদেশিক মুদ্রা উপার্জনৰ উৎস হিচাপে কাম কৰে।

.....

.....

৭.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- বহল অর্থত, কৃষিৰ উন্নয়নে পৰিকল্পিত অর্থনীতিৰ উন্নয়নৰ সকলোবোৰ কৌশলৰ মূল।
- যদিহে অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ প্রক্রিয়াটো আৰম্ভ আৰু স্বয়ং বহনক্ষম কৰিব লাগে ই নিশ্চয় কৃষিখণ্ডৰ পৰাই আৰম্ভ হ'ব লাগিব।
- ভাৰতৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাসমূহে কৃষিখণ্ডৰ উন্নয়নৰ বাবে প্রচেষ্টা হাতত লৈছিল আৰু সেই অনুসৰি বিভিন্ন পৰিকল্পনাৰ সময়ছোৱাত নির্ধাৰিত লক্ষ্য স্থিৰ কৰি কৃষিৰ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।
- কৃষিপামৰ যান্ত্রিকীকৰণ বা কৃষিৰ যান্ত্রিকীকৰণে পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ পৰিৱর্তে কৃষিকার্যত যন্ত্রৰ ব্যৱহাৰৰ কথাকে বুজায়।
- কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ বহুতো সুবিধা আছে। তাৰ ভিতৰত কৃষিকর্মী সকলৰ নিৰাপত্তা আৰু আৰাম বৃদ্ধি, কৃষিৰ উৎপাদনৰ মানদণ্ড আৰু মূল্য সংযোজনৰ উন্নতি আৰু কৃষকসকলক পৰৱর্তী শস্য (Second Crop) উৎপাদনত সক্ষম কৰাৰ জৰিয়তে কৃষিৰ বাণিজ্যিকীকৰণ কৰা ইত্যাদিয়েই প্রধান।
- ভূমিত বর্ধিত জনসংখ্যাৰ বোজা, সূক্ষ্ম আৰু খণ্ডিত ভূমি, প্রৱল দৰিদ্রতা আৰু কৃষকসকলৰ অজ্ঞতা ইত্যাদি কাৰকেই হ'ল কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ প্রধান বাধা।
- "সেউজ বিপ্লব "বা" নতুন কৃষি কৌশল" ভাৰতবর্ষত তৃতীয় পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা অর্থাৎ ১৯৬০ দশকৰ সময়ছোৱাত গ্রহণ কৰা হৈছিল।
- ভাৰতবর্ষত উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্রকাৰৰ আঁচনি প্রথম বাৰৰ বাবে গ্রহণ কৰা হৈছিল। যিয়ে খাদ্যশস্য উৎপাদনৰ ক্ষেত্রত অভিলেখ স্থাপন কৰিছিল।

- সেউজ বিপ্লৱৰ প্ৰভাৱ সীমিত সংখ্যক শস্য যেনে- ঘেঁহু, ধান, বজ্ৰা, গোমধান ইত্যাদিৰ মাজতে সীমাবদ্ধ আছিল। চাহ, ৰবৰ, মৰাপাট ইত্যাদি বানিজ্যিক শস্যৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱ সীমিত আছিল।
- সেইজ বিপ্লৱে গ্ৰামাঞ্চলত আয়ৰ বৈষম্য বৃদ্ধি কৰিলে।
- ভাৱতত দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লৱ সূচনা কৰা হৈছিল কৃষি উন্নয়নৰ সুফলসমূহ অধিক শস্য আৰু দেশৰ অধিকাংশ অঞ্চললৈ সম্প্ৰসাৰিত কৰাৰ বাবে।
- উন্নয়নশীল দেশসমূহত কৃষিয়ে গ্ৰামাঞ্চলৰ লোক সকললৈ বৃহৎ হাৰত নিয়োগৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে।
- বৰ্ধিত কৃষিৰ উৎপাদন আৰু উৎপাদনশীলতাই সৃষ্টি কৰা কৃষিৰ উদ্বৃত্তই বিশেষকৈ গ্ৰামাঞ্চলত সমাজ কল্যাণৰ উন্নতি সাধন কৰে। গ্ৰামাঞ্চলৰ লোকসকলৰ জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নত হয়।

৭.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Agarwal, R.C., Economics of Development & Planning, First Edition, 2002
2. Dhar, P.K., Indian Economy: Its Growing Dimensions, Kalyani Publishers, 2014
3. Lekhi, R.K. Development Economics, Kalyani Publishers, 2013
4. Meir, G.M., & James E. Rough, Leading Issues in Economic Development, Eight Edition, 2009.
5. Ray, Debraj, Development Economics, 2002
6. Thirwall, A.P., Economics of Development, Ninth Edition, 2011
7. Todaro, Michael P. Nd Stephen C. Smith, Economic Development, Tenth Edition, 2009

৭.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১। নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) মিছা (খ) সঁচা

২। নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ প্ৰথম স্তৰে প্ৰথম পৰিকল্পনাৰ পৰা চতুৰ্থ পৰিকল্পনালৈকে বুজায়। প্ৰথম পৰিকল্পনাই ভাৱতে সন্মুখীন হোৱা খাদ্য সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল আৰু কৃষিজাত কেঁচা সামগ্ৰী যেনে- কেঁচা মৰাপাট, কেঁচা কপাহ,

তৈলবীজ ইত্যাদি বৃদ্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। সেয়া হলেও দ্বিতীয়, তৃতীয় আৰু চতুর্থ পৰিকল্পনাৰ সময়চোৱাত কৃষিৰ উন্নতিৰ ক্ষেত্রত লাভ কৰা সফলতা সন্তোষজনক নাছিল। এই পৰিকল্পনাসমূহত উপলব্ধ উৎপাদন আছিল ক্রমে ৪০ নিযুত টন, ৭২ নিযুত টন আৰু ১০৪ নিযুত টন যিটো নির্ধাৰিত লক্ষ্যতকৈ বহুগুণে কম আছিল। ইয়াৰ উপৰিও যদিও তৃতীয় পৰিকল্পনাত সেউজ বিপ্লৱৰ সূচনা কৰা হৈছিল ই তৃতীয় আৰু চতুর্থ পৰিকল্পনাৰ সময়ছোৱাত নির্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত ব্যর্থ হৈছিল। আনহাতে, চতুর্থ পৰিকল্পনাৰ সময়ছোৱাত কৃষি কার্যৰ উন্নতি কল্পে বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তি দ্যিাৰ প্রয়োগৰ প্রসাৰৰ বাবে এক প্রণালীবদ্ধ প্রচেষ্টা হাতত লোৱা হৈছিল।

৩। নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ হ'ল এক প্রক্রিয়া য'ত জন্তু আৰু মানুহৰ শ্রম জড়িত জৈৱিক শক্তিৰ উৎসৰ পৰিবর্তে যান্ত্রিক শক্তিৰ উৎস যেনে ট্রেক্টৰ, থ্রেচাৰ, হাৰভেচাৰ, পাম্পচেট ইত্যাদিৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কৃষিৰ আধুনিকীকৰণত হালবোৱাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি কৃষি বিপণনলৈকে কৃষিকার্যত বিভিন্ন যন্ত্র-পাতিৰ ব্যৱহাৰ জড়িত হৈ থাকে।

৪। নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ কৃষিৰ আধুনিকীকৰণে শ্রমিকৰ উৎপাদন শীলতা বৃদ্ধি কৰে। যিহেতু একে পৰিমানৰ উৎপাদন কম সংখ্যক শ্রমিকৰ দ্বাৰা উৎপাদন কৰিব পৰা যায়। ই কৃষি শ্রমিকসকলৰ গধুৰ পৰিশ্রম যেনে কৃষি ভূমিৰ আবাদকৰণ, হালমৰা, খনন, মাটি কঢ়িওৱা ইত্যাদি লাঘৱ কৰে। কৃষিৰ আধুনিকীকৰণৰ ফলত বৃহৎ আকাৰৰ কৃষি কার্য সম্ভৱ হৈছে যিয়ে উৎপাদন ব্যয় হ্রাস কৰে। ই ধাৰাবাহিক কৃষিকার্য সফল কৰি তুলিছে আৰু কৃষক সকলক উপযুক্ত ধৰণে বহু শস্যৰ খেতি কৰিবলৈ উদগনি যোগাইছে।

৫। নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ১৯৬৬ চনত, ভাৰতবর্ষই প্রথমবাৰৰ বাবে উচ্চ উৎপাদনক্ষম প্রকাৰ আঁচনি গ্রহণ কৰে। এই আঁচনিখন এখন টোপোলা আঁচনি হিচাপে গ্রহণ কৰা হৈছিল যিহেতু এই আঁচনিৰ সফলতা নির্ভৰ কৰিছিল যথোপযুক্ত জলসিঞ্চনৰ সা-সুবিধা, সাৰৰ প্রয়োগ, উচ্চ উৎপাদনক্ষম বীজ, কীটনাশক, পোক পতংগ নাশক ইত্যাদিৰ ওপৰত। এইদৰে ভাৰতীয় কৃষিত লাহে লাহে একধৰণৰ নতুন প্রযুক্তি কৌশল গ্রহণ কৰা হৈছিল। এই নতুন কৌশলকে জনপ্রিয়ভাবে আধুনিক "কৃষি প্রযুক্তি কৌশল" বা "সেউজ বিপ্লৱ" বুলি জনা গৈছিল।

৬। নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সেউজ বিপ্লবৰ বিফলতাৰ বাবে সকলো অঞ্চল আৰু সকলো শস্যকে সামৰি ল'ব পৰাকে ভাৰতত এক নতুন কৃষি কৌশল গ্রহণ কৰা হৈছিল যাক দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লৱ বুলি কোৱা হয়। এই আঁচনিৰ উদ্দেশ্য আছিল দুখীয়া লোকসকলৰ বাবে বহনক্ষম জীৱিকা নির্বাহৰ নিৰাপত্তা সৃষ্টি কৰা আৰু লাভজনক স্বনিয়োজন সৃষ্টিৰ জৰিয়তে দৰিদ্রতা দূৰ কৰা।

৭। নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ উন্নয়নশীল দেশসমূহত জনসংখ্যাৰ প্ৰৱল বোজাৰ বাবে খাদ্যৰ চাহিদা বৰ্ধিত হাৰত বৃদ্ধি পাইছে। যদি খাদ্য সামগ্ৰীৰ এই বৰ্দ্ধিত চাহিদা কৃষিয়ে পূৰণ কৰিব নোৱাৰে, তেনেহ'লে ই অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত বিৰোপ প্ৰভাৱ পেলাব। সেইবাবে কৃষিখণ্ডৰ দ্বাৰা খাদ্যৰ যোগান বৃদ্ধি দেশ এখনৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

৮। নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সৰহসংখ্যক উন্নয়নশীল দেশেই প্ৰাথমিক উৎপাদিত দ্ৰব্য ৰপ্তানি কৰে। যিয়ে তেওঁলোকক বৈদেশিক মুদ্ৰা আহৰণত সহায় কৰে। ভাৰতৰ ৰপ্তানিকৃত কৃষিজাত দ্ৰব্যসমূহ হ'ল-চাহ, কফি, চাউল, মাছ বাদাম ধঁপাত ইত্যাদি। যদি কৃষিজাত সামগ্ৰীৰ ৰপ্তানি এক সুনিৰ্দিষ্ট হাৰত বৃদ্ধি কৰিব পৰা নাযায় এই দেশসমূহে তেওঁলোকৰ লেনদেনৰ সমতাত ঘাটিৰ সৃষ্টি হ'ব। যাৰ পৰিণতিত এই দেশসমূহে সাংঘাটিক বৈদেশিক বিনিময়ৰ সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'ব।

৭.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) **চমু প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ১ঃ মূলধন গঠনৰ কৃষিৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ঃ অষ্টম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ পিছত কৃষিৰ অগ্ৰগতিৰ বিষয়ে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ ভাৰতত দ্বিতীয় সেউজ বিপ্লবৰ কৌশল বিশ্লেষণ কৰক।

(খ) **দীৰ্ঘ প্ৰশ্ন** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ১ঃ এখন দেশৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত কৃষিৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ঃ ভাৰতৰ অৰ্থনীতিত নতুন কৃষি কৌশলৰ প্ৰভাৱ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ উন্নয়নশীল দেশত কৃষিপাম যান্ত্ৰিকীকৰণৰ অগ্ৰগতি আৰু উপকাৰিতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*****

অধ্যায় ৮ ঃ অর্থনৈতিক উন্নয়নত উদ্যোগৰ ভূমিকা

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পাতনি
৮.৩ পৰিকল্পনা কালত ভাৰতীয় উদ্যোগৰ বিকাশ
৮.৪ ভাৰতত ঔদ্যোগিক নীতি
৮.৫ ভাৰতত ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ সমস্যা
৮.৬ উন্নয়নশীল দেশবোৰত উদ্যোগৰ ভূমিকা
৮.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৮.৮ অধিক জানিবলৈ
৮.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৮.১০ আহিঁ প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- পৰিকল্পনা কালত ভাৰতীয় উদ্যোগৰ বিকাশৰ ধাৰাটো বুজি পাব
- পৰিকল্পনাৰ অধীনত ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ বাবে হাতত লোৱা কার্যসূচী আৰু প্রচেষ্টা প্রয়াসবোৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- নতুন অর্থনৈতিক নীতিৰ আধাৰত ভাৰতত ঔদ্যোগিকীকৰণৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব
- উন্নয়নশীল দেশবোৰত উদ্যোগৰ ভূমিকা সম্পর্কে জানিব পাৰিব

৮.২ পৰিচয়

ঔদ্যোগিক দিশত আগবঢ়া দেশবোৰক সাধাৰণতে উন্নত দেশ বুলি কোৱা হয়। আহহাতে, কৃষিপ্রধান দেশবোৰক উন্নয়নশীল নাইবা অনুন্নত দেশ বুলি ধৰা হয়। যদিও এই বিভাজন জনশ্রুতি তথাপিও ইয়াৰ সত্যতা নথকাও নহয়। ঔদ্যোগিকভাৱে উন্নত দেশবোৰ দ্রুততাৰে বিকশিত হয়। উদ্যোগে অর্থনীতিৰ অন্য খণ্ডবোৰৰ উৎপাদক আৰু উপভোক্তা উভয়কে পণ্যদ্রব্যৰ বাবে একোখন বজাৰ সৃষ্টি কৰে। উৎপাদকৰ সামগ্রী ৰূপে উদ্যোগবোৰে অর্থনীতিৰ প্রাথমিক খণ্ডৰ পৰা কেঁচামাল আৰু তৃতীয়ক খণ্ড (tertiary sector) পৰা সেৱা ক্রয় কৰে: একে সময়তে ঔদ্যোগিক কর্মীসকলে অন্য খণ্ডৰ পৰা পণ্যদ্রব্য কিনে। অর্থাৎ, এই খণ্ডবোৰক বজাৰৰ সুবিধা প্রদান কৰি উদ্যোগে এখন দেশৰ উন্নয়ন সাধন কৰে।

বৃটিছৰ শাসনকালত ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত ভাৰতৰ অগ্ৰগতি স্থবিৰ হৈ পৰিছিল। কিন্তু স্বাধীনতাৰ পাচত পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰাৰ সিদ্ধান্ত লোৱা হৈছিল। এনে পৰিকল্পনাবোৰত ঔদ্যোগিক খণ্ডক প্ৰাধান্য দিয়া হৈছিল।

৮.৩ পৰিকল্পনা কালত ভাৰতীয় উদ্যোগৰ বিকাশ

ভাৰতত বৃটিছ শাসনৰ উত্থান ঘটাৰ আগতে দেশখন বহুতো পশ্চিমীয়া দেশৰ তুলনাত ঔদ্যোগিকভাৱে যথেষ্ট উন্নত আছিল। কিন্তু বৃটিছে নিজ শাসনকালত ভাৰতত বৃহৎ উদ্যোগ গঢ়ি তোলাৰ কোনো প্ৰচেষ্টা নচলালে। ফলত ভাৰত বৃটিছৰ নিৰ্মাণ উদ্যোগৰ বাবে কেঁচামাল যোগানকাৰী উপনিৱেশ হৈ ৰৈ গ'ল। ভাৰতৰ প্ৰথম প্ৰধানমন্ত্ৰী পণ্ডিত জৱাহৰলাল নেহৰুৱে ঔদ্যোগিকীকৰণক দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলকৰণৰ প্ৰধান অস্ত্ৰৰূপে বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁ অনুধাৱন কৰিছিল যে ঔদ্যোগিকীকৰণে ভাৰতক আত্মনিৰ্ভৰশীল কৰি তোলাৰ লগতে ৰাজনৈতিক সাৰ্বভৌমত্ব পুনৰ হস্তগত কৰাতো সহায় কৰিব। কাৰিকৰী উন্নতিৰ দ্বাৰা সম্ভৱ হোৱা বাহ্যিক ব্যয়সংকোচনৰ ফলত দেশৰ অৰ্থনীতি উপকৃত হ'ব বুলি নেহৰুৱে উপলব্ধি কৰিছিল।

১৯৫০ চনত ভাৰতত পৰিকল্পনা আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল। আয়োগৰ কাম আছিল দেশৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সম্পদৰ ওপৰত সামগ্ৰিক নজৰ দি উন্নয়ন সাধন কৰিব পৰা পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা। **প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৫১-১৯৫৬)ত** ঔদ্যোগিকীকৰণৰ ওপৰত বেছি জোৰ দিয়া হোৱা নাছিল। **দ্বিতীয় পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৫৬-১৯৬১)ৰ** লক্ষ্য আছিল দেশত দ্ৰুত ঔদ্যোগিকীকৰণ সম্ভৱপৰ কৰি তোলা আৰু মৌলিক তথা বৃহৎ উদ্যোগৰ বিকাশত মনোনিৱেশ কৰা। 'মহলনবিচ আৰ্হি'ৰ ভিত্তিত দ্বিতীয় পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ জৰিয়তে বৃহৎ পৰিসৰত মৌলিক তথা মূলধনী সামগ্ৰী উৎপাদনকাৰী উদ্যোগ গঢ়ি তোলাৰ কাম আৰম্ভ কৰা হৈছিল। ব্যক্তিগত খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰৰ আধুনিকীকৰণৰ বাবে বিভিন্ন কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণৰ লগতে ভিলাই, ৰুৰকেলা আৰু দুৰ্গাপুৰত ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনত দহ লাখ টন (one million tonnes) উৎপাদন ক্ষমতাসম্পন্ন তিনিটা তীখা উদ্যোগ গঢ়ি তোলা হৈছিল। **তৃতীয় পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৬১-১৯৬৬)ৰ** জৰিয়তে পূৰ্বৰ প্ৰক্ৰিয়াবোৰ আগবঢ়াই নিয়া হৈছিল আৰু গুৰু উদ্যোগৰ সম্প্ৰসাৰণ তথা উৎপাদন ক্ষমতাৰ বহুধাবিভক্তকৰণত জোৰ দিয়া হৈছিল। তৃতীয় পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাত সৰ্বমুঠ ব্যয়ৰ ২০.১ শতাংশ উদ্যোগৰ বাবে ধাৰ্য কৰা হৈছিল। কিন্তু তৃতীয় পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা কালৰ অন্ত পৰাৰ সময়ত ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ অৱস্থা অত্যন্ত বেয়া আছিল বাবে চতুৰ্থ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ সলনি তিনিখন বছৰেকীয়া পৰিকল্পনা কৰা হৈছিল। ইমানৰ পাচতো চতুৰ্থ **(১৯৬৯-১৯৭৪)** তথা **পঞ্চম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৭৪-১৯৭৮)** কাল ওৰ পৰালৈকে দেশৰ উদ্যোগে ভবাধৰণে উন্নয়ন কৰিব পৰা নাছিল। ইন্দিৰা গান্ধী চৰকাৰৰ শাসনকালত চতুৰ্থ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা কাল আৰম্ভ হৈছিল। এই সময়ছোৱাত দেশৰ অৰ্থনীতি খৰাং বতৰ, অৱমূল্যন আৰু মুদ্ৰাস্ফীতিজনিত মন্দাৱস্থাৰ লগতে জনসংখ্যাৰ বিস্ফোৰণ, বৰ্দ্ধিত

নিবনুৱা সমস্যা তথা দৰিদ্রতাই জুৰুলা কৰিছিল। এইখিনি সময়তে ১৯৭১ চনৰ ভাৰত-পাক যুদ্ধ তথা বাংলাদেশৰ মুক্তি যুদ্ধ আৰম্ভ হৈছিল। পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অধীনত ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ বাবে ধার্য কৰা সমুদায় পুঁজি যুদ্ধৰ নামত ব্যয় কৰা হৈছিল। ১৯৭৩ চনত দেখা দিয়া তৈল সংকটৰ ফলত তেলৰ দাম অভাৱনীয়ভাবে উর্দ্ধমুখী হৈছিল। একে সময়তে ৰাসায়নিক সাৰৰ দামো বৃদ্ধি পোৱাত দেশত ভয়ানক মুদ্রাস্ফীতি ঘটিছিল। পঞ্চম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ সময়ত তীখা উদ্যোগৰ দ্রুত বিকাশ, ৰপ্তানি কৰিব পৰা সামগ্রী তথা বিপুল সংখ্যক নাগৰিকে উপভোগ কৰিব পৰা ধৰণৰ সামগ্রীৰ উৎপাদন বৃদ্ধিত প্রধানকৈ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল। চালেম, বিজয়নগৰ আৰু বিশাখাপটন্‌মত স্থাপন কৰা তীখা উদ্যোগবোৰেৰে অতিৰিক্ত ক্ষমতা উৎপাদনৰ প্রস্তাৱ আগবঢ়োৱা হৈছিল। এই সময়ছোৱাতে ভাৰতীয় তীখা প্রাধিকৰণ (Stell Authority of India/SAIL) গঠন কৰা হৈছিল। পঞ্চম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ সময়ত ঔদ্যোগিক খণ্ডত ৮.১ শতাংশ বিকাশ হাৰৰ লক্ষ্য বান্ধি লোৱাৰ বিপৰীতে বার্ষিক বিকাশ হাৰ আছিল মাত্র ৫.৩ শতাংশ। ঔদ্যোগিক উৎপাদনৰ এই মন্থৰ বিকাশৰ বাবে প্রধান কৈ দায়ী কাৰকবোৰ আছিল- উদ্যোগবোৰৰ ক্ষমতাৰ অভাৱ, শক্তি-পৰিবহন- ইন্ধনৰ নাটনি, অনা-লাভজনক পৰিচালনা মূল্য আৰু দুর্বল ব্যৱস্থাপনা। প্রধানমন্ত্রী ৰাজীৱ গান্ধীৰ চৰকাৰ শাসনত থকাৰ সময়ত **ষষ্ঠ পঞ্চার্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৮০-১৯৮৫)ৰ** কাম আৰম্ভ হৈছিল। প্রধানমন্ত্রীয়ে ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁ বিশেষকৈ তথ্য প্রযুক্তিৰ ক্ষেত্রখন উন্নত কৰাত জোৰ দিছিল। এই কালছোৱাত বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে উল্লেখনীয় অগ্রগতি লাভ কৰিছিল । এই পৰিকল্পনা কালছোৱাত উন্নয়নত বাধা দিয়া এটা প্রধান সমস্যা আছিল ভাৰতীয় জনসংখ্যাৰ অভূতপূর্ব বিস্ফোৰণ। বহুকেইটা সফল কার্যসূচী আৰু স্বাস্থ্য যত্ন বিভাগৰ উন্নতিৰ বাবে কৰা বিনিয়োগৰ ফলত দেশত নৱজাতকৰ মৃত্যুহাৰ কমাৰ লগতে নাগৰিকৰ আয়ুস বৃদ্ধি হৈছিল। **সপ্তম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৮৫-১৯৯০)ৰ** উদ্দেশ্য আছিল সামাজিক ন্যায় সহিতে দেশৰ বিকাশ সাধন আৰু উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰা। এই পৰিকল্পনা কালত মুঠ ২২,৪০৬ কৌটি টকা ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ উন্নয়নৰ বাবে বিনিয়োগ কৰা হৈছিল। এই ধনৰাশি আছিল পৰিকল্পনাৰ বাবে ধার্য কৰা সর্বমুঠ পুঁজিৰ ১২.৫ শতাংশ। ঔদ্যোগিক উৎপাদনৰ পোষকতা আৰু উদ্যোগবোৰৰ দ্রুত উন্নয়ন সম্ভৱপৰ কৰি তুলিবলৈ এই পৰিকল্পনাৰ কালত আন্তঃ গাঁথনিমূলক বাধা-নিষেধবোৰ শিথিল কৰাৰ লগতে ঔদ্যোগিক অনুজ্ঞাপত্র প্রদান নীতিবোৰ উদাৰীকৰণ আৰু অন্য নীতি- নিয়ম প্রণয়নৰ উপৰিও সা-সুবিধা সৃষ্টিত জোৰ দিয়া হৈছিল। এই পৰিকল্পনা কালৰ অন্তত নির্ধাৰিত ৮.৭ শতাংশ বিকাশ হাৰৰ বিপৰীতে ৮.৫ শতাংশ বিকাশৰ হাৰ লাভ কৰা হৈছিল। উন্নততৰ ঔদ্যোগিক বিকাশ সম্ভৱপৰ কৰি তোলা কাৰকবোৰ আছিল উন্নততৰ আন্তঃগাঁথনি, অনুজ্ঞাপত্র প্রদান নীতিৰ পৰিৱর্তন, সামগ্রী উৎপাদন, প্রযুক্তি আমদানি তথা মূলধনী সামগ্রী উৎপাদনৰ ক্ষেত্রলৈ অহা পৰিবর্তন, উদ্যোগ এটাত স্থাপন কৰা ক্ষমতাবোৰৰ উন্নততৰ প্রয়োগ ইত্যাদি। কেন্দ্রত আৰম্ভ হোৱা ৰাজনৈতিক বিবাদ, বিত্তীয় অসমতা আৰু বিশ্বজনীন অর্থনৈতিক পৰিৱর্তনৰ পটভূমিত **অষ্টম পঞ্চবার্ষক পৰিকল্পনা (১৯৯২-১৯৯৭)**ৰ কাম-কাজ

নিয়ম অনুসৰি ১৯৯০ চনত আৰম্ভ কৰিব পৰা নগ'ল। ইয়াৰ সলনি দেশত ১৯৯০-১৯৯১ আৰু ১৯৯১-৯২ চনত দুখন পৃথক বাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ কাম চলোৱা হৈছিল। সংৰচনাত্মক সমাযোজন নীতি আৰু সমষ্টিবাদী অৰ্থনৈতিক নীতি গ্ৰহণ কৰাৰ পাচত অষ্টম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাখন তাৎক্ষণিকভাৱে মুকলি কৰা হৈছিল। এই পৰিকল্পনাৰ প্ৰধান লক্ষ্য আছিল উৎপাদন কাৰ্যৰ ফলপ্ৰসূতা উন্নত কৰা আৰু ফলপ্ৰসূতা উন্নয়নৰ বাবে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰৰ এক পৰ্যবেক্ষণ কৰা। অষ্টম পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাৰ পৰা ব্যক্তিগত খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰে দেশৰ অৰ্থনীতিত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিবলৈ ল'লে আৰু সময় বাগৰাৰ লগে লগে এই ভূমিকা শক্তিশালী হৈ গৈ থাকিল। ১৯৯২-৯৩ চনত ঔদ্যোগিক খণ্ডত দেখা দিয়া স্থবিৰতাৰ বিপৰীতে ১৯৯৩-১৯৯৪ চনৰ পৰা ১৯৯৬-৯৭ চনলৈ ঔদ্যোগিক উৎপাদন বছৰি ৮.৬ শতাংশ হাৰত বৃদ্ধি পাইছিল। **নৱম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (১৯৯৭-২০০২ চন)** কালত ঔদ্যোগিক বিকাশৰ বছৰেকীয়া লক্ষ্য ৮.২ শতাংশ ধাৰ্য কৰি লোৱা হৈছিল। পৰ্যাপ্ত আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধা গঢ়ি তোলা আছিল এই পৰিকল্পনাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য। প্ৰত্যক্ষ বিদেশী বিনিয়োগৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিবলৈ এই পৰিকল্পনাত এনে বিনিয়োগত স্বয়ং ক্ৰিয় অনুমোদন জনাব পৰা উদ্যোগৰ সংখ্যা বঢ়োৱাৰ প্ৰস্তাৱ দিয়া হৈছিল। অনগ্ৰসৰ এলেকাত উদ্যোগৰ সংখ্যা বঢ়োৱাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। এই পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই ভাৰতৰ উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলত ঔদ্যোগিক উন্নয়ন সম্ভৱপৰ কৰি তোলাৰ বাবে ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰা হৈছিল। ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগ (Public Sector Enterprises/PSEs) বোৰক তিনিটা বহল ভাগত ভগোৱা হৈছিল-

তিনিটা বহল ভাগত ভগোৱা হৈছিল-

(i) লাভ আহৰণ কৰিব পৰা ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগ

(ii) নিচেই কম লাভ আৰু লোকচানৰ মুখামুখি হোৱা ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগ আৰু

(iii) বৃহৎ পৰিমাণৰ লোকচাৰ ভৰিবলগীয়া হোৱা ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগ।

প্ৰথমবিধ উদ্যোগক ক্ৰমবৰ্দ্ধিত ৰূপত বিত্তীয় তথা পৰিচালনাকেন্দ্ৰিক স্বনিয়ন্ত্ৰণৰ সুবিধা দিয়া হৈছিল; দ্বিতীয়বিধ উদ্যোগক স্বনিৰ্ভৰশীল হ'ব পৰাকৈ সীমিত বিত্তীয় সাহায্য আগবঢ়োৱা হৈছিল; তৃতীয়বিধ উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰত কঠোৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। নৱম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাত ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰত বি-সংৰক্ষণ ব্যৱস্থা (dereservation) প্ৰচলনৰ পোষকতা কৰা হৈছিল। এনে উদ্যোগবোৰৰ ঋণ নাটনিৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিবলৈ পৰিকল্পনাত বহুকেইটা ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ পৰামৰ্শ সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছিল। কিন্তু এই পৰিকল্পনা কালৰ প্ৰথম দুটা বছৰ, ১৯৯৭-১৯৯৮ আৰু ১৯৯৮-১৯৯৯ চনত বিকাশৰ নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পৰা নগ'ল। ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰৰ নিৰ্বিনিয়োগ আৰু লাভ আহৰণ কৰিব নোৱাৰা ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰ বন্ধ কৰি দিয়াৰ দৰে বহুবোৰ ক্ষেত্ৰত ঔদ্যোগিক সংস্কাৰ সাধন কৰা সত্বেও উদ্যোগৰ দিশত ভৰা ধৰণে উন্নতি কৰিব পৰা নগ'ল।

দশম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (২০০২-২০০৭)ত ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ বাবে ১০ শতাংশ বিকাশ

হাৰৰ প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। এই পৰিকল্পনাকালত প্ৰযুক্তিৰ আধুনিকীকৰণ আৰু শেহতীয়াকৰণত গুৰুত্ব দিয়াৰ উপৰি সমতাপূৰ্ণ আঞ্চলিক উন্নয়নত জোৰ দিয়া হৈছিল। সমতাপূৰ্ণ ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ বাবে উত্তৰাখণ্ড, হিমাচল প্ৰদেশ, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ তথা উত্তৰ-পূৱৰ ৰাজ্যকেইখনৰ নামত বিশেষ ঔদ্যোগিক নীতিৰ পে'কেজ ঘোষণা কৰা হৈছিল। এই পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাত হাতত লোৱা আন দুটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যৱস্থা হ'ল- বিনিয়োগকাৰীৰ বাবে সুচল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰা, বিকাশ কেন্দ্ৰ আঁচনিৰ মূল্যায়ন, পযেকীয়া পাৱদৰ্শিতা পুনৰীক্ষণ, ৰাজ্যবোৰৰ মাজত অভিজ্ঞতা বিনিময় কৰা নৱমত প্ৰযুক্তি- নেন প্ৰযুক্তি-তথ্য আৰু সংযোগ প্ৰযুক্তি আদিৰ দৰে প্ৰযুক্তি বোৰৰ চিনাক্তকৰণ, প্ৰকল্প ৰপ্তানি সম্ভৱপৰ কৰি তুলিব পৰাকৈ ৰাষ্ট্ৰীয় ৰপ্তানি বীমা একাউণ্ট গঠন, অতো খণ্ডত পৰীক্ষাৰ সা-সুবিধা গঢ়ি তোলা ইত্যাদি। কিন্তু এই পৰিকল্পনা কালছোৱাত অৰ্থনীতিৰ বিকাশ হাৰ আছিল কেৱল ৫.৯ শতাংশ।

একাদশ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (২০০৭-২০১২)ৰ কালছোৱাত দেশৰ অৰ্থনীতি আপেক্ষিকভাৱে কিছু উন্নত আছিল। এই সময়ছোৱাত অৰ্থনীতিৰ বহুতো উন্নতি হৈছিল। ইয়াৰ আঁৰৰ মুখ্য কাৰণবোৰ আছিল এক শক্তিশালী মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ উত্থান, নতুন উদ্যোণীৰ অংশগ্ৰহণ, বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সংস্কাৰ, ব্যক্তিগত-ৰাজহুৱা অংশ গ্ৰহণ (PPP) প্ৰকল্পৰ আৰম্ভণি ইত্যাদি। এই কালছোৱাত কৃষি, স্বাস্থ্য আৰু শিক্ষা খণ্ডৰ উন্নতি তথা ব্যক্তিগত খণ্ডৰ ভূমিকা বৃদ্ধিত কৰাত জোৰ দিয়া হৈছিল। একাদশ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ নিৰ্ধাৰিত বিকাশ হাৰ ৯% আছিল যদিও এই পৰিকল্পনা কালৰ অন্তত ৮% ৰ গড় বাৰ্ষিক অৰ্থনৈতিক বিকাশ হাৰতহে উপনীত হ'ব পৰা গৈছিল। একেটা পৰিকল্পনা কালতে ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ বিকাশ হাৰ ১০-১১% ধাৰ্য কৰি লোৱা হৈছিল যদিও ৭.২ শতাংশতে সন্তুষ্ট থাকিবলগীয়া হৈছিল। **দ্বাদশ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা (২০১২-২০১৭)ৰ** প্ৰধান উদ্দেশ্য আছিল 'সৰ্বাত্মক বিকাশ'। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল কৃষি, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, উদ্যোগ আৰু সামাজিক কল্যাণৰ ক্ষেত্ৰত হোৱা সমকালিন উন্নয়ন।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ঃ ভাৰতত কোন চনত প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ কাম আৰম্ভ হৈছিল? (প্ৰায় ২০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ঃ কোনটো আৰ্হি দ্বিতীয় পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ আধাৰ আছিল? (প্ৰায় ২০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ চতুর্থ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ কাম আৰম্ভ কৰাৰ সময়ত ভাৰত কেনেধৰণৰ সমস্যাৰে জর্জৰিত আছিল? (প্রায় ৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

জানি থোৱা ভাল

১৯৫৬ চনৰ ঔদ্যোগিক সিদ্ধান্ত অনুসৰি ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বাবে ১৭টা উদ্যোগ সংৰক্ষিত ৰখা হৈছিল। কিন্তু ১৯৯১ চনৰ নতুন ঔদ্যোগিক নীতিত এনে উদ্যোগৰ সংখ্য ৮ টালৈ হ্রাস কৰা হৈছিল। সংৰক্ষিত উদ্যোগবোৰৰ ভিতৰত আছিল অস্ত্র আৰু গোলা-বাৰুদ তৈয়াৰ, পৰমাণু শক্তি, খনিজ তেল, কয়লা আৰু প্রজ্বালক তথা ৰে'ল পৰিবহন উদ্যোগ। বর্তমান ভাৰতৰ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ বাবে মাত্র তিনিটা উদ্যোগকহে সংৰক্ষিত ৰখা হৈছে। উদ্যোগ তিনিটা হ'ল পৰমাণু শক্তি, ১৯৫৩ চনত পৰমাণু শক্তি উৎপাদনৰ বাবে সূচীৱদ্ধ কৰা বিশেষ খনিজ পদার্থ (উৎপাদন আৰু ব্যৱহাৰৰ নিয়ম নিয়ন্ত্রণ) আৰু ৰে'ল পৰিবহন)।

৮.৪ ভাৰতৰ ঔদ্যোগিক নীতি

স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ সময়ত ভাৰতৰ ঔদ্যোগিক সংৰচনাটো অত্যন্ত অনগ্রসৰ আৰু সমতাহীন আছিল। দেশত কপাহী বস্ত্র উৎপাদন, মৰাপাট আৰু চেনী উৎপাদনকাৰী উদ্যোগ কেইটামান আছিল যদিও মৌলিক, গুৰু তথা মূলধন দ্রব্য উৎপাদনকাৰী কোনো উদ্যোগ নাছিল। স্বাধীনতাৰ পাচত মূলধনী দ্রব্য উৎপাদনকাৰী উদ্যোগৰ দ্রুত বিকাশ ঘটাবলৈ ভাৰত চৰকাৰে বিভিন্ন ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। দেশৰ ঔদ্যোগিক নীতিবোৰৰ প্রধান উদ্দেশ্যবোৰ আছিল-

- ভাৰতৰ দ্রুত ঔদ্যোগিক উন্নয়ন সাধন কৰা,
- এক সমতাপূর্ণ ঔদ্যোগিক সংৰচনা প্রস্তুত কৰা,
- অর্থনৈতিক ক্ষমতাৰ কেন্দ্রীভূতকৰণ প্রতিৰোধ কৰা আৰু
- দেশৰ অঞ্চবোৰৰ সমতাপূর্ণ বিকাশ ঘটোৱা।

১৯৪৮ চনৰ ঔদ্যোগিক নীতি স্বাধীন ভাৰত চৰকাৰে গ্রহণ কৰা প্রথমটো ঔদ্যোগিক নীতি আছিল। ১৯৫৬ চনত ইয়াক এক ৰাজহুৱা খণ্ডৰ নিয়ন্ত্রণাধীন ঔদ্যোগিক উন্নয়ন নীতিলৈ সলনি কৰা হয়। এই ব্যৱস্থাটো ১৯৯১ চনলৈকে অব্যাহত ৰখা হৈছিল। কেৱল ১৯৭৭ আৰু ১৯৮০ চনত ইয়াৰ কিছুমান লঘূ সাল-সলনি তথা সংশোধন কৰা হৈছিল। ১৯৯১ চনতহে ১৯৫৬ চনৰ ঔদ্যোগিক নীতিৰ বৈপ্লৱিক পৰিৱর্তন সাধন কৰা হৈছিল। ১৯৯১ চনৰ নতুন ঔদ্যোগিক

নীতিটোক ভাৰতৰ বর্তমানৰ ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ মূল ভেটি বুলি কোৱা হয়।

১৯৯১ চনৰ ঔদ্যোগিক নীতিয়ে ভাৰতত দ্রুত ঔদ্যোগিক বিকাশৰ অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল। স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ সময়ত দেশৰ পণ্যদ্রব্য সামগ্রী উৎপাদনকাৰী উদ্যোগবোৰে ঔদ্যোগিক উৎপাদনৰ আধা অংশ পূৰ কৰিছিল। ১৯৯১ চনতমুঠ ঔদ্যোগিক উৎপাদনৰ পৰিমাণ প্রায় ২০ শতাংশলৈ নামিছিল। একেটা বছৰতে মূলধনী সামগ্রী উৎপাদনকাৰী উদ্যোগৰ পৰিমাণ ২৪ শতাংশলৈ বাঢ়িছিল। স্বাধীনতাৰ সময়ত এই পৰিমাণ আছিল মুঠ ঔদ্যোগিক উৎপাদনৰ ৪ শতাংশ বিগত বছৰবোৰত চৰকাৰে ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ বাবে প্রয়োজনীয় আন্তঃগাঁথনি গঢ়ি তুলিছে আৰু শক্তি, সংযোগ, পথ আদি ক্ষেত্রত বিনিয়োগ কৰিছে। কিন্তু ঔদ্যোগিক অনুজ্ঞাপত্র প্রদান ব্যৱস্থাটোৱে অপাৰদর্শিতা তথা দুর্নীতি বৃদ্ধিত অৱিহণা যোগাইছিল। ১৯৭০ আৰু ১৯৮০ চনত চৰকাৰে বহুতো উদাৰীকৰণ ব্যৱস্থাৰ কথা ঘোষণা কৰিছিল যদিও ১৯৯১ চনৰ ঔদ্যোগিক নীতিতহে প্রকৃতার্থত নাটকীয় উদাৰীকৰণ প্রচেষ্টা সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছিল।

১৯৯১ চনৰ ঔদ্যোগিক নীতিয়ে বুজন ধৰণৰ অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু বিশ্বজনীন অর্থনীতিৰ সৈতে ভাৰতীয় অর্থনীতিৰ সংহতকৰণৰ ওপৰত জোৰ দিছিল। এই নীতিয়ে ঔদ্যোগিক অনুজ্ঞাপত্র লাভৰ বাবে থকা প্রয়োজনীয় নীতি-নিয়মবোৰ হ্রাস কৰিছিল, বিনিয়োগ তথা সম্প্রসাৰণ বিষয়ক বাধা-বিষেধবোৰ আঁতৰ কৰিছিল আৰু বিদেশী প্রযুক্তিৰ প্রয়োগ তথা প্রত্যক্ষ বিদেশী বিনিয়োগ সুচল কৰি তুলিছিল।

৮.৫ ভাৰতত ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ সমস্যা

ভাৰতীয় পৰিকল্পনাৰ প্রস্তুত তথা প্রয়োগৰ ছটা দশতকৈও অধিক কাল পাৰ হোৱাৰ লগতে ঔদ্যোগিক নীতিবোৰ বহুলাংশে সলনি হোৱা সত্বেও দেশখনৰ ঔদ্যোগিক দিশত হোৱা উন্নয়নক সন্তোষজনক বুলি ক'ব নোৱাৰি। দেশৰ ঔদ্যোগিক উন্নয়নত সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰা কাৰণ কেইবাটাও। তলত ইয়াৰে দুটামান উল্লেখ কৰা হ'ল-

- **দুর্বল আন্তঃগাঁথনি ঃ** ভাৰতত ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত বাধাৰ সৃষ্টি কৰা প্রধান কাৰণবোৰৰ এটা হ'ল দুর্বল গুণমানবিশিষ্ট সামগ্রী আৰু আন্তঃগাঁথনিৰ নামত হোৱা উচ্চ ব্যয়। শক্তি তথা পৰিবহন খণ্ডৰ ক্ষেত্রত এই কথা বিশেষভাৱে প্রযোজ্য। আন্তঃগাঁথনিমূলক প্রতিবন্ধকবোৰে ঔদ্যোগিক বিকাশত বিৰূপ প্রভাৱ পেলোৱাৰ লগতে উদ্যোগবোৰৰ মাজত থকা প্রতিদ্বন্দ্বিতামূলক মনোভাৱো হ্রাস কৰে।
- **ক্ষমতাৰ প্রয়োজনতকৈ কম ব্যৱহাৰ ঃ** ভাৰতীয় উদ্যোগবোৰত আনুমানিক ক্ষমতা তথা প্রকৃত ক্ষমতাৰ মাজত এক বৃহৎ ব্যৱধান পৰিলক্ষিত হয়। এই ব্যৱধান ২০-৩০ ৰ পৰা ২০-৩০% পর্যন্ত হ'ব পাৰে। অর্থাৎ, ভাৰতীয় উদ্যোগবোৰে নিজ নিজ ক্ষমতাৰ ব্যৱহাৰ প্রয়োজনীয় পৰিমাণতকৈ কমকৈ ব্যৱহাৰ কৰে।
- **<u>ৰাজহুৱা খণ্ডৰ দুর্বল পাৰ্শিতা</u> ঃ** পৰিকল্পনা বর্ষবোৰৰ ভিতৰত দেশৰ ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ

উন্নয়নৰ বাবে যথেষ্ট পৰিমাণৰ প্ৰয়াস চলোৱা হয়। ঘাইকৈ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰৰ উন্নয়নৰ দিশতেই মনোনিৱেশ কৰি অহা হৈছে। তথাপিও ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰৰ পাৰদৰ্শিতা সিমান উন্নত নহয়। কাৰণ, এই উদ্যোগবোৰে কেৱল লাভ আহৰণ উৎসৰূপে কাম নকৰে। এই উদ্যোগবোৰে কিছুমান নিৰ্দিষ্ট ধৰণৰ আৰ্থ-সামাজিক দায়িত্বও পালন কৰিব লাগে। এনে দায়িত্ববোৰ পালন কৰোঁতে উদ্যোগবোৰে কেতিয়াবা লোকচানো ভৰিবলগীয়া হয়।

- **আঞ্চলিক অসমতা বৃদ্ধি ঃ** ভাৰতৰ মাত্ৰ কেইখনমান ৰাজ্যতহে ঔদ্যোগিক উন্নয়ন উপলব্ধ হৈছে। দেশৰ অধিকাংশ ৰাজ্য এই ক্ষেত্ৰত পিচপৰি আছে।
- **প্ৰশাসনিক তথা আমোলাকেন্দ্ৰিক জটিলতাই সৃষ্টি কৰা সমস্যা ঃ** উদাৰীকৰণৰ আগেয়ে উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰত হস্তক্ষেপ আৰু বাধা- নিষেধৰ পৰিমাণ অধিক আছিল। উদাৰীকৰণৰ পাচতো উদ্যোগ ক্ষেত্ৰৰ সৈতে জড়িত লোকসকল অদক্ষ আৰু কু-ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে যথেষ্ট সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈ আহিছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ভাৰতৰ ঔদ্যোগিক নীতিবোৰৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যবোৰ কি কি? (প্ৰায় ৩০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ ১৯৯১ চনৰ ঔদ্যোগিক নীতিৰ দুটা প্ৰধান বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক। (প্ৰায় ৩০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)।

.....

.....

৮.৬ উন্নয়নশীল দেশবোৰত উদ্যোগৰ ভূমিকা

এখন দেশৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত ঔদ্যোগিকীকৰণে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। উন্নত দেশৰ ইতিহাস অধ্যয়ন কৰি গম পোৱা গৈছে যে উদ্যোগ প্ৰতিষ্ঠা কৰাটো হ'ল অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ পূৰ্বচৰ্ত। উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়া চলি থকা সময়ত কৃষিৰ তুলনাত ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ প্ৰধান্য বেছি হোৱা উচিত। ঔদ্যোগিকীকৰণৰ অনুকূল নীতি প্ৰস্তুত কৰিলে ঔদ্যোগিক খণ্ড উপকৃত হয়। এই সুফলবোৰ অন্য খণ্ডলৈকো বিয়পি পৰাৰ সম্ভাৱনা থাকে। ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ উন্নতি হ'লে কৰ্মসংস্থাপন, উৎপাদনৰ পৰিমাণ তথা উপাৰ্জন সকলো বৃদ্ধি পায়।

কৃষিয়ে আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি থকা অৰ্থনীতিবোৰো ঔদ্যোগিক দিশেৰে উন্নত হোৱা উচিত, তেতিয়াহে ৰাসায়নিক সাৰ, কৃষিকাৰ্যত প্ৰয়োজন হোৱা যন্ত্ৰ-পাতি আৰু অন্য আহিলাবোৰৰ

পর্যাপ্ত যোগান সম্ভৱপৰ হ'ব আৰু ই কৃষিখণ্ডৰ উৎপাদন দক্ষতা উন্নত কৰি তুলিব। আধুনিক কাৰিকৰী কৌশল আৰু অত্যাধুনিক যন্ত্ৰ-পাতিৰ ব্যৱহাৰে কৃষিৰ উৎপাদনশীলতা বঢ়াব আৰু ফলত কৃষিখণ্ডৰ জনমূৰি উৎপাদন বৃদ্ধি পাব।

কৰ্মসংস্থাপনহীন, ছদ্মবেশী নিবনুৱা আৰু ঋতুজ নিৱনুৱা যিসকলৰ জনমুৰি উৎপাদনলৈ যোগোৱা বৰঙনি শূন্য তেওঁলোকৰ (জনমূৰি উৎপাদন কোনো অতিৰিক্ত অংশ যোগ কৰিব নোৱাৰা কৃষিখণ্ডত জড়িত হৈ থকা ঋতুজ নিবনুৱাসকলৰ) বাবে স্থায়ী কৰ্মসংস্থাপনৰ সুবিধা গঢ়ি তুলিবলৈও ঔদ্যোগিকীকৰণৰ প্ৰয়োজন। অৰ্থাৎ, কম উন্নত দেশ (LDC) বোৰত সততে দেখা পোৱা ছদ্মবেশী তথা ঋতুজ নিবনুৱাসকলৰ বাবে বিকল্প উপাৰ্জন পন্থা হিচাপে উদ্যোগক ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়।

গ্ৰাম্য স্থবিৰ অৰ্থনীতি আৰু নগৰীয়া গতিশীল অৰ্থনীতিৰ মাজত ঔদ্যোগিকীকৰণে এক সেঁতুৰ কাম কৰে। ই দক্ষতা আৰু প্ৰশিক্ষণৰ আধাৰত কৰ্মৰ বহুমুখী দক্ষতাসম্পন্ন প্ৰকৃতি তথা শ্ৰম বিভাজনৰো সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

উন্নয়নশীল দেশবোৰত প্ৰধান পণ্যদ্ৰব্যবোৰৰ চাহিদা তথা দীৰ্ঘস্থায়িত্বৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি দ্ৰব্যমূল্যৰ সঘন উত্থান-পতন ঘটি থাকে। ঔদ্যোগিকীকৰণে এই সমস্যা সমাধানত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে। ই প্ৰধান ক্ষয়িষ্ণু পণ্যদ্ৰব্যবোৰৰ বাবে চাহিদাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু এই পণ্যদ্ৰব্যবোৰক নিৰ্মাণ সামগ্ৰীলৈ পৰিবৰ্তন কৰে। বেছিভাগ নিৰ্মাণ সামগ্ৰীৰে প্ৰকৃতি অক্ষয়িষ্ণু।

উদ্যোগে উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ ৰপ্তানি পৰিপূৰকৰ ভূমিকাও পালন কৰে। কম উন্নত দেশবোৰক ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ উপযুক্ত সমতা বৰ্তাই ৰাখিবলৈ এক বুজন পৰিমাণৰ ৰপ্তানিজাত সামগ্ৰীৰ প্ৰয়োজন হয়। ঔদ্যোগিক উন্নয়ন অবিহনে এই দেশবোৰে নিজৰ ৰপ্তানি কৰিবলগীয়া সামগ্ৰীৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিব নোৱাৰে।

উন্নয়নশীল দেশবোৰক প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰিবলৈকো উদ্যোগ লাগে। ইয়াৰ উপৰিও সমতাপূৰ্ণ খণ্ডভিত্তিক উন্নয়ন, কৰ্মসংস্থাপনৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি আৰু কৃষি খণ্ডৰ বাবে এটা পৰিপূৰক উদ্যোগ গঢ়ি তুলিবলৈকো উদ্যোগৰ প্ৰয়োজন।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি গম পালোঁ যে উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ বাবে উদ্যোগবোৰ উন্নত কৰি তোলাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। উদ্যোগক কৃষি খণ্ডৰ বিকল্প ৰূপে গণ্য কৰা অনুচিত। দুয়োটা খণ্ড পৰস্পৰৰ পৰিপূৰক। কম উন্নত দেশবোৰৰ অৰ্থনীতিটো ভিন্নতা অনাৰ মূল উপায় হ'ল ঔদ্যোগিকীকৰণ। কিন্তু দেশ এখনৰ সমান উন্নয়নৰ বাবে প্ৰতিটো অঞ্চলৰে সম উন্নয়ন ঘটা উচিত। ঔদ্যোগিকীকৰণৰ সময়ত সামৰ্থৰ সদ্ প্ৰয়োগৰ ওপৰতো জোৰ দিয়া উচিত যাতে সকলো শ্ৰেণীৰ উদ্যোগে সমানভাৱে উন্নতি কৰিব পাৰে।

দ্ৰুত আৰু বৈষম্যহীন ঔদ্যোগিক বিকাশৰ নেতিবাচক দিশবোৰে উন্নয়নত বিৰূপ প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে। কিছুমান বিপদসংকুল উদ্যোগ নাইবা ভালদৰে পৰিচালনা নকৰা সাধাৰণ উদ্যোগে প্ৰদূষণৰ সৃষ্টি কৰি মাটিৰ লগতে অন্য বিভিন্ন খণ্ডৰ উৎপাদনশীলতা হ্ৰাস কৰিব পাৰে।

সেয়েহে, এখন দেশৰ বাবে ঔদ্যোগিকীকৰণৰ নীতি গ্ৰহণ কৰাৰ সময়ত উপযুক্ত সাৱধানতা

অৱলম্বন কৰা উচিত যাতে এনে নীতিয়ে আঞ্চলিক অসমতাৰ সৃষ্টি নকৰে অথবা অবিৰত উন্নয়নৰ লক্ষ্যত বিৰূপ প্ৰভাৱ নেপেলায়।

৮.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- বহুতো উন্নয়নবাদী চিন্তাবিদে ঔদ্যোগিকভাৱে আগবঢ়া দেশবোৰক উন্নত আৰু কৃষিয়ে আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি থকা অৰ্থনীতিৰ দেশবোৰক অনুন্নত দেশ বুলি চিনাক্ত কৰিছে।
- এখন উন্নয়নশীল দেশৰূপে ভাৰতে স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাচৰ পৰাই ঔদ্যোগিক উন্নয়নত জোৰ দি আহিছে।
- ১৯৫১ চনত দেশৰ পৰিকল্পনা কাল আৰম্ভ হোৱাৰ পাচতে প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ সময়তে ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ বাবে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছিল।
- উদাৰীকৰণ ব্যৱস্থাৰ অংশৰূপে ১৯৯১ চনত ভাৰত চৰকাৰে দেশৰ নতুন ঔদ্যোগিক নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। নীতিৰ জৰিয়তে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰে পালন কৰিব পৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকাৰ ওপৰত জোৰ দিয়াহৈছিল। সুৰক্ষাৰ প্ৰশ্ন জড়িত নথকা ক্ষেত্ৰবোৰত উদ্যোগ স্থাপনৰ বাবে ৰাজহুৱা খণ্ডক উৎসাহিত কৰা হৈছিল. ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰে কেৱল মৌলিক আৰু কেন্দ্ৰীয় খণ্ডত মনোনিৱেশ কৰিব বুলি মনস্থ কৰা হৈছিল।
- ভাৰতত ঔদ্যোগিক বিকাশ আৰু নক্সাৰ ভিত্তিত পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা কালত উদ্যোগ উন্নয়নৰ বিভিন্ন স্তৰ চিনাও কৰা হয়।
- ১৯৪৮ চনত প্ৰস্তুত কৰা স্বাধীন ভাৰতৰ প্ৰথমখন ঔদ্যোগিক নীতিৰ স্থানত ১৯৫৬ চনৰ পৰা ঔদ্যোগিক নীতি সিদ্ধান্ত প্ৰচলন কৰা হৈছিল। এই সিদ্ধান্তই দেশৰ ঔদ্যোগিক খণ্ডলৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিৱৰ্তন কঢ়িয়াই আনিছিল।
- ১৯৯১ চনৰ নতুন ঔদ্যোগিক নীতিৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য আছিল 'অপ্ৰয়োজনীয় আমোলাতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ জালৰ পৰা ভাৰতীয় ঔদ্যোগিক অৰ্থনীতিক মুক্ত কৰা"।
- ভাৰতৰ ঔদ্যোগিক উন্নয়নত বহুকেইটা কাৰকে বাধা দি আছে। এনে কাৰক কেইটা মান হ'ল দুৰ্বল আন্তঃগাঁথনি, সামৰ্থৰ প্ৰয়োজনতকৈ কম ব্যৱহাৰ, ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগবোৰৰ দুৰ্বল প্ৰদৰ্শন, আঞ্চলিক অসমতা আদি।

৮.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Lekhi, R. K. & Aarti Nayar (2005). *Development and Environmental Economics,* New Delhi : Kalyani Publishers.
2. Jhingam, M.L. (1992). *Economics of Development and Planning,* Delhi: Kanark Publishers Pvt. Ltd.
3. Ray, Debraj (1998). *Development Economics,* New Jersey: Pinceton University Press.

৮.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহঃ

১। ভাৰতত ১৯৫১ চনত প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ কাম আৰম্ভ হৈছিল আৰু ই ১৯৫৬ চনলৈ অব্যাহত আছিল।

২। 'মহলনবিচ বিকাশ আৰ্হি' দ্বিতীয় পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ আধাৰ আছিল। ই ভাৰতৰ দ্ৰুত ঔদ্যোগিকীকৰণত জোৰ দিছিল।

৩। চতুৰ্থ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা আৰম্ভ হোৱাৰ সময়ত কেন্দ্ৰত ইন্দিৰা গান্ধীৰ চৰকাৰ আছিল। এই সময়ত দেশৰ অৰ্থনীতি দুৰ্ভিক্ষ, মুদ্ৰা অৱমূল্যন, মুদ্ৰাস্ফীতি, মন্দাৱস্থা আৰু জনসংখ্যা বিস্ফোৰণ বৰ্দ্ধিত নিবনুৱা সমস্যা আৰু দৰিদ্ৰতাৰে জৰ্জৰিত আছিল। এইখিনি সময়তে ১৯৭১ চনত ভাৰত-পাক যুদ্ধ আৰু বাংলাদেশৰ মুক্তিযুদ্ধ আৰম্ভ হৈছিল। পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ অধীনত ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ বাবে ধাৰ্য কৰা সমুদায় ধন যুদ্ধত ব্যয় কৰা হৈছিল। ১৯৭৩ চনৰ তৈল সংকটৰ ফলত তেলৰ মূল্য আকাশলংঘী হৈছিল। ৰাসায়নিক সাৰৰ মূল্য বঢ়াৰ ফলত দেশত উচ্চহাৰৰ মুদ্ৰাস্ফীতি ঘটিছিল।

৪। ভাৰতৰ ঔদ্যোগিক নীতিৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যবোৰ হ'ল-

- ভাৰতৰ দ্ৰুত ঔদ্যোগিক উন্নয়ন সাধন কৰা,
- এক সমতাপূৰ্ণ ঔদ্যোগিক সংৰচনা প্ৰস্তুত কৰা,
- অৰ্থনৈতিক ক্ষমতাৰ কেন্দ্ৰীভূতকৰণ প্ৰতিৰোধ কৰা আৰু
- দেশৰ অঞ্চলবোৰৰ সমতাপূৰ্ণ বিকাশ ঘটোৱা।

৫। ১৯৫১ চনৰ ঔদ্যোগিক নীতিয়ে বুজন ধৰণৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশ আৰু বিশ্বজনীন অৰ্থনীতিৰ সৈতে ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ সংহতকৰণৰ ওপৰত জোৰ দিছিল। এই নীতিয়ে

ঔদ্যোগিক অনুজ্ঞাপত্ৰ লাভৰ বাবে থকা প্ৰয়োজনীয় নীতি-নিয়মবোৰ হ্ৰাস কৰিছিল, বিনিয়োগ তথা সম্প্ৰসাৰণ বিষয়ক বাধা-নিষেধবোৰ আঁতৰ কৰিছিল আৰু বিদেশী প্ৰযুক্তিৰ প্ৰয়োগ তথা প্ৰত্যক্ষ বিদেশী বিনিয়োগ সুচল কৰি তুলিছিল।

৮.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১। ভাৰতৰ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা কালত হোৱা ঔদ্যোগিক বিকাশ বৰ্ণনা কৰক।

২। পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা কালত ভাৰতীয় ঔদ্যোগিক সংৰচনাটোৰ নক্সা কেনেকৈ সলনি হৈছিল?

৩। কোনটো পৰিকল্পনা কালত নতুন ঔদ্যোগিক নীতি ঘোষণা কৰা হৈছিল? ঔদ্যোগিক বিকাশৰ বাবে ধাৰ্য কৰি লোৱা শেহতীয়া লক্ষ্যত ভাৰত উপনীত হ'ব নোৱাৰাৰ কাৰণবোৰ কি? যুক্তি সহকাৰে আলোচনা কৰক।

৪। উন্নয়নশীল দেশবোৰত উদ্যোগৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

৫। ভাৰতত ঔদ্যোগিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত বাধাৰ সৃষ্টি কৰা সমস্যাবোৰ কি কি?

৬। উদ্যোগে কেনেদৰে কৃষি খণ্ডৰ পৰিপূৰক ৰূপে কাম কৰিব পাৰে?

*****